

1987. XLI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM

Ötven esztendő

„Bízó szívvel, de egyben a soproni ember hagyományos megfontoltságával indítjuk meg ezt a lapot, abban a meggyőződésben, hogy arra szükség van.” Ötven esztendővel ezelőtt e szavakkal indította útjára a Soproni Szemlét alapítója, Heimler Károly. A Soproni Szemle akkoriban az 1869-ben alapított Városszépítő Egyesület kiadásában, nemegyszer az alapító költségén jelent meg. Az 1945-1954 közti évek kényszerű szünete után Sopron Város Tanácsa vállalta a város és az egykori vármegye egész területe kutatásának a támogatását, amibe 1981-ben a közben újjáélesztett Városszépítő Egyesület is bekapcsolódott. A Soproni Szemle a múltban is, a jelenben is kettős feladatot vállalt: egyrészt közzétette és közzéteszi a helyi és a nem helyi, sőt a határon túli kutatóknak a helytörténeti folyóirat profiljába eső tanulmányait, figyelemmel kíséri a profiljába tartozó hazai és külföldi irodalmat, másrészt vállalja a tudományos helytörténeti ismeretterjesztést, a jelen olyan adatainak rögzítését, amelyek az utókor kutatója számára mai korunk megismeréséhez tanulságosak, esetleg fontosak lehetnek. Az új félszázad, folyóiratunk 41. évfolyamának küszöbén köszönetet mondunk Sopron Város Tanácsának, a Városszépítő Egyesületnek, munkatársainknak, a nyomdának, és nem utolsósorban előfizetőinknek támogatásukért. Kérjük őket, hogy e támogatásukat ezután se vonják meg tőlünk.

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

1987. XLI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Csapody István: A soproni Löverek növényvilágai

2 Csapody István: A soproni Löverek növényvilágai*(1)

„Estéknként, amikor a várost délről és délnyugatról átkaroló hegyek amfiteátrumában kigyulladnak a szanatóriumok, üdülők, villák és a ... Szabadság-körút fényei ... – írta 1962-ben jeles soproni írónk, Becht Rezső⁽²⁾ –, a képzelet eljátszhat azzal a gondolattal, hogy hét évszázad előtt ezen a tájon, a határt őrző királyi nyilasok településében, a villa Luerben ... csak egy-két rossz mécses pislogott, és a vad vidék szélvédte zúgaiban őrütek lobogtak.”

„Ez a terra Luer azóta is megőrizte nevét, melyet hivatalosan ugyan »lővér«-nek ejtenek, azonban a soproniak, ragaszkodva a sokszázados hagyományhoz, »ö«-vel és »e«-vel »lőver«-nek mondanak.”

„A Löverek” ma is azt a területet jelenti, amely „a Sopront átszelő vasúti sínektől délre terül el és szelíd hullámokban ... az Egeredi-dombtól a Károly-magaslat lába mentén a Vas-hegy és a Nándor-magaslat erdős oldaláig terjed. Ezen a tájon laktak a 13. század végéig a lövérek vagy lövészek, tehát a királyi határőrök, Lővér nevű falujukban”. Ebből a területből lett a XIX. század polgáriasodó világában a kertek

százainak különleges együttese.

Kialakulásuk a város pereméig lenyúló várísi és sörházdombi tölgyesek és az őshonos, de erős kultúrhatás alatt álló szelídgesztenyések birtokbavételével – olykor azok rovására – kezdődött; ennek nyomai helyel-közzel napjainkban is fellelhetők. Tudjuk pl., hogy a Villa-sor telkeit Muck András városi erdőmester 1896-ban a Spangewald, vagyis a Szálaserdő, a mai Várísi-tölgyes parcellázásával alakította ki.

1. Azt, hogy a soproni Lővérek elsősorban gyümölcsösök voltak, s ezt a vonásukat mindvégig megőrizték, a hagyományon és a mai fás növényanyagukon kívül írásos bizonyítékok támasztják alá. Legjelentősebb ezek közül az 1740-ben keletkezett *Flora Semproniensis*, legelső hazai, helyi, kéziratos flóraművünk, Loew Károly Frigyes orvos és Deccard Kristóf János líceumi rektor tollából. A munka ugyanis külön részben, 18 oldalon, 11 szakaszban foglalkozik a Sopron környékén termesztett gyümölcsfajokkal és fajtákkal „*De craestentia arborum fructiferarum in agro Semproniensi occurentium et industria cultorum*” címmel, Deccard tanulmányai és válogatása alapján (*ob delectationem studii herbarii conscripta et consignata*). Ez a mindezideig kellő figyelemre nem méltatott, gyümölcstermesztési szempontból feldolgozásra érdemes összeállítás a Sopron környékén akkor termesztett alma, körte, birs, őszi- és sárgabarack, cseresznye, szilva, eperfa, mandula, szelídgesztenye, dió és mogyoró fajokról, ill. fajtákról szól, s különös részletességgel sorolja fel az alma- és körtéfajták helyi német elnevezéseit.²⁽³⁾

A Lővérek ez első, haszonkert korszaka a kezdetektől a múlt század 60-as éveikig tartott és a gyümölcsösök területi kialakulásával járt együtt. Gyümölcsösök másutt is voltak, „szébbek is, számosabbak is, de csak itt, csakis ezen a hullámos, ringó, ezerarcú tájon lesz a kertből lőver: felfokozott kert”³⁽⁴⁾, vagyis olyan kert, amelyben cseresznyeérestől birsalmaszüretig mindig és mindenfajta gyümölcs megterem.

A mai értelemben vett első gyümölcsösökteret Bredetzky Sámuel (1805)⁴⁽⁵⁾ – éppen fentiek alapján megítélésem szerint túlságosan későre – az 1800 körüli évekre teszi, s azt írja, hogy az első gyümölcsöst „bizonyos” Springer úr telepítette a mai Gesztenyés-út környékén, az egykori Töpler- vagy Rác- lőver helyén. Ekkor és ettől kezdve jelennek meg a Lővérekben a nemes téli alma (*Malus pumila* var. *domestica*) alapfaj nemesítéséből máig is fellelhető, tájfajtákká alakult almafajták közül, koraiakból a húsvéti rozmaring, a nyári csíkos fűszeres, az asztraháni piros és a nyári fontos; jóval nagyobb számban szerepeltek azonban a tartós téli fajták, amelyeket a kora ősszel érő sárga bellefleur vezetett be, s fontosabbjai a téli piros pogácsa, a bőr- és tafotaalmák, a kanadai, a muskotály és a bleinheimi ranett, a nemes masánszki, a londoni pepin, a fehér kálvill, az arany parmen, a Török Bálint, ritkábban a batul és a sóvári voltak⁵⁽⁶⁾. Érdekes, hogy a jonatán későbbi jövevény kertjeinkben és Sopronbánfalva kivételével általában nem vált be.⁶⁽⁷⁾ Körték közül (*Pyrus communis* ssp. *sativa*) minden valamirevaló soproni lővernek elmaradhatatlan tartozéka volt a búzaéő és a nyári Kálmán-(Kármán-) körte, a Bonne Louise (Jó Lujza), a Vilmos- és a császárkörte, az Angoulême-hercegnő, a mézeskörte (olykor vörös béllal), a Six-vajkörte és az „Alexander Birn”, a sózó, a Bosc-kobak és a téli Kármán-körte. Kár, hogy ezeket a fajtákat ma már lassan kiszorítják a faiskolákból vásárolt konzum-fajták, amelyek sajátos viszonyaink között idegenek, s ezért nem mindig váltják be a hozzájuk fűzött reményeket. Nem pomológiáról lévén szó, nem kívánok részletesen foglalkozni a cseresznye (*Cerasus avium* var. *juliana* és var. *duracina*) és a meggy (*Cerasus avium* ssp. *acida*) fajtáival, de szeretném hangsúlyozni a *Prunus cerasifera* (*domestica*) ssp. *italica* alakkörébe tartozó fajtákat, amelyek dobzó, zöld ringló, cseresznyeszilva, lószemű szilva és egyéb elnevezéseken éppúgy részei voltak, főleg a Felső-Lővérek gyümölcsfa-állományának, mint a kerti szilvák (*Prunus domestica*) alfajai (ssp. *insititia*, ssp. *domestica*) fajtái, pl. a nyári aszaló, az olasz kék vagy a besztercei szilva. Sokkal kevésbé kultiválták ebben az időben az őszibarackot (*Persica vulgaris* ssp.

vulgaris, ssp. *laevis*), az ún. „francia barack” pedig jóval későbbi. A soproniak tudták, hogy klimatikusán és mérszégénye révén a hűvös és kötött agyagtalajra még az igénytelen küllemű, zölde, de józamatú ún. „poncichter-barack” sem való, mint ahogyan a mandula (*Amygdalus communis*) is a Fertő-melléki táj szőlőinek sajátja. Nem mondható el ugyanez a sárga- vagy kajszibarackról (*Armenia vulgaris*), amelyből utóbb valóságos plantázások hoztak létre, pl. az egykori Szederkert (*Seidenplantage*) néven ismert, Meyne János-féle faiskola helyén, 1918 és 1927 között.⁷⁽⁸⁾ Egészen különleges hely illette s illeti meg ma is lövereinkben a mediterrán jellegű s a soproni „vénesszonyok nyarához” alkalmazkodó, az őszi hőmérsékleti másodmaximumot hasznosító naspolyát (*Mespilus germanica*) és a kelet-mediterrán származású birsalmát, ill. birskörtét (*Cydonia oblonga* var. *maliformis*, var. *piriformis*). Ugyanígy a Lövérék első 4 korszakából jellemző a manapság már megfogyatkozott, de méretes házi berkenye (*Sorbus domestica*) is, amelynek utolsó mohikánjai a Felsőlövér u. 25. alatt (Nelky-, ill. Imrédy-lövér), a Honvéd u. 32., a Winkler u. 5. alatti Rácz-lövérben és a Villa-sor, ill. a Városligeti út sarkán állnak; megőrzésük elsőrendű feladat.

A csonthéjasok közül mindig jelen volt a szelíd dió (*Juglans regia*) több fajtája (pl. papírhéjú, vörösbélű stb.) és a mogyoró (*Carylus avellana*), mely utóbbinak piroslevelű, „vérmogyoró” változatát (*C. maxima* cv. *purpurea*) egyúttal dísznövénynek is ültetik.

Külön kell szólni a szelídgesztenyéről (*Castanea sativa*), mely a zárt kertek szélén mindenütt, Kőszeg, Cák, Velem gesztenyéseihez hasonlóan összefüggő állományban van jelen, s őshonos abban a praenorikumi flórasávban, amely Szlavóniától a nyitrai Zobor-hegyig húzódik.⁸⁽⁹⁾ Mai állományai ültetvényszerűek, maróni fajtái főleg Fraknóról származnak⁹⁽¹⁰⁾, növényföldrajzi spontaneitása azonban vitathatatlan.¹⁰⁽¹¹⁾ Szelídgesztenye ma is csaknem minden lövérben nő, nagyobb ligetei már csak a Felső-Lövérékben, a Vas-hegy oldalán, az Alm mögött, a Hársfa sor és a Fenyves sor mentén (volt Prickler-féle lövér), a Tünde és a Csongor út között, (volt Scheffer Jenő-féle lövér), az Alsó-Lövérékben a Felsőzsák úton (volt Márai-lövér), a Honvéd út és a Gesztenyés út sarkán, végül a Deákkúti úton (volt Bedy-féle lövér) található. Másfél évtizede állományait betegség, feltehetően egy farontó gombafaj, az *Endothia parasitica* és a sárga fakín (*Loranthus europaeus*) pusztítja, ezért a Soproni Városszépítő Egyesület gesztenye-suháng akciója minden támogatást és elismerést megérdemel. (A gesztenyések sajátos és gazdag növényzetével itt nem foglalkozom).

A Lövérék gyümölcs- és haszonkert korszakába tartozik, hogy eleink a fák mellett kezdettől fogva bogyós termésű bokrokat is telepítettek. Csak emlékeztetni szeretnék az utakat tipikusan szegélyező vörös ribiszkére (*Ribes vulgare*, *R. rubrum*), az egresre (*Ribes grossulaira*, *R. uva-crispa*) és a málnára (*Rubus idaeus*). A mai Csepel SZOT-üdülővel szemben lévő terület (a KPVDSZ tartozéka) – amely a két háború között Gruber-féle faiskola néven volt ismeretes, – volt ezeknek a bokroknak anyatelepe. A fekete ribiszke (*Ribes nigrum*) újabb lelemény, mint ahogyan a narancsvörös borbogyó (*Rubus foeniculasius*) és a fekete földiszeder (*R. fruticosus*) fajttestvérei (pl. a *R. ursinus*) – valamennyien a málna rokonai – is csak a háború után jelentek meg kertjeinkben.

A gyümölcsösök kialakulásával egyidőben, tehát a Lövéri kertkultúra első szakaszában – megközelítőleg a Bach-korszak végéig, ill. a kiegyezésig (1867) – alakultak ki a módosabb polgárcsaládok birtokába került, olykor több holdat kitevő lövérék *élősvényei* is. Az élősvények azóta kertépítészeti jellemzői és meghatározói a Lövéréknek, olyannyira, hogy nélkülük igazi lövér nincs. Eltűnésüknek sajátos módon napjainkban vagyunk tanúi; róluk még részletesebben szólok.

51. Jellegzetes villa

2. Bár nem állítható, hogy elődeink a haszonkert megteremtésével együtt a szemet gyönyörködtető díszfákat, díszcserjéket és lágyszárú dísznövényeket elhanyagolták volna, ezek tömeges és látványos telepítése mégis a Löverek második, 6az 1860-as évektől az I. világháborúig terjedő korszakára jellemző. Ebben az időben, a korai kapitalizmus időszakában ugyanis a tehetősebbek már nyaralókat, verandás villákat építenek kertjükbe; nemcsak gyümölcsért mennek ki a Löverekbe, hanem nyaranta kint is laknak, és több társadalmi csoportosulás is célul tűzte ki a város, s evvel együtt a Löverek szépítését. 1862-ben az ún. „Löverbizottság” programjává teszi a közkedvelt sétautak fásítását; 1864-ben megalakul a Városszépítő Bizottság, amelyből 1869-ben Flandorffer Ignác szervezésében és elnöklétével a máig tevékenykedő

Soproni Városszépítő Egyesület fejlődött; a tanács pedig saját kebeléből 1874. ápr. 8-án egy Díszkertészeti Bizottságot hívott életre¹¹⁽¹²⁾. Nem feladatom most ezek tevékenységének részletezése, mindössze jelzem, hogy említettek buzgóságából elsőnek 1868. júl. 31-én a későeklektikus Neuhof-tól (1899-től Erzsébet-kertnek hívják) a Felső-Lövérekbe és Nándor-magaslat felé vezető utakat kislevelű hárssal (*Tilia cordata*) és mezei szillel (*Ulmus minor*) fásították, 1869–70-ben a Deákkúti utat és a Hársfa sort, 1880-ban a Cseresznye sort és a Felsőlövér utat szegélyezték cseresznye-, ill. hársfákkal.¹²⁽¹³⁾ 1884. nov. 2-án Kugler Henrik lóvertulajdonos a Városszépítő Egyesületnek és a Löverbizottságnak javasolta, gondoskodjanak arról, hogy a „löverkertek idegenek számára is szépek legyenek”. Ajánlása szellemében Printz Ferenc 1888-ban saját költségén megépíttette a Brandl- és Proszwimmer-löverek között a mai Panoráma utat (amelyet ezért sokáig Printzstegnek neveztek), Mészáros Gusztáv önkéntes gyűjtést szervezett fasorok („allék”) ültetésére és 1896-tól kezdve a Villa sor telkein Schiller János (1859–1907) emeletes faverandákkal és fából faragott erkélyekkel díszített, klasszicista és romantizáló villákat épített, az előkertekben sok fenyővel.¹³⁽¹⁴⁾

72. Kerekeskút az elmaradhatatlan puszpángsorról

A szépítési törekvések, az esztétikai szempontok tudatos keresése és érvényesítése szerencsésen összeesett a századvég dendrológiai divatjával. Ez a divat egyrészt a sziléziai, cseh és német fenyvesítési törekvésekhez kapcsolódva azt eredményezte, hogy a kertekbe bevonultak díszfaként az állományalkotó erdészeti hasznófák, így a lucfenyő (*Picea abies*), a jegenyefenyő (*Abies alba*), a vörös- (*Larix decidua*), az erdei- és a feketefenyő (*Pinus sylvestris*, *P. nigra*), meg még a tiszafa (*Taxus baccata*) – másrészt az északamerikai és keletázsiai örökzöld divatfák. Utóbbiak kultusza Bécs közvetítésével ért Sopronba, s nyomában megjelent a Sierra Nevada-hegységből származó mammutfenyő (*Sequoiadendron giganteum*) az 1899-ben a Vághy-féle kerttel bővült Erzsébet-kertben,¹⁴⁽¹⁵⁾ a Zettl (-Langer)-lőverben (Hársfa sor 7.) utóbb a

Cavallár-Zergényi-lőverben (Deákkúti út 2–4.). A közkedvelt jegenyefenyőhöz ekkor társul a kaukázusi, az óriás és az andalúziai jegenyefenyő (*Abies nordmanniana*, *A. grandis*, *A. pinsapo*), a hazai *Pinus*-fajokhoz a himalájai selyemfenyő (*P. wallichiana*; syn.: *P. griffithii*, *P. excelsa*) és a kanadai Sziklás-hegységből való simafenyő (*P. strobus*). Megjelenik a gyantás cédrus (*Heydera/Calocedrus = Libocedrus/decurrens*), majd az Atlasz-hegységből származó *Cedrus atlantica*, amelynek divatja ma növekvőben van. A pacifikus Amerikából importált nutka-hamisciprus [8](#)(*Chamaecyparis nootkatensis*) a Zettl-lőver, a szavára-hamisciprus (*Ch. pisifera* cv. *filifera*) a Schwartz-lőver (Csongor u. 6.) nevezetességévé válik, és a kanadai zöld doglász (*Pseudo – tsuga menziesii* var. *viridis*) a Winkler u. 5. számú telken nő városképileg meghatározó csoporttá s a századforduló a Villasorra kitelepített Szt. János-kápolnát övezi. Ezek sorsa sajnos megpecsételődött, de a Hackstock-, ill. Renner-lőverek (Szabadság körút 3–5.) alatt egy még dacol az uralkodó szelekkel.

Ez az az idő, amikor sajátos arborétumok szerveződnek, mint amilyen a Zettl-Langer lőver és az Erzsébet-kert mint városi közpark[15\(16\)](#), azután a Hadapródiskola kertje, ma az Erdészeti és Faipari Egyetem védett Botanikus Kertje. Az exótákból egy-egy nevezetes példány a Töpler-, Zergényi-, Schwartz-, Willerding-, Proszwimmer- stb. lőverekbe is jutott, Flandorffer Ignác tiszafáiról, Wallner Ignác lőverének oregonciprusairól (*Chamaecyparis lawsoniana*) és életfáiról (*Thuja/Biota/ orientalis*) nem is beszélve.

A túlevelű örökzöldek mellett divatossá vált több lombhullató díszfa is. Így a távolkeleti páfrányfenyő (*Ginkgo biloba*), a napjaink sózását kitűnően viselő japánakác (*Sophora japonica*), és a sárgafa (*Cladrastis lutea*), mely utóbbiból éppúgy a legidősebb és legméretesebb példány Sopronban él (Zettl-lőver), mint a liliumfából (*Magnolia soulangiana* Willerding-lőver, Fenyves sor 8.).

És ekkor, a második lőver-korszakban tűnik fel a lőverek klasszikus elemeként a nyírott „buxus”, a puszpáng. Ha igaz, hogy a lőverek olyan, sövénykerítéssel határolt gyümölcsösök, amelyekben örökzöld fenyők dísznövényekkel élnek együtt, akkor az is igaz, hogy *Buxus sempervirens* nélkül nem volt lőver elképzelhető. A puszpáng jól nyeshető, alakítható, alkalmas virágágyak szegélyezésére és önálló díszítőelemként. Nyugat-Európában különösen a francia parkstílus korában kedvelték gömb- vagy hasábra vágott „élőfalait” hozzánk az angol parkstílus utolsó periódusában érkezett, és alacsony szegélyként a villák előterében sok helyen mindmáig fennmaradt (pl. Felsőzsák, Csongor út; Honvéd út, Lánzséri út; Galagonya köz stb.).

A buxus mellett jellemzővé váltak a futónövények. Az oromzatos villákhoz csatolt nyílt verandákat és kerítéseket befuttatják az észak-amerikai trombitafolyondárral (*Campsis/Tecoma radicans*), amelynek levelei páratlanul szárnyaltak, narancssárga, vagy skarlátvörös tölcsérvirágai bogernyős csoportokban állanak. Csaknem ugyanilyen kedvelt lugas- vagy verandanövény ettől az időtől kezdve a kínai eredetű lilaakác vagy glicinea (*Wisteria sinensis*); látványa mindig egy kicsit a táblabírák és dédanyáink világát, Jókai regényeinek hangulatát idézi. Jól megfér vele a komorabb borostyán (*Hedera helix*), mely rejtettebb lőverek szerényebb lakait úgy futja be termőre fordult, idős bozótjával, mintha az tartaná össze a „fürdőházat”, s nem a falak őt. A sort egy amerikai télálló, sárgászöld termésű kecskerágóféle, a *Celastrus scandens* zárja; tudomásom szerint utolsó példányát 14-15 évvel ezelőtt vágták ki a Julianeum (ma Szt. Margit Plébánia, Gesztenyés u. 2.) bejáratánál. A csupasz falfelületeket beborító amerikai és japán vadszőlők (*Parthenocissus pubescens*, *P. tricuspidata*) és az *Ampelopsis weitschii* későbbi divat gyermekei.

Figyelemreméltó, hogy a Ferenc József-i korszaktól kezdve a lőverek, különösen a Felső-Lőverek

növényállománya virágzó díszcserjékben is erősen gyarapodott. Jellegzetessé vált csaknem minden lövőben a sárgaakác vagy aranyeső ⁹(*Laburnum anagyroides*) és az aranyvessző (*Forsythia viridissima*, *F. suspensa*),¹⁶⁽¹⁷⁾ Ugyancsak tavaszi cserje a zöld vesszőivel télen is díszlő japán babarózsa (*Kerria japonica*), amelynek ősbibb, egyszerű virágú változata újabban kezd feltűnni. Májusban a jezsámen, tévesen jázmin (*Philadelphus coronarius*) és a szelencék vagy orgonák (*Syringa vulgaris*, *S. persica*) voltak tömegesek. Ezeket követte a pünkösdi rózsza (*Paeonia officinalis*, *P. lactea*, *P. suffruticosa*) és a labdarózsa (*Viburnum epulus* cv. *roseum*), mint a vadonnövő kányabangita meddővé nemesített rokona, amelynek tömött, eleinte zölde, később hófehér, ritkán rózsás gömbjei úgy voltak jelen a nyárba hajló tavaszban, mint a gyöngyvirágcserejék és a rózsalonc. Gyermekkoromból jól emlékszem arra, hogyan dongták körül a karcsú és az érdeslevelű gyöngyvirágcsereje (*Deutzia gracilis*, *D. scabra* syn: *D. crenata*) fehér, kívülről pirosuló virágaitól roskadozó fürtjeit a méhek; valóságos cserjeerdőt alkotott egy-egy 50-60 éves bokor, mert vagdosni nem volt divat: azt tartotta a hagyomány, hogy a virág a kertnek dísz, s nem vázába való. A rózsaloncot akkoriban senki sem ismerte ezen a néven, de még mai tudományos neve (*Weigela florida*) sem jött divatba, a klasszikus műveltségű lövőtulajdonosok *Diervilla florida*-nak szólógnak egymás közt, és napos helyre ültették, hogy sötét rózsaszínű, tölcséres harangjai minél pompásabb látványt nyújtsanak. Az ugyancsak Floridára utaló *Calycanthus floridus* és rokonai, így a nyugati fűszercserje (*C. occidentalis*) már ritkább volt; ha a Csongor u. 4. sz. előtt elmegegyek, ma is érzem virágának és fahéjszerű kérgének furcsa illatát. De bódító illatot árasztott nyári esteiken a jerikói lonc (*Lonicera caprifolium*) is, amelyről azóta sem tudom, miért kapta ezt a nevet, amikor déleuropai. A jellegzetes lövő hortenziák (*Hydrangea macrophylla*) viszont Josephine Beauharnais-nak, Napoleon feleségének nevét őrzik, és rózsaszín, kék és fehér virágaik ma is nyílnak a Villa sortól a Csalogány közig mindenütt. A sort a jelentéktelen virágú, de egész télen át fehér terméséről könnyen felismerhető hóbogyó (*Symphoricarpos rivularis*) zárta le.

S még nem beszéltem a rózsákról, amelyeket mindig kedveltek és meg-megújuló divatrohamaik elől egyetlen kertkapu sem maradt bezárva. Száz és száz változatban vannak azóta is jelen, a lövérek eredendő rózsaféléje azonban a szerény, lépcsőfeljáratokat, lugasokat borító, utak fölött átívelő futó- és bokorrózsa volt, azok közül is a *Rosa chinensis*.

Még a századforduló táján, vagy valamivel utána, de mindenképpen az első világháborút megelőző időben megjelentek azután a dalmát és szlovén virágárusok, akik – a felvidéki „drótostótokhoz” hasonlóan – vándorárusként mediterrán növényfajokat közvetítettek az akkor már minden újdonságon mohón kapó soproni kerttulajdonosoknak.¹⁷⁽¹⁸⁾ Általuk kerültek az első fügefácskák (*Ficus carica*) a Cavallár-, a Schwartz- és a Hertay-lövérekbe, s a soproniak hamar megtanulták, hogy ha bort akarnak készíteni terméséből, akkor eleinte takarniuk kell. Ők hozták ide az atlanti-mediterrán, fehérvirágú hunyort (*Helleborus niger*), annak is a korán nyíló változatát (var. *praecox*), amely „Christrose” néven vált ismertté, mivel hó alatt is, Karácsony előtt már virágzik. Ők tették divatossá a Dél-Dunántúl gyertyános-tölgyeseiben vadon nyíló májvirágot (*Hepatica nobilis*; syn.: *Anemone hepatica*), s talán még a nárciszt is, bár ¹⁰ennek divatja nálunk jóval korábbi keletű is lehet, országosan a török hódoltság idejére nyúlik vissza (lásd Babócsán a „Basakert”-et!). Figyelemre méltó, hogy ezidőtájt csak a fehér nárciszt (*Narcissus poeticus*) ültették, sorokban vagy ribizlibokrok sorai alá. A sárgavirágú csupros nárcisz (*N. pseudonarcissus*) még nem járta, később, a két háború között vált divatvirággá a pompás nárcisz (*N. incomparabilis*) változataival együtt.

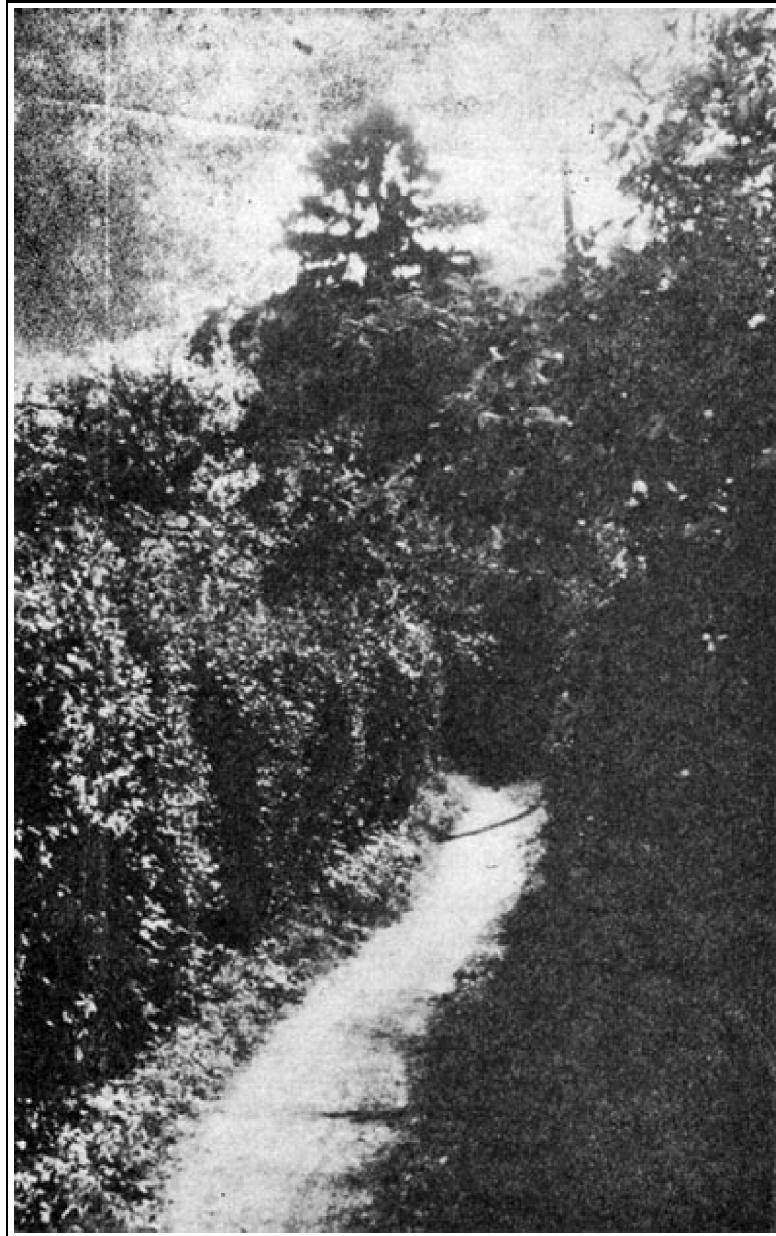
A geofitonok, tehát a hagymás-gumós növények közül természetesen a Lövérek növényi kelléktárából sem hiányzott a hóvirág (*Galanthus nivalis*), a kétlevelű csillagvirág (*Scilla bifolia*), a császárkorona (*Fritillaria imperialis*) és a liliumok több faja (pl. *Lilium candidum*, *L. regale*, *L. bulbiferum*) sem. A

nőszirmokat főként a kék *Iris germanica* alakcsoport képviselte, nyár végén a kardvirág (*Gladiolus*), a fehérvirágú apácaliliom (*Hosta lancifolia*) és a kékszínű nagy árnyékliliom (*Hosta plantaginea*), a különböző „dáhliák” (*Dahlia sp.*), ősszel az erdőkből betelepített, akkor még nem védett erdei ciklámen (*Cyclamen purpurascens*) voltak meghatározók. A tulipánokról (*Tulipa*) nem tudom, mikor kerültek a lövérekbe, Rapaics R. azt írja,¹⁸⁽¹⁹⁾ hogy divatja a 17. századig nyúlik vissza, Nádasdy Ferenc sárvári és Lippay János pozsonyi kertjéig (1667).

A hagymásokon kívül természetesen más évelők is divatba jöttek. Így a páfrányok közül beültették az erdei pajzsikát (*Dryopteris filix-mas.*) és a hölgyharasztot (*Athyrium filix-femina*); legkorábban nyíló virágos növényfaj volt a bőrnemű leveleiről és halványlila virágairól jól ismert jégvirág (*Bergenia crassifolia*), tavasszal a hangyák által terjesztett törpe kankalin (*Primula vulgaris*; syn.: *P.*) és kerti változatai, gesztenyésekben a máig is tömeges tavaszi kankalin (*P. veris*; syn.: *P. officinalis*), a nyáron kellemes illatot árasztó lángvirág vagy flox (*Phlox paniculata*, *Ph. drumondii*), az évelő holdviola (*Lunaria annua*), amelyet becőtermése miatt Judás-pénznek hívtak és szárazvirágként télen is tartottak, a változatos alakú és színekben pompázó harangláb (*Aquilegia vulgaris*, *A. longise-pala*), azután a fausti Margitvirág (*Chrysanthemum leucanthemum*, ma *Leucanthemum vulgare*) a kék iszalag *Clematis x jackmenni*, *C. integrifolia*), ősz felé pedig a különféle őszi rózsák, főleg a kopasz és a mirigyes északamerikai fajok (*Aster novi-belgii*, *A. novaeangliae*), Halottak napja felé ballagva pedig a krizantémok bíborló, cirmos, lilás vagy citromsárga, törpe és magasbokros változatai, köztük az egyszerű, de minden divatot túlélő mádráfű (*Chrysanthemum parthenium*) a Felső-Lövérekben és Bánfalván.

A botanikával, ill. a kertészettel közelebbről nem foglalkozók számára érdektelen a további felsorolás; nem is lehet teljességre törekedni, s elegendő támpontjaink sincsenek arra nézve, vajon melyik növényfaj pontosan mikor vonult be a Lövérekbe. Csak annyit állíthatunk, hogy az említett növények bizonyosan és szorosán hozzátartoztak a Lövérek lényegéhez, csakúgy, mint az énekes madaraktól és tücsökciripeléstől lüktető békesség, nyáresteken a szentjánosbogarak villanásai, a századnyi csend, verandákon még a petróleum fénye, a kertekben pedig a kiskocsi.

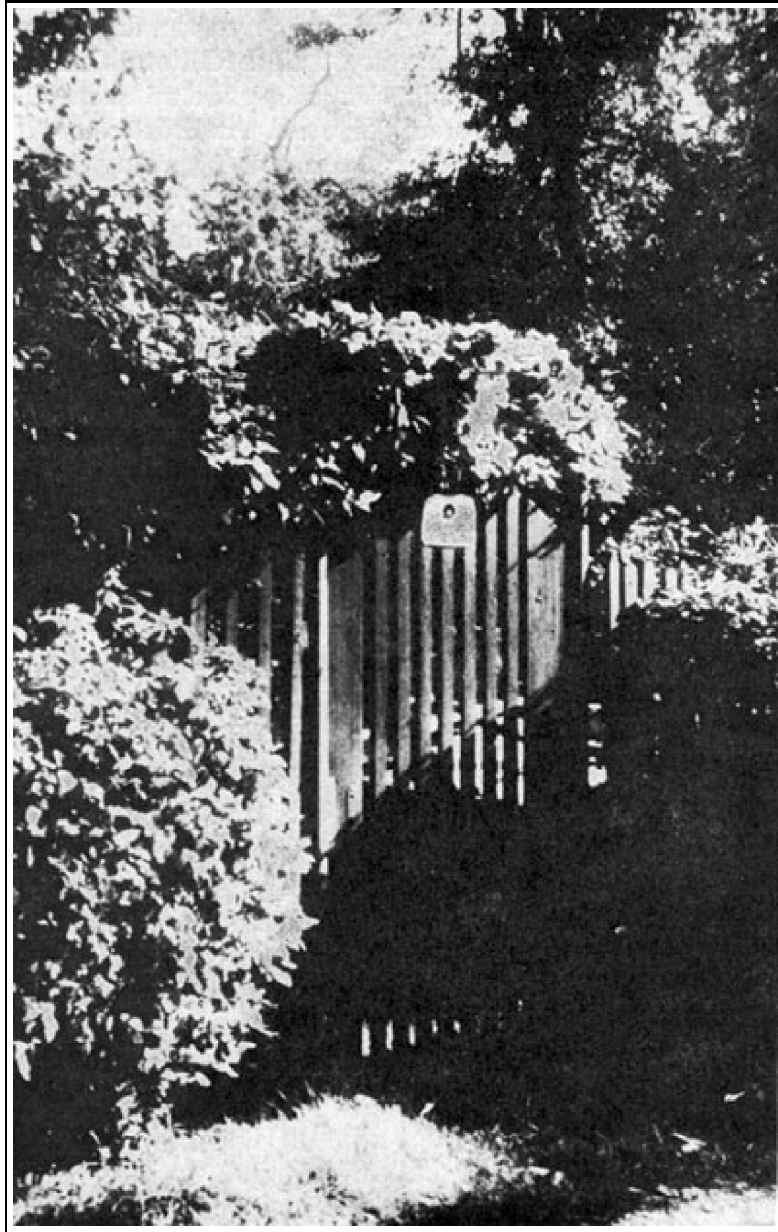

113. A lövérek nélkülözhetetlen tartozéka az élősövény

Ennek az idillnek az első világháború vetett véget, de csak az idill tűnt tova; megmaradtak a módos tulajdonosok, továbbéltek a gyümölcsfák és virágosabbak lettek a kertek. Lényeges változást legfeljebb a Lövér körút (ma Szabadság körút), a Winkler út és az Alsó-Lövérek utcarendszerének kiépítése jelentett, amelyhez 1936–38-ban a Lövér Szálló megépítése, a Lövér uszoda korszerűsítése, 12a Hatvan-ház és a várasi zenepavilon járult. Első lépéseit ekkor tette meg a trianoni sokkot kompenzálni akaró idegenforgalom, ekkor született szabályrendelet az énekes madarak védelmében, a házi macska löveri száműzetéséről, a sövénynyesés idejének szabályozásáról. Létrejött a Mika-féle löver (Deákkúti út 4.), mint magánjellegű botanikus kert, amelynek védetté nyilvánításáról többször szó esett, s amely Mika Ferenc

halála után sajnálatos módon teljesen felszámolódott. Újabb növényfajok nyertek polgárjogot: piros bogójú madárberkenyék (*Sorbus aucuparia* var. *dulcis*) kerültek a körút szegélyére; a kerítéseken megjelent (Scheffer Oszkár Károlymagaslati út 14. sz. alatti villájánál) a levéltelen, már enyhe teleken sárgán nyíló, valódi jázmin (*Jasminum nudiflorum*) és a pipavirág (*Aristolochia durior*; syn.: *A. siphon*), nyárutón tömegessé vált a tatáriszalag (*Polygonum/Fagopyrum/ baldschuanicum*), filagóriákon a hajnalka (*Ipomea tricolor*, *I. purpurea*) és az illatos lednek (*Lathyrus odoratus*). Bent a kertekben a fás növényanyag számottevően gyarapodott, csak az ezüsthégyet karolták fel jobban (*Picea pungens*, *P. engelmanni*), megpróbálkoztak az örökzöld és fagyérzékeny magyallal (*Ilex aquifolium*), cserjék közül előszeretettel ültették a japánbirset (*Chaenomeles japonica*), a bajmócát (*Spiraea x van houttei*) és a nyári orgonát (*Buddleia davidii*, pl. a Lövér Szálló előkertjében).

Élettelibb volt a lágyszárú növényekben való gazdagodás (1. sz. tábl.); a felkapott fajok közül itt csak a pirosló hunyort (*Helleborus purpurascens*), a szívvirágot (*Dicentra spectabilis*), a lángliliomot (*Emmerocallis fulva*), a sárgaliliomot (*H. lilio-asphodelus*) és a sarkantyúvirágot (*Tropeolum majus*) említem. A virágágyakat és „gruppokat” molyhos madárhúrral (*Cerastium tomentosum*) és bársonyos tisztesfüvel, nyuszifüvel (*Stachys lanata*) szegték. A hangsúly ekkor még az évelőkön volt, a soproniak sohasem a jelennek terveztek, szerették a tartós befektetést. A háború azonban figyelmeztetett a mulandóságra, jelentkeztek az egyéves dísznövények. Ez mutatkozik meg a II. világháború utáni időszakban, amelyet a Lövér harmadik korszakának nevezhetünk.

134. Fából készült kapu és élősövény egyre kevesebb található az átalakuló üdülőnegyedben. A fényképet Bummer Antal készítette

3. Ennek a korszaknak alapvető vonása, hogy a löverek megszűntek időszakos nyári lakások lenni. A bombatámadások és háborús károk következtében megcsappant lakásállomány pótlására szükségessé vált a megmaradt villák téliesítése, állandó lakássá való átalakítása derítőkkel, csatornákkal és vezetékekkel. A háztartási hulladék elszállítását idővel nagy munkagépek végezték. Elérkezett személygépkocsik elterjedésének korszaka, amely gyalogjárdákat nyelt el, élősövényeket tüntetett el és jellegkárosítással járt. Még mielőtt azonban mindezek bekövetkeztek volna, lényegesen megváltozott a Lőverek növényanyaga is. A „kényszer-szukcesszió” a háborút követő nincstelenség állapotából indult ki, amikor a kertekbe nem

dísznövényeket ültettek és exótákat neveltek, hanem az előregedett gyümölcsfák között konyhakertek keletkeztek, a villák utcafrontján káposzta és burgonya termett *Rudbeckia* és *Gladiolus* helyett; sok örökzöld fenyő nem lombjával, hanem fájának melegével szerzett örömet, s a csak vontatottan meginduló újjáépítés évei után lopódtak vissza a petrezselyem helyére: a kerti számocca, az egynyári virág, és a divatfenyők. Meghaltak, eltűntek, kertjük romlásába belepusztultak a régi kerttulajdonosok; újak és hagyományokat nem ismerő fiatal tulajdonosok léptek a régiek helyére, megkezdődött a nagy családi lövérek felaprózódása, amely az ismétlődő és egyre szigorúbb hatósági előírások ellenére részben még ma is tart. A Lövéreknek most már nemcsak az idillje, de a funkciója is megváltozott, mint ahogyan egy új életforma is kialakult. E változások közül egyesek kivédhetetlenek, szükségszerűek. Egy részük 14 azonban nem nélkülözhetetlen s éppen ezek azok, amelyeknek jellegvédelmi szempontból elsőrendű jelentőségük van. Ilyen az *élősövények* kérdése.

Emlékeztettem már arra, hogy az élősövények úgy tartoznak a soproni Lövérekhez, mint kabáthoz a gomb. Nos, ezeket az élősövényeket a változatosság, a fajgazdagság teszi egyedülállóvá, hiszen 63 fás növényfaj alkotja őket (2/ab. tábl.) Ezek a fajok tavasztól ősziig nemcsak védelmet nyújtanak, takarnak, hanem virágzásukkal és lombszínéződésükkel, nyírott zöld felületeikkel esztétikai örömet is nyújtanak, nem szólva zaj- és levegőtisztaság-védelmi szerepükről, oxigéntermelésükről, amelyre a túlevelűek nem képesek. Az élősövények énekesmadaraink fontos fészkelőhelyei, s ezért nem pótolhatók újjgazdag, betonoszlopos ráccsal, termésköves erődítményrendszerrel vagy szegényes dróthálóval. El kell érniük, hogy ott, ahol az élősövény eltávolítása elkerülhetetlen, ott az új kerítéssel egyidejűleg élősövényt is ültessenek és sövénykerítésen kívül kerítés csak fából készülhessen!

A Lövérek növényanyagában az utolsó 40 esztendőben bekövetkezett változásokat a következőkben foglalhatjuk össze:

- a) a klasszikus növényanyag visszaszorult;
- b) új hullámként a Lövéreket is elérte az exóta örökzöldek divatja;
- c) tömegessé váltak az örökzöld lomblevelű fás növények;
- d) minden korábbinál nagyobb számban meghonosodtak az egynyári divatvirágok.

Az említettek közül bővebb magyarázatra az utolsó három szorul.

Ami az exóta fenyők divatját illeti, a Lövérekben mindig voltak külhoni fenyők, de most a meglévő *Abies* fajok mellé a kaliforniai jegenyefenyő (*A. concolor*), a megszokott *Picea*-fajok mellé új ezüstfenyő-változat (*Picea p. kosteriana*) került, és sohasem ültettek annyi hamisciprust (*Chamaecyparis*), boróka- és tujafajt (*Juniperus*, *Thuja*) a Lövérekben, mint az elmúlt 20 év alatt. Ezek az örökzöld túlevelű nemzetségek (3. sz. tábl.) forma- és színgazdagságuk miatt különleges kertépítészeti jelentőségre tettek szert; gömb- és oszlopalakjukkal, heverő ágaikkal, bizarr megjelenésükkel változatosságot hoztak, télen át is „örökzöld kert” illúzióját keltik és robbanásszerű elterjedésüket nagyüzemi előállításuk segítette. Különösen nagy szerep jutott ebben a gróf Ambrózy-Migazzi István által Malonyán (ma Mlynany) előállított, oszlop alakú tujának (*Thuja occidentalis* var. *malonyana*), az oszlopos *Juniperus communis* cv. *stricta*, *J. c.* cv. *suecica* borókáknak, a karcsú *Cephalotaxus drupacea*-nak, a hamisciprus testvérfajainak (*Chamaecyparis obtusa*, *Ch. pisifera*, *Ch. thyoides* stb.) és a terpedt ágú, henyé habitusú, nehéz szagú, ill. virginiai borókának (*Juniperus sabina*, *J. virginiana*). A tű és pikkelylevelűekkel kapcsolatban (idevonva az *Ericaceae* család tagjait is) meg kell említenem Barabits Elemér korszakos tevékenységét, aki mind

szaporító és nemesítő tevékenységével, mind az általa létrehozott kertekkel (Fenyves sor, Alm) ennek az irányzatnak fókuszává vált. Tevékenységével függ össze a havasszépe, vagy közismert néven a *Rhododendron (Azalea)* fajok felkarolása is. Bár sem a soproni klíma, sem a Lövérék bádeni agyagtalaja nem kedvez tenyésztüknek, ma is találkozunk szép példányaikkal (*Rh. ponticum*, *Rh. catawbiense*, *Rh. kaempferi*), pl. az Egyetemi Botanikus Kert bejáratánál.

Ami az örökzöld lomblevelű cserfajok invázióját illeti, csak kiemelten utalok a babérmeggy (*Laurocerasus officinalis*), a japán kecskerágó (*Euonymus japonica*) és a mahónia fajok (*Mahonia aquifolia*, *M. bealei*, *x Mahoberberis neubertii*) 15térhódítására, az örökzöld borbolyák (*Berberis julianae*, *B. thunbergi*) és madárbirsek (*Cotoneaster horizontalis*, *C. integerrima*) jelenlétére. A télálló bangiták (*Viburnum utile*, *V. rhytidophyllum*) közparkjainkból kerültek itt-ott a Lövérékbe, s ugyanúgy nem idevalók, mint a japánsom (*Aucuba japonica*) és a vadcitrom (*Poncirus trifoliata*). A lombhullató díszcserjék közül a ráncoslevelű rózsa (*Rosa rugosa*) nagyobb, a tüztövis (*Pyracantha coccinea*) mérsékelt, a díszribizskék (*Ribes alpinum*, *R. sanguineum*) alárendelt szerephez jutottak.

A divatvirágok tömeges beszivárgását illetően, felsorolásukat táblázat foglalja össze (4. sz. tábl.). Legfontosabb családjaik a liliom-, amarillisz- és nőszirmfélék (*Liliaceae*, *Amaryllidaceae*, *Iridaceae*), ahová a sáfrányok, kikiricsek, liliomok, nőszirmok tartoznak; a boglárkafélék (*Ranunculaceae*; ide tartoznak a szellőrózsák, iszalagok, tündérfürt); a mákfélék (*Papaveraceae*; ide tartozik a keleti pipacs, sárga keltike, kakukkmák stb.); és a fészkesvirágzatúak (*Compositae* pr. p. *Asteraceae*; ide tartozik a cickafark, a kúpvirág, a napraforgó stb.). S ezzel seregszemlének nincs vége, mert állandóan érkeznek új és új fajok, amelyekkel meg-megújul a soproni Lövérék növényanyaga. Érdemes volna egyszer a teljes növénykatasztert elkészíteni! Még ennél is fontosabb és sürgősebb azonban, hatósági intézkedésekkel kiegészítve, megőrizni a Lövérék igazi arcát. Hadd összegezzem erre vonatkozó javaslataimat:

1. Az elsőfokú építészeti hatóság szigorúan őrkdjék a 360 □ öl-ben limitált teleknagyság és a beépíthető zöldfelület aránya fölött;
2. Változatlanul maradjanak meg az élősövények, amelyek mellett csak tájbaillő fakerítéseket lehessen állítani;
3. Féltő gonddal óvjuk gesztenyéseinket és pótoljuk minden elpusztult egyedét;
4. Védjük és pótoljuk az idős és méretes dísz- és gyümölcsfákat;
5. Ne törekedjünk az örökzöld exoták kizárólagosságára, hanem karoljuk fel ismét lombos fafajainkat;
6. Az elsőfokú természetvédelmi hatóság (OKTH) kapjon hatósági jogkört a tájképileg fontos, idős és méretes fák kivágásának elbírálásában;
7. A város lakói és a Soproni Városszépítő Egyesület folyamatosan gondoskodjanak a lövéri tájjelleg fennmaradásáról.

Függelék

1. A két világháború közötti időben elterjedt fajok

1. Futók: tatár iszalag (*Polygonum /Fagopyrum/ baldschuanicum*)
pipavirág (*Aristolochia durior* = *A. siphon*)

valódi jázmin (*Jasminum nudiflorum*, *J. fruticans*)
hajnalkák (*Ipomea tricolor*, *I. purpurea*)
illatos lednek (*Lathyrus odoratus*)

2. Örökzöldek: ezüstfenyő (*Picea pungens*, *P. engelmannii*)
magyal (*Ilex aquifolium*)

3. Cserjék: gránátalma (*Punica granatum*)
gyöngyvessző (*Spireae van houttei*)
japán birs (*Chaenomeles japonica*)
nyári orgona (*Buddleia davidii*, *B. variabilis*)

164. Lágyszárú növények:

a. Gyepszegélyben: menténg, téli zöld (*Vinca minor*)
molyhos madárhúr (*Cerastium tomentosum*)
nyúlfüle (*Stachys lanata*)

b. Évelők (tavasztól ősze felé haladó sorrendben):
pirosló hunyor (*Helleborus purpurascens*)
szívvirág (*Dicentra spectabilis*)
jácint (*Hyacinthus orientalis*)
bazsarózsák (*Paeonia off.*, *P. suffruticosa*, *P. lactif.*)
pázsitviola (*Aubrietia cultorum*)
lángliliom (*Hemerocallis fulva*)
sárgaliliom (*Hemerocallis lilio-asphodelus*)
sarkantyúvirág (*Delphinium cultorum*)
sárgaviola (*Cheiranthus cheiri*)
kerti viola (*Matthiola incana*)
török szegfű (*Dianthus barbatus*)
égő szerelem (*Lychnis chalconica*)
magas kúpvirág (*Rudbeckia laciniata*)
kanadai aranyvessző (*Solidago canadensis*)

c. Szukkulensek (pozsgáslevelűek):
jukka (*Yucca filamentosa*, *Y. gloriosa*)
kövirózsa (*Sempervivum tectorum*, *S. hirtum*)
varjúhájak (*Sedum acre*, *S. album*, *S. fabaceum*)
nagy porcsinrózsa (*Portulacca grandiflora*)

Egyéves fajok:

kerti nenyúljhozzám (*Impatiens balsamina*)
paprikavirág (*Salvia splendens*)
sarkantyúka (*Tropeolum majus*)
csodatölcser (*Mirabilis jalapa*)
mexikói kenderpakóca (*Ageratum houstonianum*)
fülesternye (*Lobularia maritima*)

ernyős tatárka (*Iberis umbellata*)
petúnia (*Petunia hybrida*)
kerti oroszlánszáj (*Anthirrhinum majus*)
bársonyvirágok (büdöskék) (*Tagetes erecta*, *T. paula*)
körömvirág (*Calendula officinalis*)
pompás rézvirág (*Zinnia elegans*)
évelő őszirózsa (*Callistephus chinensis*)
kakastaréj (*Amaranthus caudatus*)

Dívatnövények:

sárga kokárdavirág (*Gaillardia aristata*)
szépecske fajok (*Coreopsis* fajok)
pillangóvirág (*Cosmos bipinnatus*)

172/a. A Lövérék élősövényeit alkotó növényfajok
(tudományos neveikön)

1. *Acer campestre*
2. *Acer platanoides*
3. *Acer pseudoplatanus*
4. *Acer tataricum*
5. *Aesculus hippocastanum*
6. *Berberis atropurpurea*
7. *Berberis vulgaris*
8. *Betula pendula*
9. *Biota (Thuja) orientalis*
10. *Broussonetia papyrifera*
11. *Carpinus betulus*
12. *Castanea sativa*
13. *Cerasus avium*
14. *Cerasus fruticosus*
15. *Clematis vitalba*
16. *Colutea arborescens*
17. *Cornus mas*

18. *Corpus sanguineus*
19. *Corylus avellana*
20. *C. avellana* cv. *atropurpurea*
21. *Cotoneaster horizontalis*
22. *Crataegus monogyna*
23. *Crataegus oxyacantha*
24. *Elaeagnus angustifolia*
25. *Elaeagnus umbellata*
26. *Euonymus europaeus*
27. *Euonymus verrucosus*
28. *Fraxinus excelsior*
29. *Gleditschia triacanthos*
30. *Hedera helix*
31. *Humulus lupulus*
32. *Laburnum anagyroides*
33. *Larix decidus*
34. *Ligustrum vulgare*
35. *Ligustrum ovalifolium*
36. *Lonicera caprifolium*
37. *Lonicera xylosteum*
38. *Morus alba*
39. *Parthenocissus quinquefolia*
40. *Picea abies*
41. *Polygonum baldschuanicum*
42. *Polygonum cuspidatum*
43. *Prunus domestica*
44. *Prunus spinosa*

45. *Pyracantha coccinea*
46. *Rhamnus cathartica*
47. *Robinia pseudacacia*
48. *Rosa cf. canina*
49. *Rosa rugosa*
50. *Rubus caesius*
51. *Rubus ideus*
52. *Sambucus ebulus*
53. *Sambucus nigra*
54. *Sorbus torminalis*
55. *Spiraea van houttei*
56. *Symphoricarpos rivularis*
57. *Syringa vulgaris*
58. *Taxus baccata*
59. *Tilia cordata*
60. *Tilia platyphyllos*
61. *Ulmus minor*
62. *Viburnum lantana*
63. *Viburnum opulus*

182/b. *A Lövérék élősövényeinek növényfajai (magyar neveikön)*

1. Akác
2. Aranyeső
3. Bajmóca (gyöngyvessző)
4. Bangita, kánya-
5. Bangita, ostormén-
6. Benge, varjútövis-
7. Berkenye, barkóca-

8. Bodza, fekete
9. Bodza, gyalog
10. Borostyán, közönséges
11. Cseresznye
12. Csepleszmeleggy
13. Dudafürt, pukkantó,
14. Eperfa, fehér
15. Ezüstfa, ernyős
16. Ezüstfa, keskenylevelű
17. Életfa, keleti
18. Fagyal, széleslevelű
19. Fagyal, vesszős
20. Galagonya, csere-
21. Galagonya, egybibéjű
22. Gyertyán
23. Hárs, kislevelű
24. Hárs, nagylevelű
25. Hóbogyó
26. Iszalag, bércse-
27. Juhar, hegyi
28. Juhar, korai
29. Juhar, mezei
30. Juhar, tatár
31. Kecskerágó, bibircses
32. Kecskerágó, csíkos
33. Komló
34. Kőkény

35. Kőris, magas
36. Krisztustövis
37. Lonc, jerikói
38. Lonc, ükörke
39. Lucfenyő
40. Madárbirs
41. Málna
42. Mogyoró, közönséges
43. Mogyoró, vöröslevelű
44. Nyír, bibircses
45. Orgona
46. Papíreperfa
47. Rózsa, bőrlevelű
48. Rózsa, vad-
49. Som, húsos
50. Som, vörösgyűrű-
51. Sóskaorbolya, közönséges
52. Sóskaorbolya, vöröslevelű (dísz)
53. Szeder, hamvas
54. Szelídgesztenye
55. Szil, mezei
56. Szilvafa
57. Szulák, nagylevelű
58. Szulák, tatárka
59. Tiszafa
60. Tüztövis
61. Vadgesztenye

62. Vadszőlő

63. Vörösfenyő

193. A Lövérék 1945 óta kultivált, gyakoribb fás növényei

1. Exóta fenyőfélék

borókák (*Juniperus communis* var. *hibernica*, *Juniperus sahina*, *J. suecica*, *Juniperus virginiana*)

ezüstfenyők (*Picea engelmannii*, *P. pungens*)

japánciprus (*Cryptomeria japonica*)

kaliforniai jegenyefenyő (*Abies concolor*)

kínai szúrósfenyő (*Cunninghamia lanceolata*)

oregonciprusok (*Chamaecyparis lawsoniana*, *Chamaecyparis obtusa*, *Ch. pisifera*, *Chamaecyparis thyoides* stb.)

tuják (*Thuja occidentalis* var. *malonyana*, var. *globosa*, *Thuja orientalis*).

2. Örökzöld lomblevelűek

babérmeggy (*Laurocerasus officinalis*)

bangita fajok (*Viburnum rithidophyllum*, *V. utile*)

borbolyák (*Berberis julianae*, *B. thunbergi* stb.)

japánciprus (*Cryptomeria japonica*)

japánsom (*Aucuba japonica*)

erikák (*Erica carnea*, *E. mediterranea*, *E. tetralix*)

madárbirs (*Cotoneaster horizontalis*)

mahóniák (*Mahonia aquifolia*, *M. bealei*, *Mahoberberis neubertii*)

rhododendronok (pl. *Rhododendron catawbiense*)

3. Lombhullató díszcserjék

azaleák (*Rhododendron ponticum*)

díszribizskék (*Ribes alpinum*, *R. sanguineum*)

ráncoslevelű rózsza (*Rosa rugosa*)

tűztövis (*Pyracantha coccinea*)

4. Divatfák

díszszilva (*Prunus triloba* stb.)

kínai mézesfa (*Evodia hupehensis*)

4. A Lövérékben újabban díszlő lágyszárú fajok

bögrevirág (*Campanula medium*)

cickafark, sárga (*Achilles filipendulina*)

csillagvirág, szibériai (*Scilla siberica*)

flox, törpe (*Phlox subulata*)

fáklyaliliom (*Kniphofia uvaria*)

füzéraajak (*Physostegia virginiana*)

iszalag fajok (*Clematis változatok*)
kakukkmák (*Eschscholtzia californica*)
kikericssek, kaukázusi (*Colchicum bornmülleri*, *C. caucasicum*)
kúpvirág, borzas (*Rudbeckia hirta*)
napraforgó érdes (*Helianthus decapetalus*)
sáfrányok (*Crocus variegatus stb.*)
szellőrózsa, japán (*Anemone japonica*)
turbánliliomok (*Lilium martagon*, *L. davidii stb.*)

1987. XLI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Nagy László: A Fertő-táj értékeinek hatása az emberi szervezetre (Gyógyfürdők, gyógy- és ásványvizek.)

20 Nagy László: A Fertő-táj értékeinek hatása az emberi szervezetre (Gyógyfürdők, gyógy- és ásványvizek.)

Közép-Európa harmadik, hazánk második legnagyobb tava a Fertő. 1921 óta a 327 km² vízfelületű tónak a politikai rendezés csak szerényebb hányadát, 82 km²-t, vagyis egynegyedét (25,5%) csatolta Magyarországhoz. A Fertő-táj a Fertő Magyarországhoz tartozó részét és a csatlakozó 10 községet (Fertőhomok, Fertőszéplak, Hegykő, Sarród, Fertőd, Hidegség, Nagycenk, Balf, Fertőrákos, Fertőboz) foglalja magába. Már a honfoglaláskor kialakultak a tó árvízmentes peremén a magyar települések. A színmagyar falvakról, községekről a XIII. századi oklevelek is említést tesznek. A későbbi századokban egrészük vegyes összetételűvé (magyar, német, horvát) vált.

A Fertő-táj (a tó és a körülötte fekvő 10 község) területe mintegy 35 ezer hektár, ez jellegzetes tájegységet alkot. Thirring Gusztáv 1886-ban írott tanulmányában az alábbiakban hívja fel a figyelmet a Fertőre és vidékére: „Lelkesedéssel, elragadtatással szól hazánk minden fia a »Magyar tengerről«, a Balatonról. Költőink dicsőítő versekben énekelték meg, festőink megörökítették szebb pontjait, tudósaink kutatásaiknak célpontjául választották, egyletet alakítottak, hogy szépségeit a nagyközönséggel megismertessék, hozzáférhetővé tegyék. De emellett egészen megfélekedtünk arról, hogy van még egy másik, habár kisebb, de nem kevésbé szép és érdekes tavunk, amely szerényen meghúzódik hazánk nyugati határán, oly vidéken, mely a nagy forgalomtól távol esik, melynek szépségeit inkább a parti lakosság ismeri és tudja kellően méltányolni.”

Az azóta eltelt közel egy évszázad alatt sok, a Fertőre vonatkozó kutató munka történt és tanulmány, irodalom jelent meg. A Fertő rendszeres, komplex kutatásainak (amely kiterjed a tó speciális viszonyaira, fizikai-kémiai tulajdonságainak és időszakos változásainak vizsgálatára, biológiai állapotának meghatározására) kezdete az 1960-as évektől számítható.

A Fertő-táj előnyös hatását az emberi szervezetre a tóvíz, a táj forrásvizeinek, gyógyforrásainak, a meder alatti ásványvíznek a kemizmus, a tómeder gyógyító iszapja, enyhe subalpin befolyás alatt álló, de ezt a lokálklímatis-mikroklímatis klímafaktorok, környező erdőségek által módosított atípusos kímélő klímája, vadregényes környezete határozzák meg.

A Fertő hidrológiai, fizikai-kémiai-biológiai eddigi vizsgálatai csak a nyíltvízi adatokat tartalmazzák, amelyekből eltér a nádast borító víz tulajdonsága. Minőségileg gyengén lúgos vegyhatású. A legnagyobb

mennyiségben glaubersót (Na_2SO_4), keserűsót (MgSO_4), szódát (Na_2CO_3), nátrium- és magnézium-hidrokarbonátot tartalmaz oldott állapotban. Sókonzentrációja magas, 600–1700 mgr/liter között ingadozik, ez a tóra hulló csapadék és a párolgás arányából adódik; ha a párolgás aránya nagyobb, mint a csapadékpótlás, a tó vizének koncentrációja szignifikánsan növekszik.

A víz átlagos mélysége 1–1,5 méter, mely a szezonális ingadozásoktól is függ. A tóvíz és iszapja gyorsan felmelegszik, nyáron 32–34 C°-ra és a nappali hőmérsékletet éjjel is tartja. A derült napok, a napsütéses órák száma magas, ezek az élénk szélmozgással kánikulai melegben értékes nyaralási tényezők. A tóviznek enyhe bőringerlő, anyagcserét fokozó hatása kétségtelen. További kémiai, mikrobiológiai, élettani gyógyhatásának vizsgálata, ásványvízzé való minősítése azonban csak (legalábbis a fürdőkultúra szempontjából fontos szakaszon, a partok állandósításának szabályozása folytán) a víz szintjének, ezzel együtt összetételének stabilizálódása után következhet.

A jelenlegi adatok birtokában: lábadozók regenerálódására, a psoriasisos bőrbetegek tüneteinek enyhítésére, esetleges időszakos megszüntetésére, strandolási, fürdőzési, vízisportolási, horgászási lehetőségek kialakítására alkalmas, melyek részben meg is valósultak.

Az említettekén túl megoldható volna, azonban a Fertő partján egyszerű és olcsó építkezéssel, főleg prevenciót, de gyógyulást is szolgáló létesítmény létrehozása, egy 8–10 személyes szauna-fürdővel. A Fertőt az általános prevenció szolgálatába lehetne állítani. A finn szauna, az úgynevezett száraz légfürdő előállítása nem költséges. A szaunázás után a szabadban való légfürdő, majd a tóban való hidegfürdő rendelkezésre állna. A szauna főleg fiatal kortól való használata egészségessé, kitartóvá, edzetté teszi az embert, az általa nyújtott felfrissülés a szervezetet jótékonyan befolyásolja.

Ismeretes, hogy a szauna-fürdőnek kettős hatása van:

- a) ingerhatás: a bőrfelületen gyakorolt hatásnak a véredényrendszerre való átvitele,
- b) biológiai: közömbösíti a szervezet felesleges tejsav állományát, amely a szervezetben fáradtság következtében képződött.

Nagy súllyal esik latba a prevenciónál azoknak az ártalmaknak a kiküszöbölése, amelyek a városi ember életmódjából, az urbanizációból, a város fizikai ingerszegénységéből és pszichikai ingergazdagságából adódnak és amelyek a mai higiéniének egészen különleges problémái. De egyes betegségekben a szaunafürdő például hormonális zavaroknál, ideges eredetű vérkeringési zavaroknál, neurosisnál gyógyítólag hathat.

A Fertő partján egy nem túl igényes iszapfürdő útján gyógyászati célra alkalmazható volna a tófenék iszapja, melynek vastagsága 20 cm-t, de helyenként az 50 cm-t is eléri. Vasszulfid (pirit) tartalmú radioaktív hatása is valószínű. Szulfátion-konzentrációja gyakori növekedést mutat. Ez részben az iszapban végbemenő kénhidrogénes bomlási folyamatok következménye, de szerepe lehet a meder alatti szulfátos vizek hatásának is. Említett kémiai jellemzői mellett fizikai tulajdonsága: puhasága, bársonyossága, plaszticitása, egyenletes hőleadása folytán rheumás, arthrosisos stb. fájdalmak gyógyítására eredményesen volna igénybevehető.

Alkalmazni lehetne: göngyölés formájában, mely alkalmazási mód 150 évvel ezelőtt Pöstyénből indult világhódító útjára; iszapborogatás alakjában vászonban; a beteg testrészek iszappal telt faedénybe való süllyesztésével. Természetesen ezt meg kell előznie a tófenéki iszap orvosi biológiai szempontból való

vizsgálatának.

A Fertő meder alatti ásványvíze kutatásának céljából 1969-ben Vendel Miklós, Kessler Hubert és Kisházi Péter a fertőrákosi vitorlás-kikötő közelében, majd a Vízkutató és Fúró Vállalat Talajmechanikai Osztálya 1963. évben Fertőrákoson a Fertő parti részén több fúrást végeztek. A végzett kutatások alapján az 1., 2., 3., 5., számú fúrások környezete alkalmas kúttelepítésre. Magas sókoncentrációjú és gyógyítási célokra is alkalmasnak látszó ásványvizet találtak. Vegyelemzés alapján a kationok közül a Na. van túlsúlyban, anionok közül általában [22a](#) szulfát, de jelentős a klorid és hidrokarbonát mennyisége is. A víz jellegére nézve alkali-karbonátos, kloridos keserű víznek tekinthető. A vegyelemzések szórt értéke arra enged következtetni, hogy elsősorban a szulfátionok túlsúlyával lehet számolni. Tartalmaz még literenként 1 mgr Li-iont is. Ezeket az ásványvizet Glaubersós-konyhasós vizeknek nevezzük. A hazai szulfátos vizekkel szemben kevesebb szulfát-iont – a Mira Baby vizével azonos szulfátot – tartalmaz. Ezért kevésbé alkalmas hashajtó keserűvízként. Palackozott szulfátos ásványvizeink, főleg keserűsók, egyáltalán nem szívódnak fel az emésztő traktusban, hanem a szervezetből még tetemes mennyiségű vizet vonzanak a bél felé, miáltal a koncentrált szulfátos víz a bélben felhígul, a bélsár puhul, a belet kitöltő nagy és híg bélsártömeg pedig fokozza a perisztaltikát és bőséges híg székelést eredményez.

A gyomor–bél–epe bántalmak ivókúrákkal alkalmazott balneoterápiájánál azonban más hatásokat kívánunk elérni. Részben a gyomor–béltraktus felületére hatunk, másrészt posztreszorpciós hatásokra törekszünk, ami alatt a felszívódott ionoknak–gázoknak a szervezet sejtéleteire, kemizmusára gyakorolt hatásait értjük. A felvevő felületre gyakorolt hatások között szerepel az enyhébben kénes alkalikus víznek az emésztő csatornát átmosó hatása, mely a tápcsatorna felső részében, a legfelsőbb hámrétegek előregedett hámsejtjeit elsodorja és elősegíti ezen sejtek fiatal, új hámsejtekkel való pótlását, továbbá főleg a gyomor és bél felső részei hurutainál a gyógyvíz a lobproduktumokat, nevezetesen a nyákot jól kimossa, ami által az epeutak és a hasnyálmirigy–nyílás felszabadításával ezen fontos emésztő nedvek számára újból utat nyit.

A nyák oldása nagyrészt közvetlen hatás, másrészt a kénes és konyhasós gyógyvíznél posztreszorptív hatás is, mert ezen anyagok felszívódásuk után a kolloidok duzzasztása révén oldanak (catarrhicus hatás).

Felmelegítve és kortyonként fogyasztva a gyomor felől reflektorikusan a pylorus megnyitását, a sphincter Oddi muscularis elemei elernyedését, ezáltal a nyílás tágulását segíti elő. Az ásványvízzel elérhető felületi hatásoknál talán még fontosabb a gyógyvízivás posztreszorpciós hatása. Epekövet például semmiféle gyógyvízzel oldani nem tudunk, de a szulfátos vizek cholagog hatása elősegítheti az epeúthomok és a lobos termékek kimosását.

Az ivókúra ilyen bajoknál posztreszorpciós értékű. Ilyen módon érvényesül a szulfátos vizek cholaretikus (epéképzést elősegítő) és cholagog (epehajtó) hatása. Idült epeútbántalmaknál terápiás értékű lehet, eperohamok, kőfájdalmak recidívája elkerülése céljából használva pedig bizonyos értelemben bajmegelőző.

Egyes anyagcsere bántalmaknál is alkalmazható volna a Fertő meder alatti ásványvíze. Obesitásnál a diétás hormonális kezeléssel kívül jogosult lenne az ivókúra eljárás, amennyiben más ellenjavallata nincs. Enyhébb glaubersós ivókúra képezi például a híres marienbadi fogyasztókúráknak az alapját.

Diabetes mellitus kezelésében ma már a diéta, insulin, perorális antidiabetikumok háttérbe szorítják a régen ezen betegségeknek is sokat használt ivógyógymódot, de mint segédgyógymód ma is értékesíthető. Az alkali-szulfátos ivókúrák a savbázis egyensúly normalizálását, a vércukor csökkentését előnyösen befolyásolják, serkentik a szöveteknek a vérből való autonóm cukorfelvevő képességét, anélkül, hogy fixációs képességük fokozódna. Ivókúrák formájában használt ásványvizeknek az egyes tünetek ellen

érvényesülő hatásain kívül funkciókat reguláló hatásuk is van, a szervezet önregulációs törekvéseit is javítják. Ezért az [23](#) ivógyógyvízzel elérhető vegyi, fizikai kisingerek sok esetben alkalmasak funkcionális és vegyi kilengések helyreállítására.

A legnagyobb kénkoncentrációjú ásványvíz a tómeder alatt igen magas helyzetben 11–12 m közt tárolódik. A Baby Mira jellegű ásványvíz canrate víz, azonban nagy kiterjedésű az ásványvizet szolgáló terület. A gyógyvíz hasznosításával így érdemes volna foglalkozni, mint ahogy az osztrákok palackozva évek óta forgalmazzák és exportálják. Azzal hogy hosszabban foglalkoztam a Fertő meder alatti ásványvizének ivókúra formájában alkalmazható lehetséges terápiás, profilaktikus, egyes idült elváltozások inaktív stádiumának a prolongálását elősegítő hatásával, csak szeretném felhívni a figyelmet, nehogy a Fertő meder alatti gyógyvíztelep iránti érdeklődés ellanyhuljon. És ha Róma egyedül kényelmének áldozva a birodalom fővárosában 856 népfürdőt és 14 luxusfürdőt emelt, Bizánc pedig vallásos fanatizmusának kielégítése céljából 100 fürdőpalotával hódolt, bizonyosra veszem, hogy szocialista államunk legdrágább kincsének az ember egészségének érdekében a Fertő természetes gyógytényezőinek – egyszerű nem luxuriózus kiépítésére, felhasználására, mely nemcsak egészségügyileg, hanem nemzetgazdaságilag is jelentős lehet – némi áldozatot nem fog sajnálni.

Meg kell említenem, hogy Harka-Kópháza állomás fűrt kútjának 86-88 méter mélységből termelt vize a kémiai analízisek szerint világviszonylatban is számottevő alkalikus hidrokarbonátos szénsavas ásványvíz, a francia Vichy gyógyvizével azonos, azonban a fűrt kút rendkívül csekély hozamú. Újabb, a helyszínen végzendő hidrogeológiai vizsgálatok volnának szükségesek annak eldöntésére, hogy a közelben telepített új fúrásokkal nem lehetne-e hasonló értékű és megfelelő mennyiségű gyógyvizet kitermelni. A Sopron környéki geológiai munkák egyesek szerint biztatást nyújtanak arra, hogy a megfelelő vetődési vonalak kikeresése útján számottevő vízmennyiség nyerhető az alapot képező kristályos palából is.

A Fertő partján a balfi fürdőteleptől másfél kilométerre Balf község északi határában enyhén kénes-, szénsavas alkali hidrokarbonátos, metakovasav tartalmú ásványvíz palackozás történik. Az ásványvízben némi lítium is kimutatható. A két darab ásványvíz-kút által feltárt tartós vízhozam napi (20 óra) 100 m³. A palackozott gyógyvíz importálása iránt már 1955-ben érdeklődést mutatott és megkereste a MEDIMPEX-et Izrael állam.

A hegyközi hévíz-kút vize sok oldott só-t tartalmazó alkali hidrokarbonátos kloridos hévíz. Egyelőre nincs gyógyvízzé minősítve. Az 1500 méter mélységig fűrt kútból 57 C° hőmérsékletű víz tört fel. Hozama 400 liter/perc. A hévíz-kút vizét termál-, és strandfürdő (három különböző hőfokú medencében) üzemeltetésére használják. Főleg helyi igényeket elégít ki, de élénk nyári látogatottsága is van. A termálfürdő környékén több magánüdülő, hétvégi ház épült.

A tóparti tájegység legértékesebb, legjelentősebb balneoterápiás gyógyvize Balfon található, bár maga a fürdőtelep Sopron város közigazgatási területéhez tartozik. Mielőtt Balf-fürdő természetes gyógytényezőit ismertetném, nem érdektelen a fürdő múltjára rövid történelmi visszpillantást vetni.

A gyógyforrások közelében talált római kori leletek amellettszólnak, hogy már csaknem kétezer évvel ezelőtt felkereste azokat a szenvedő ember, egészségének helyreállítására.

Az első magyar írásos emlék 1197-ből származik Farkasd megjelöléssel. 1560-ban a király írásos engedélye alapján – melyet, mint a fürdő múltját [24](#) reprezentáló eredeti írásos dokumentumot a rekonstruált barokk épületben helyeztük el – nyilvános fürdőt létesítettek.

Sopron város birtokolta, 1898-ban azonban Wosinszky István fürdőorvos tulajdonába került, aki a fürdőt modernizálta. A második világháború alatt és utána csaknem teljesen elpusztult.

Pártunk és az egészségügyi kormányzat a mozgásszervi reuma megbetegedési statisztikák ugrásszerűen emelkedő adatait, a reumás fájdalmak közegészségügyi, szociális és nemzetgazdasági jelentőségét figyelembe véve a reuma-gyógyfürdő szanatóriumi kapacitás-fejlesztését a IV. ötéves tervidőszak első évében programjába vette, és az egészségügyi minisztérium, a közlekedési minisztérium, több főhatóság, megyei, városi, tanácsi szervek, az Észak-Dunántúli Áramszolgáltató Vállalat (ÉDÁSZ) együttes összefogása, az anyagi eszközök átcsoportosítása révén lehetővé vált Balf-fürdő rekonstrukciója, egy olyan objektum létrehozása, amely egyaránt szolgálja az állam, a megye, a város, a vasút, az említett ipari vállalat érdekeit a legmagasabb szintű, célzott egészségügyi ellátásban, ezenkívül magában hordozza a soproni gyógyidegenforgalom magját is.

A lehetőséghez mért modernizálással felújításra került az 1700-as évekből származó műemlék jellegű barokk épület. Ez és a szomszédságában lévő műemlék, a volt fürdőkápolna konzerválja a régi Balf-fürdő atmoszféráját, továbbá kiválóan alkalmas arra, hogy az elmúlt korok fürdőhagyományait és a modern gyógyászat lehetőségeit szerencsés találkozásban egyesítse. Ma már Balf-fürdő komplex gyógyfürdőkórház-kombináltá fejlődött 220 ágygal, medence-, kádfürdővel, fizioterápiás osztállyal, ivókúra- rehabilitációs csarnokkal, ambulanciával, mely a 680 ágyas integrált Állami Szanatórium Gyógyfürdőkórházaként működik. Így – háttérben a Központi Szanatóriummal – felkészült az organikus polimorbidityással küzdő idősebb korosztályoknál a kísérő betegségek diagnosztizálására és kezelésére is.

A balfi minősített gyógyfürdő legjellegzetesebb, legértékesebb természetes gyógytényezője a kénhidrogén tartalmú gyógyvíze, ez tette lehetővé szakosított gyógyfürdő kialakítását, ez szabja meg a beutalási indikációt is. Nem eldöntött még, hogy a fürdőkezelést szolgáló forrásvizek kénhidrogénje juvenilis eredetű-e, mint a közép-burgenlandi bazalt-vulkanikus Pálhegyé, vagy a kénhidrogéngáz tartalom az üledékből származik. Három forrás kénes gyógyvizét alkalmazza az intézet fürdő-kezelésre. A Fekete-forrás kénhidrogén telítettsége 13 mg/liter, Farkasd-forrásnál 5,6 mg/liter, Silvanus-forrásnál 3 mg/liter. A három forrás egymás közelében fakad a fürdőtelepen. A gyógyvizek zárt rendszeren keresztül jutnak a forrásoktól a betegig. A subtermális gyógyvíz melegítése az orvostól előírt hőfokra zárt rendszeren belül, fokozott nyomás alatt történik. Így a legértékesebb kénhidrogén, csak kis százalékban oxidálódik és a légutakon, bőrön át gyorsan felszívódik. A kivált poliszulfidok továbbá a szulfátok is, bár kisebb mértékben felszívódnak a bőrön át.

Hobitnak Bad Krosingenben sikerült kimutatni, hogy a fürdő kapcsán reszorbeálódott anorganikus szulfát az ízületi porcban rakódik le. Arnaud és M. Wels állatkísérletben végzett autoradiográfiás vizsgálata azt mutatta, hogy a reszorbeálódott szulfát nagyon fajlagosan azon szervekbe épül be, ahol chonroitin szulfát szintézis megy végbe. Lichter kimutatta, hogy kénes fürdő után a bőr szulfhydrill-csoportokkal dúszítódik fel, ezáltal a bőr redox értéke potenciáljának fokozódása jön létre, amely hasonló a hipoxiás vagy gyulladáshoz, és a sejtek izgalmi állapotát váltja ki, azaz a hatás tulajdonképpen egy általános ingerhatásban nyilvánul meg.

Rheumatoid arthritisben mind a hipofízis első lebenyének ACTH termelő funkciója, mind a mellék-vese kéreg glyco, illetve mineralocorticoid termelése csökken, ez steroid hormon csökkenést jelent. Ezen betegeknek a hypocorticizmus klinikai tünetei megtalálhatók pl.: mozgás-nehezítettség, adynamia, hypotonia stb.

Danilov és Zarfis ismertette, hogy kénhidrogénes fürdőkúra hatására fokozódik a steroid kiáramlás, mely kedvezően befolyásolja a szöveti permeabilitást, antiphlogistikus és immuno-depresszív hatásával elnyomja az auto-immuno-agresszív folyamatokat, a kollagén rostok destructióját nyugalmi helyzetbe segíti, csökkenti az ízületi betegség aktivitását.

Richter és Tanka szelektív erektródával azt mutatta ki, hogy a fürdőből bejutott kén hatására fokozódik a Rhodán-képzés, mely degeneratív ízületi betegségekben előnyös.

A Silvanus-forrás vizének – mely viszonylag kis sókoncentrációjú, alkáliákat tartalmazó kalcium- és magnézium- hidrokarbonátos szulfátos gyógyvíz – kúraszerű alkalmazására egészségügyi kormányzatunk reprezentatív ivókúracsarnokot létesített. Jó eredménnyel alkalmazható ivó-gyógykúránk: gyomorhurut syndroma, fekély-betegség aktivitásának profilaxisa, reszekció utáni kompenzáló működés minél tökéletesebb kialakítása, poszthepatitiszes szekundér epeút infekciók, pancreatopátiák, inaktív stationer krónikus hepatitiszek, latens epekő-betegségek, azok epebántalmakkal szövődött formái rehabilitációjában.

Terápiás lehetőségeinket bővíteni kívánjuk – melyre egy-két éven belül lehetőség nyílik – iszap-pakolás, iszap fürdő alkalmazásával. Reumatikus bántalmak, porckopások (arthrosisok) kezelésére, a mozgásszervek regenerációjának fokozására. Iszap-kezelésre vagy a fürdőtelepen található iszapot, vagy a Fertő vasas-kénes iszapját fogjuk alkalmazni. Balf-fürdő iszapját a magyar népjóléti miniszter 212.982/1947. számú engedélyével már alkalmazták, sőt szárított formában gyógyszerárak forgalmazták is otthoni használatra.

Balf Gyógyfürdőkórház természetes gyógytényezői széles skálájában szerepel a tágabb környezeti kulturáltság, a helyreállított műemlék-épületek, mint a fürdő múltját idéző elemek, a környezeti és kulturális értékekkel rendelkező, patakkal átszelt festői gyógypark üdítő-derűs hatású. Megnyugtató színei, a park bájos külsőt kölcsönző tisztái, pompás elrendezésű virágszönyegek, facsoportjai, szobrai, szökőkútja mint mikrokörnyezeti komfort. És ez mind hangulatos egységben a mindennapi élethez közel, tőle és zajától mégis teljesen elszigetelve a régi Balf-fürdő varázsa alatt erősíti a betegekben gyógyulásuknak hazulról hozott hitét.

A Gyógyfürdőkórház, mint gyógyhely, központi parkjával, a parkon kívüli, úgynevezett külső kúra-területen, az erdőben haladó séta-ösvényekkel, a 80–100 éves hársfákkal szegélyezett, a zöldnek a legkülönbözőbb színárnyalataiban pompázó erdőbe vezető sétánnyal, erdős környezetével organikus egységet képez. Erdély legkiválóbb fürdő-főorvosáról (1700-as évek) Nyulas Ferencről elnevezett díszes „Erdélyi Kapu”-val ellátott fürdő-sétány, – melyet pontosan lemért távolsági, szintkülönbségi, emelkedési adatok alapján analizáltunk – a szórakozáson túl a mozgásterápiát is szolgálja.

A fentiekben főleg a Fertő-táj gyógyvíz, gyógyvízzé minősíthető, feltárássra váró ásványvizei továbbá iszapkészletének üdülési, balneológiai felhasználhatóságának lehetőségeit, tulajdonságait próbáltam érzékeltetni. Nem kevésbé fontos [26](#)azonban e gyógyvizek lelőhelyeinek – a Fertő-tájnak bioklimatológiai viszonyaival foglalkozni. A természeti gyógytényezőket csak tervszerűen, kölcsönhatásaikkal együttesen lehet az üdülés-, regeneráció-, gyógyítás-rehabilitáció szolgálatába állítani.

A Wágner által bevezetett szubsztrátum klíma fogalmából következik, hogy egy meghatározott területre jellemző klíma hatásai hosszantartó befolyást jelentenek és statikus hatást fejtenek ki az élő szervezetre.

Az energetikai hatás aránylag rövid idejű biológiai reakciókat, behatást eredményező, időben viszonylag gyorsan lejátszódó légköri történések dinamikus befolyása. Az újabb szemlélet értelmében minden

klímaterápiát jelent, és az éghajlatnak a szervezetre gyakorolt hatása is energetikai. A klíma az életfunkciókat különböző energiaformák átadása, illetve elvonása útján befolyásolja. E hatások eredménye a szervezet energia-forgalmának megváltoztatása, mégpedig vagy fokozott energia felszabadítás, erő kifejtés állapota, vagy energia-felraktározódás, erőgyűjtés állapota irányában.

Ha klímaterápiáról beszélünk, még ma is elsősorban a klímaterápia úgynevezett „régieket”-re gondolunk, mint: az atmoszféra betegséget okozó, betegséget indukáló részének kikapcsolására, a specifikusan meghatározott szervekre ható klímaterápiák alkalmazására, a betegség által adaptációs készségében legyengült ember kímélő klímában való elhelyezésére. A modern klímaterápiában azonban a túlzott kímélés elve csekélyebb jelentőségű.

A kímélő klímaterápiák mellett mindinkább előtérbe kerülnek az ingerdúsabb gyógyklimatológiai jellemzők. Az individuálisan és adekvátnan dosírozott ingerklimatikus megterhelésekre bekövetkező funkciók, vagy stressz-folyamatok eltolódását a szervezet kompenzálja, mely erősebb mint a funkció-változás, vagyis túlkompensálás jön létre, és a szervezetet jobb áthangolódásra készíti. Az áthangolódások, mint fiziológiai adaptációk interpretálhatók. A klimatikus ingerek hatása alatt számos morfológiai funkcionális, biokémiai jellegű adaptív folyamat ismeretes. Az adekvátnan dozírozott ingerterápiával tehát sikerül a szervezetet jobb adaptációra áthangolni, mely aktív terápiát jelent, mert a szervezet saját erejéből billenti helyre az elszűnvevett egyensúly-változást. Az ismert modern klímaterápiák és annak alkalmazása alapján a Fertő-táj bioklimatológiai viszonyai előnyösek. Klímája antropo-bioklimatikus szempontból az enyhe subalpin meteorológiai befolyás révén, részben biotrop ingerrel; részben lokál-klimatikus, mikro-klimatikus vonatkozásai folytán atípusos kímélő klímát reprezentál.

Az uralkodó északnyugati szeleknek nem a beáramlása, hanem a távozási irányában viszonylagos kímélő klíma-fekvésben van. Nyáron nappal a gyakori enyhe szél, mint anemo-terápiás tényező meggátolja a hőség megkezdését, hűsítő-frissítő sajátsága révén kíméli a hőháztartást, az alvás-zavar javul, fokozza az étvágyat. A déli eredetű levegő-fajták az őszi évszakot részesítik előnyben főleg ennek köszönhető az időjárás stabilitása, a kellemes hosszú ősz.

A hőmérséklet évi középértéke 9,7 C°. Az eltérések télen kisebbek nyáron nagyobbak. Erdőhatás folytán a lehülési érték menete enyhébb, mérsékelt, kiegyenlítettebb. Ez igen értékes kímélő jelleget kölcsönöz, csekélyebb a termikus megterhelés. Az erdő a levegő oxigén-készletét felfrissíti, csökkenti a levegő szennyezettségét. Az erdő és a zöld-területek biztosítják télen-nyáron a szükséges klorofill-készletet. A táj, a megnyugtató kék és zöld színben gazdag.

Klímájában az erdőhatás folytán a légköri elektromosság megnyugtató és fáradékonyságot csökkentő negatív ionizációs viszonylagos túlsúlyt mutat. A klíma legaktívabb biológiai tényezője, a napsugárzás, évi 1850 óra. Páter professzor szerint a földi élet nem más, mint a nap sugárzó energiájának biológiai megnyilvánulása. A klimatikus kúrák többségének fundamentális eleme a helioterápia. Balfürdőn is helio-terápiás technikákat – arra alapozva, hogy az ibolyántúli sugárzás enzimek, fermentumok, védőfermentumok, A, B, E, D vitaminok képzését, a szervezet immun-biológiai védekező képességét, a neuro-endokrin stimulációt fokozó analgetizáló, euforizáló hatást segíti elő – minuciózusan és progresszíven építettük ki.

Az enyhe subalpin befolyás alatt álló atípusos kímélő klímánk a meteoropáthiás, időjárás-változás főleg hidegérzékeny Balfürdői reumás betegek gyógyításában igen fontos természetes gyógytényezőnk. A

hidegérzékenység mögött részben az egész szervezet, részben a beteg szerv csökkent oxidatív sejt- és szövetkapacitása húzódik meg. A mozgásszervi betegek zöme ugyanis hypoxaemiás vagy arra hajlamos anyagszere állapotban van; a szervezet oxidatív működése beszűkült. Éppen ezért a kímélő klímátényezők mellett igénybe vesszük az ingerdúsabb gyógyklimatológiai jellemzők alkalmazását is. Az individuálisan és adekvánsan dosírozott inger-terápiával sikerül az adaptációs zavarokkal küzdő reumás beteget jobb adaptációra áthangolni, amely már aktív rehabilitációt jelent.

A Fertő-táj üdülési terápiás tényezőinek sokrétű komplexumából előnyös hatással van az emberre a fertő-táji környezet: az esztétikailag is megragadó tó víztükrre, nádasok, a környéken lévő üde-zöld gyepek, legelők, erdőségek. Ismeretesek a környezetreflexeknek, illetve azok speciális formájának, a tájreflexeknek szerepe a pszichikai tónus és egyéb fiziológiai funkciók helyreállításában. Nem hanyagolható el eme hatások jelentősége a vegetatív folyamatokban, legbensőbb folyamatokban, a szervezet általános gyógyulási rehabilitációs relaxációs mechanizmusában. Pavlos az emésztőmirigyekről szóló értekezésében már megállapította, hogy „ha a beteg a megszokott helye, ugyanazon körülmények között marad, ahol a betegség oka tovább hat rá, az orvosi előírások sokat aligha javíthatnak állapotán. Itt egyetlen helyes út van, kiragadni az embert környezetéből, munkájából és bizonyos időre számára egyetlen célt kitűzni, a gyógyulást”.

A Fertő-táj műemlékekben, műemlék jellegű építményekben, régi faluképekben való gazdagsága, a Fertőtől 7 kilométerre lévő Sopron város műemlékbősége, turisztikai, szórakozási lehetőségei, kulturális történeti, művészettörténeti adottságai, népünk küzdelmes, dicsőséges múltjának művészi alkotásaiban, remekműveiben „az élő magyar múltban” való gyönyörködés pozitív emócióként hatnak, melyek az ember pszichés egyensúlyának mielőbbi helyreállításához, a gyógyuláshoz szükséges pszichikai tónus kialakításához, a hangulat megjavításához az alkotás által szerzett öröm felkeltéséhez nagymértékben hozzájárulhatnak, felkeltik a gyógyulni akarást, kiküszöbölik a nem teljes értékűség gondolatát.

Igyekeztem üdülési, edzési relaxációs, terápiás rehabilitációs szempontból a Fertő-táj sajátos természeti értékeit, adottságait megvilágítani, továbbá ezek komplex hasznosítását, felhasználását biztosító olcsó kivitelezésű beruházások elkezdésére felhívni az érdeklődést. Úgy vélem a kezdés nemcsak azon múlik, hogy kevés a pénz. Az ok talán abban is kereshető, hogy a természetes gyógymódok részben még ma is empiriás tapasztalatokon, megfigyeléseken alapulnak és a témakörrel foglalkozók reprezentánsai is részben inkább kutatási téma-javaslatokat ajánlják. Bár az empiria sem lebecsülendő, hiszen a természetes gyógytényezők (gyógyvíz-iszap-klíma) felhasználását minden idők legnagyobb orvosa: Hippokratész már 2400 évvel ezelőtt világosan látta és hirdette. Eddigi gyógyhelyeink is egy vagy több speciális hatású, már a telepítésüket meghatározó gyógytényezővel rendelkező, évtizedek vagy éppen évszázadok tapasztalatain alapuló, hosszú távú koncepció lépcsőiként alakultak ki, főleg a klinikus orvos szintézisre hajló szemlélete, megfigyelése útján és ma is még a folyamatos tudományos kutatások feladata, célja a természettudományos egzaktitás megállapítása.

Az utóbbi évtizedekben a fizioterápiás kutatások is helyet kaptak a tudomány csarnokában. A kutatási eredmények azonban sokkal nehezebbek, bonyolultabbak, a kutatók számára nagyobb igénybevételt jelentenek, mint például a monovalens gyógyszerhatás kutatásának kérdése.

Hatványozza a kutatási nehézségeket, hogy a természetes gyógymódok nem egy szűkebb térre szorítkozó, a betegséget nem egy csapásra kiiktató hatású, hanem az általános – az egész szervezetre kiterjedő, tartós meggrázkódtatás nélküli befolyásokat érvényesítenek protrahált kezelések formájában. Az emberi szervezet leromlott reakciós bázisát állítják ismét helyre, hogy azután az a saját maga erejéből, vagyis természetes

úton próbálja az ártalmakat kivédeni.

1987. XLI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Dávidházy István: Újjáépítés 1676–1682

Dávidházy István: Újjáépítés 1676–1682

Az általánosításra hajlamos emberi természet nem kis szerepet játszik annak a véleménynek a kialakulásában, amely szerint az 1676. nov. 28-i tűzvész nyomán a porig égett Sopron városában kő kövön nem maradt és a tűzvésztől érintett városrészek teljes újjáépítésre szorultak.

A következőkben egyetlen forrás, a városi kamarás évenként vezetett számadáskönyvei alapján megkíséreljük leírni a városháza, a fegyvertár, a Zöld-, Hátsó-, vagy Bádogtorony (*der Grüne-, Hintere-, oder Blechturm*) és a várostorony újjá-, illetve felépítésének történetét. A munka- és anyagráfordításokból egyértelműen kiviláglik, hogy a keletkezett károk nagysága épületenként erősen szóródott, ami részben annak is tudható be, hogy a városháza, a fegyvertár, a lóportorony, a börtön és a várostorony már 1674-ben is cseréptetős volt (szkv. 1674, 200).

A helytörténeti kutatás a témában már eddig is forrásként használta fel a számadáskönyveket; mégis eddig nem ismert tényeket is tudunk közölni. Ez annak tudható be, hogy másirányú kutatásaink során a számadáskönyvek összes rovatát válogatás nélkül áttanulmányoztuk, amelyek – mint például az „Utazások” című is –, hála egyes kamarások lelkiismeretességének, bőven tartalmaznak számszakilag talán mellőzhető, témánk szempontjából viszont igen fontos adatokat. A teljes munkamenetnek a számadáskönyvekből való rekonstruálását hátráltatja és az újjáépítés költségeinek összegszerű megállapítását pedig lehetlenné teszi az, hogy az 1679. augusztus 29-től 1680. augusztus 25-ig¹⁽²⁰⁾ tartó 29pestisjárvány miatt Horváth Miklós (6690)²⁽²¹⁾ kamarás menekülésszerűen elhagyta a várost, utódja pedig bizonylatok híján nem tudott mindenről pontosan elszámolni. Még ennél is többet nyom a latban, hogy az 1681. évi számadáskönyv nem maradt fenn és az is, hogy a szegődéses mesteremberek, például a városi ács által egy-egy elszámolási időszakban végzett összes munkát a számadáskönyvek feltüntetik ugyan, de a munkadíjat a témánk keretein kívül eső munkadíjakkal összevontan adják meg. Fentiek ellenére a számadáskönyvekből nemcsak az újjáépítésről, hanem a korabeli Sopron ipari fejlettségéről és gazdasági kapcsolatairól is szemléletes képet nyerhetünk.

1987. XLI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Dávidházy István: Újjáépítés 1676–1682 / 1676

1676

Ismert, hogy e nagy tűzvészt megelőzően, már június 5-én is villámcsapás következtében volt tűz a Lackner majorban, amit onnan tudunk, az utána összegyűjtött 19 800 darab zindelyszöveget az Előkapu öreivel egyenesítették és hegyeztették ki.

A novemberi tűzvész után a tanácsüléseket a városi jegyző házának elülső szobájában tartották, ahová 6 császári forintért, azaz kamarai elszámolási értékben (*in ungarischer Währung*)³⁽²²⁾ 7 forint 4 solidusért egy zöld kályhát vettek. Az első újjáépítési munka az „orgonák” (többcsövű löveg) fölötti leégett tető pótlása volt (*In Zwinger bey den Zeügwart wo die Orgeln stehen ein neues Dachel gemacht*). A

várostorony rendeltetésének ideiglenes megszűnésére a toronyőr fizetése folyósításának november végi megszüntetéséből is következtethetünk.

1987. XLI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Dávidházy István: Újjáépítés 1676–1682 / 1677

1677

A tűzvész okozta károk ellensúlyozására a város igyekezett jövedelmeit növelni. A díjak emelése ellenére például ugrásszerűen megnőtt ebben az évben a polgárfelvételek száma (38). Természetszerűleg növekedett az építőanyagok iránti igény is. A városi téglá- és mészégetőben az addig szokásos fajtánkénti 2–3 kemencével szemben ebben az évben öt kemence meszet és négy kemence téglát égettek. A tanács kérésére Samuel Ottrich Rez (8469)⁴⁽²³⁾ Bécsből Sopronba küldött egy téglakészítőt (...*S. O. Rez, einen Zieglmacher von Wien auf anlagen. E. E. Raths hier hero geschickt*). Miután a Hátsó torony órája megsérült, a várostoronyé pedig tönkrement, Wolfgang Popp (1414) festővel a Lackner házra egy napórát készíttettek. Újjáépült ebben az évben a bérlő, Andre Freyse (5145) fürdő és sebész költségén a városi fürdő 304 forintért. A fürdőt aztán öt évvel később a város 1000 forintért eladta a bérlőnek.

1987. XLI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Dávidházy István: Újjáépítés 1676–1682 / 1677 / Városháza

30 Városháza

II. 11. Georg Zwillich tetőfedővel (*Ziegl Decker*) lehordatták és halomba rakatták a városháza épen maradt tetőcserepeit 1 1/2 forintért.

– A városi kőművessel a tűztől rongált falrészeket lebontatták, a törmeléket elhordatták és a falakat az addiginál magasabbra építették újjá.

A tetőszerkezethez szükséges 112 gerendát a kirchschlagi (Alsó-Ausztria) uradalomhoz tartozó geretschlagi (Bécsújhely közelében) erdőben termelték ki 86 napszámban 34 forint 24 krajcárért, a szállítás és a beépítés 196 1/2 napszámot vett igénybe 67 forint 7 krajcárért, az anyagár 32 1/2 forint volt. Ezenkívül vettek még faanyagot a Zinzendorf uradalom brunn-i (Alsó-Ausztria) erdejéből is.

III. 9. Bécsben a cserepezéshez 3 font⁵⁽²⁴⁾ lécet vásároltak 30 forintért.

III. 27. Ugyancsak ott vették meg a vasajtóhoz szükséges 102 font (57,1 kg) finom bádogot is 10 forint 12 krajcárért.

– 60 forintért megjavították a Hátsó torony tűzben megsérült óráját és ideiglenes jelleggel beépítették a városháza tetőszerkezetébe.

1987. XLI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Dávidházy István: Újjáépítés 1676–1682 / 1677 / Fegyvertár

Fegyvertár

– Schöffner (9324) városi ács a tetőszerkezetet csinálta meg, dolgozott még a mészárszékek melletti iskolában, az Arany Szarvas fogadóban és a Lackner majorban is, összesen 340 forintért.

III. 9. Bécsben a cserepezéshez 40 forintért 4 font lécet vettek.

– A cserepezéshez 21280+350 db cserepet használtak fel 252 forint 2 krajcár értékben. A már említett Georg Zwillich munkabére 94 forint 36 krajcárt tett ki.

1987. XLI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Dávidházy István: Újjáépítés 1676–1682 / 1677 / Hátsó torony

Hátsó torony

– A tornyot a városi ács ideiglenesen bedeszkázta.

– A toronysisak favázát (*Werksatz*) három városi ács (*Stadtmeister*), Christof Schöffler (9324), Gregor Herman (6126) és Michael Gruebmayr (5886?) készítette el 360 forintért.

– Samuel Ottrich Rez (8469) a tanács megbízásából a toronysisak bádogozásához 12 tekercs (?–Fässl) bádogot és egyéb kellékeket vásárolt Bécsben 366 forintért és 39 krajcárért.

VII. 26. A bádogozást Caspar Stockinger Bécsből felfogadott bádogos végezte el 219 forintért és 25 1/2 krajcárért. A lemezek forrasztásához 5 zsák faszenet használt fel, ami 30 krajcárba került.

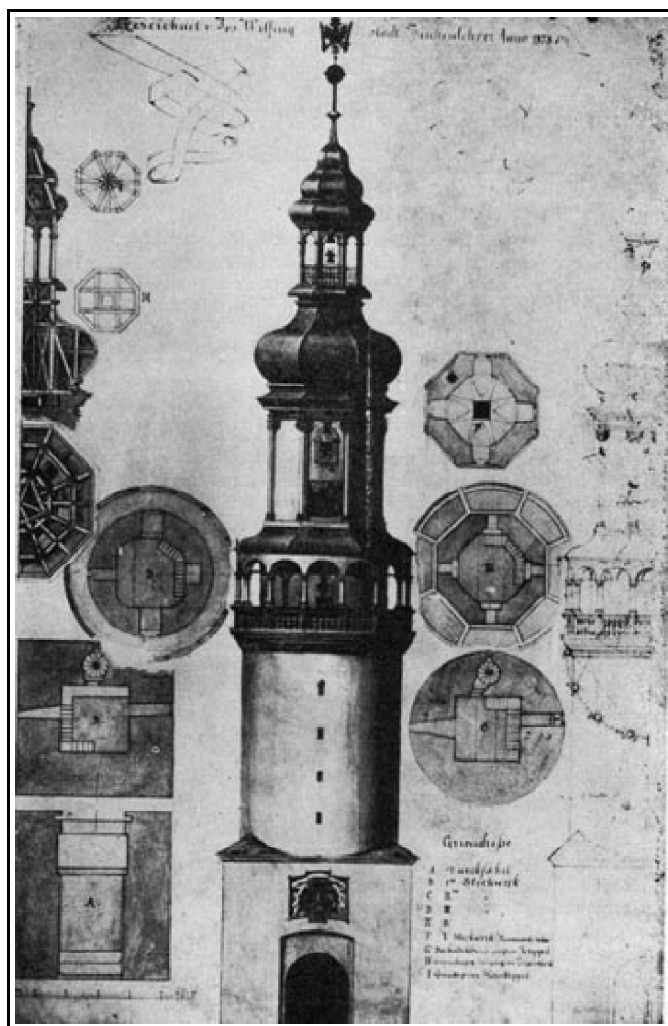
– A toronygomb aranyozása 6 dukát volt, ami 15 krajcár ázsióval számolva 19 1/2 forintot tesz ki.

X. 7. Johann Andreas Preining (1630) tanácsost és Augustus König (2796) órást küldik Bécsbe az óra kiválasztására, amit

X. 13. az órás meg is rendel.

XI. 29. A városi kamarás Mörthné Éva asszony (?) nevében és helyett (in Nahmen und anstat Eva Mörthin) Hanns Georg Rösch császári udvari és tartományi toronyóra-mesternek (*Kayserlicher Hof und Landschaft Gross Uhrmacher*) kifizeti az óra árát 200 forinttal és ad még hozzá a segédeknek 6 forint borraivalót is.

32XII.– A bécsi órás és segédje az órát 6 nap alatt szerelte be; vendéglői számlájukat a város fizette. Ennél a munkánál Michael Gruebmayr (5857 ?) ács is segédkezett, aki a bádогоzáshoz szükséges állványt és az óraszekrényt is elkészítette, amelyekért 10 forint és 43 krajcárt kapott. A négy számlapot Wolfgang Popp (1414) festő festette, akinek ezért, a már említett napóra készítéséért, valamint harminc zsákra a városi címernek a felfestéséért 27 1/2 forintot fizettek.

– A torony harangját Balthasar Herold bécsi ágyú- és harangöntő javította vagy készítette.

1987. XLI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Dávidházy István: Újjáépítés 1676–1682 / 1677 / Várostorony

Várostorony

- Állvány készül a falazat felső részének a lebontásához.
- A városi ács a tornyot ideiglenesen deszkával fedte.

XI. 21. Johann Ehrenreich Mezger (7806) tanácsos először Pozsonyba, majd onnan Bécsbe utazik, hogy a város nevében az udvari kamarától a torony fedéséhez szükséges réz ingyenes kiutalását kérje.

XII. 3. Ugyanő ugyanabban az ügyben ismét Bécsbe utazik, ahol 14 napot tölt el.

1987. XLI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Dávidházy István: Újjáépítés 1676–1682 / 1678

1678

Ebben az évben tűnik fel először a számadáskönyvben, hogy a városi téglavetőben tetőcserép is készült, még hozzá 6700 darab. Feltételezhetjük, hogy ez már a Bécsből jött Samuel Ottrich Rez működésének az eredménye. A városi élet ekkorra már megszokott keretei közé térhetett vissza: egyebek mellett az is bizonyítani látszik, hogy az évenkénti lövészünnepélyt IX. 25–IX. 27. között megtartották és 218 forintot kitevő költségeit Ernst Kester (2815) ónöntő- és lövészmasternek ki is fizették.

1987. XLI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Dávidházy István: Újjáépítés 1676–1682 / 1678 / Városháza

Városháza

V. 26. Cornelius Gänszl (5417) gyógyszerész a városháza kifüstöléséért 45 krajcárt kap.

X. 1. Wolfgang Popp (1414) festő megaranyozza a városháza tetődíszét 3 forintért, ugyanakkor további cserepezésért 32 forint 48 krajcárt fizettek ki.

1987. XLI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Dávidházy István: Újjáépítés 1676–1682 / 1678 / Hátsó torony

Hátsó torony

– Wolfgang Popp (1414) festőnek az óra 4 számlapjára készített 4 mutató elkészítéséért fizettek.

1987. XLI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Dávidházy István: Újjáépítés 1676–1682 / 1678 / Várostorony

Várostorony

I. 8. Johann Ehrenreich Mezger (7806) tanácsos ismét Bécsbe utazik, hogy a toronyfedéshez legfelsőbb elhatározással kiutalt rezet a császári udvari kamarai hivatalnál megsürgesse.

IV. 17. A kamarás a tanács utasítására Michael Dörrnek 50 mázsa (2800 kg) réznek a bányavárosokból Pozsonyba való szállításáért 45 forintot fizet.

V. 18. Doctor Böckh (Johann Wilhelm Beck, 710) tanácsos a réz ügyében Pozsonyba utazik.

VI. 15. Mathias Teuchtmeister (3463) fuvarosnak 3 forintot fizetnek, hogy Johann Ehrenreich Mezger tanácsost és a kirendelt ácsokat Bécsújhelyre szállítsa a várostoronyhoz szükséges faanyag kitermelésére.

33VIII. 26. Ugyancsak Johann Ehrenreich Mezger (7806) utazik ismét Bécsújhelyre, hogy a császári parancsra a várostorony építéséhez kiutalt 500 darab rönkfa ügyében a várnaggyal tárgyaljon.

IX. 17. A kitermelt fának a császári erdőből való hazaszállítását a város robotos jobbágysai végzik Georg Kirchknopf (2430) mezőőr vezetésével.

IX. 29. Christoph Schöffler (9324) városi ács a fakitermelésben segédkező hochwolkersdorfi (Alsó-Ausztriai) lakosoknak kifizet 16 forintot.

1987. XLI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Dávidházy István: Újjáépítés 1676–1682 / 1679–1680

1679–1680

A pestisjárvány évei. A pestist a magyar városokat a tilalom ellenére felkereső iparosok és kereskedők hurcolták be, akiket ezért 32 forintra meg is büntettek ugyan, ami azonban nem állt arányban azzal, hogy a járványban a város lakói közül jószerint minden harmadik odaveszett. (A Csányi-krónika szerint 2516 volt a halottak száma.)

A járvány elől az 1679. évre megválasztott kamarás, Horváth Miklós (6690) elmenekül Sopronból, a számadáskönyv vezetése bizonytalanná válik és ezért – a szokástól eltérően – az 1679. és 1680. éveket együtt számolják el, de az 1679. évben végzett érdemleges munkáról nem tudósít a számadáskönyv.

1679. június 4-én bécsújhelyi mesterembereket látott vendégül a város. A Fehér Ló fogadóban traktálták őket 4 forintért. 1680 májusában Henriket, az ismert ácssegédet hívják meg tanácsadónak és költségei fejében 4 1/2 forintot térítenek meg neki.

A tűz miatt megszigorított tűzvédelmi előírásokat Bécsben kinyomatják, Regensburgból 200 darab egyszerű és 14 darab kettős kézi tűzifecskendőt hozatnak és ezenfelül vásárolnak még a császári ágyú- és harangöntőtől egy fémből készült nagy fecskendőt is.

1987. XLI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Dávidházy István: Újjáépítés 1676–1682 / 1679–1680 / Városháza

Városháza

1680. IV. 12. A tanácsterem stukkózójának költségeit az Arany Szarvas fogadóban fizetik ki 5 forint 15 krajcárral.

1987. XLI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Dávidházy István: Újjáépítés 1676–1682 / 1679–1680 / Hátsó torony

Hátsó torony

1679. VIII.–1680. II. Állandó toronyőri szolgálat. Két toronyőrt fizetnek.

1987. XLI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Dávidházy István: Újjáépítés 1676–1682 / 1679–1680 / Várostorony

Várostorony

1679. VIII. 20–XII. 10. Az említett Kirchsclag melletti Wiesmath fakitermelőinek a toronyépítéshez a

császári erdőkből kiutalt faanyag Fraknón át történt szállításáért 55 forintot fizettek ki.

XII. 17. A várostorony építésére rendezett és fertályonként megtartott gyűjtés eredménye 107 forint 3 3/4 krajcár.

1680. I. 1–IV. 20. A városi ács az ágfalvi erdőben 10 nagy fát vágott ki a toronysisak vázához és előkészítette a meglevő faanyagot az állványozáshoz.

IV. 5. Frohsdorfban és Lanzenkirchenben (Bécsújhely közelében) 140 szál vastag állványdeszkát vásároltak szálanként 9 krajcárért, összesen 21 forintért. Vásároltak még ezenkívül a Piesting folyócskán működő steinabrückli (Alsó-Ausztria) fűrészmalmában az előbbieknél vastagabb és hosszabb 60 szálát is 30 forintért.

IV. 26–VII. 27. A városi erdőből az ács kivágta és elkészítette az állványzat hevederfáit (*Schliessen und Rigeln*) és a falszorosban a faanyag felhúzásához csigás felvonót (*Zug*) szerelt fel. Elkészített még szerszámot rekeszt ajtóval, a 34 kőműveseknek árnyékszékkel elvezető tömlővel (*Schlauch*, valószínűleg a várárokbá), a kerek felvonóhoz két tárcsát, az állványzathoz zárható ajtót, fedett habarcsládát (*Malter Reim*), bakot nagy kövek emelésére, a kerek felvonó befedését, ehhez kötélterelőt, az alsó falszorosból a kőfaragó kunyhók áttelepítését a Szt. Mihály utcába a kőfaragó házába, a nagy kötélgyártáshoz a kötéltverőknek két bakot; ezenkívül még naponta két legénnyel a kőművesek mellett is dolgozott.

V. 1. Hanns Giefing wiesmathi (Alsó-Ausztria) fuvarosnak a császári erdőben kitermelt épületfa Fraknóra való fuvarozásáért 6 forintot fizettek ki.

V. 14. Andre Freysetől (5145) a toronyépítéshez szükséges két fém felvonócsigát (*2 Metallene Kloben*) vásárol a város 8 forintért.

V. 26. A helybeli kötéltverők 2 mázsa 20 font (123,2 kg) kötelet gyártottak a kerek felvonóhoz és kaptak ezért 42 forintot. Segédeknek a kiérdemelt borralaló fejében 1 1/2 forint jutott.

VI. 20. Paul Hauptmann bécsújhelyi ácsból két vízszivattyút vásárolnak, az egyiket a toronyépítéshez, a másikat pedig a városi sörfőzde számára 18 forint 27 krajcárért.

– Balthauser Herold császári ágyúöntőnek (*Stuckgiesser*) 300 forintot adtak harangokra, ezenkívül vásároltak tőle még a kerek felvonóhoz két nagy fémkereket 26 forintért.

– Johann Puen lorettói órásnál megrendelték a toronyórát és adtak rá 330 forint előleget.

– Paul Schmidt wöllersdorfi (Alsó-Ausztria) rézhámososnak fizettek 100 forintot.

VII. 29–XI. 9. A kőművesek részére az ács falazóbakokat és a kövek felhúzásához teknőket, a két fémtárcsához csigákat készített.

IX. 30. A tanács Pozsonyban a Magyar Kamarától a toronyfedéshez további rézkiutalást kér.

XI. 12–XII. 31. A városi ács elkészíti a toronysisak vázát (*Werksatz*).

XII. 18. Megrendelnek három harangot.

XII. 23. Kifizettek a helybeli fuvarosoknak 159 forint 48 krajcárt a nagy kváder- és gyámköveknek

(Krachstein) a kőbányából való beszállításáért

– Christoph Martini (7720) polgár és kőműves részére kifizettek vásárolt

szerszámért	48 forint 38 krajcár 2 dénárt
elvégzett munkáért	1040 forint 2 krajcár 1 dénárt
	40 forint 25 krajcár – dénárt
Összesen	<hr/> 1129 forint 5 krajcár 3 dénárt

– Jacob Krauss (2883) kőfaragónak 630 forintot,

– Georg Stringer kötőrő- és mészégetőnek 34 forint 40 krajcárt.

– Peter Plaz fertőrákosi kötőrőnek 41 öl kisméretű boltozókőért (*Gewölbstein der kleinen Gattung*) á 2 1/2 forint és 29 öl válogatott falazókőért, à 30 krajcár, 117 forintot.

1987. XLI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Dávidházy István: Újjáépítés 1676–1682 / 1679–1680 / 1681

1681

Mint arra már az előbbieken utaltunk, az 1681-es országgyűlési év számadáskönyve nem maradt fenn. Egyéb forrásokból tudjuk, hogy a várostorony állványozott volta miatt kellett az országgyűlésre érkező I. Lipótnak és díszkíséretének a Hátsó kapun át a városba vonulnia. Ebben az évben helyezték fel 35a torony gombját, a sast és az órát is. Az 1681. évre vonatkozó egyetlen konkrét számadáskönyvi adat az 1679–80-as számadások végén található, amely szerint 1681 januárjában a városi kamarás a toronyépítéssel összefüggésben felkereste Bécsújhely, Lanzenkirchen, Wöllersdorf és Steinabrückl alsó-ausztriai helységeket.

1987. XLI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Dávidházy István: Újjáépítés 1676–1682 / 1679–1680 / 1682

1682

Biztosra vehető, hogy a várostorony kivételével erre az évre a vizsgálódásaink körébe bevont épületek újjáépítése már befejeződött és mint a számadáskönyv bizonyítja, ez az év a várostorony elkészültének az éve.

I. 2–IV. 27. Az iparát özvegyi jogon folytató Rosina Schöffernak erre az időszakra a tornyon végzett következő ácsmunkák elvégzését ismerik el és fizetik ki: az állvány lebontása és az anyagnak a városi majorba való beszállítása, a habarcskeverő feletti tető lebontása és a faanyag összerakása, az állványzat rövid darabjainak a falszorosba való leeresztése és onnan a városi majorba való beszállítása, a hosszú daraboknak a Hátsó bástyáról a várárokba való leeresztése és a városi fásszínbe (*Gemeiner Stadt Stadl*) való szállítása, a körfolyosó fedése.

V. 6. Johann Andreas Preining (1630) és Georg Waxmann (11239) tanácsosok Wöllersdorfba (A. Ausztria) utaznak a rézhámorhoz.

V. 23. Matthias Hirhann rézszegekővác (Kupfer Nagel schmidt) 10 000 darab szegért 14 forintot kap.

VI. 17. Maximilian Möth (7812) festőnek az ablakok mázolásáért 5 forint 12 krajcárt fizetnek.

VI. 23. Johann Ehrenreich Mezger (7806) tanácsos 4 trombitát vásárol Bécsben a hozzájuk való tartozékokkal (*sambt noch mehrer Zugehörung*) 14 forint 15 krajcárért.

IV. 27–VII. 24. Ácsmunkák a függesztett állványhoz (*Henkgerüst*) szükséges fa kitermelése és az állvány elkészítése. Az állvány felhúzásához megfelelő csigás felvonó összeállítása és annak a bástyára majd a toronyra való felszerelése. A tornyon levő napóra (*Stundtstab*) kampó elhelyezése és megerősítése azért, hogy a függesztett állványt elbírja. A függesztett állványnak a toronyra esetenként való felhúzása és leeresztése, valamint a felvonószerkezetnek a többi három toronyoldalra való áthelyezése. A másik állványnak a „Woderboden”-on (?)⁶⁽²⁵⁾ mind a négy oldalra való kihelyezése és a kötélt behúzása. A réztető túlnyomó részét tartó vasaknak köröskörűli felszerelése. A deszkazsaluzat hibás részeinek kicserélése. A körfolyosó felett egy állvány készítése, ugyanott a fazsindelyek leszedése és ahol szükséges, a zsaluzat kijavítása. A munka végeztével az állványzatnak és a csigás felvonószerkezetnek a toronyból a bástyára való leeresztése. Az óraszekrény elkészítése, a deszkák gyalulása és illesztése és a rézműves (Kupferschmidt) számára a réz felhúzása.

VII. 6. Georg Ingerer (6870) az alsó-ausztriai Wöllersdorfban lévő rézhámorhoz utazik.

VIII. 16. Egy réztetőfedő segéd megkapja a tanácstól a neki megígért 3 forintnyi kártérítést (*Rekompens*).

– Paul Schmidt wöllersdorfi rézhámorosnak (*Kupferhammerschmidt*) 84 forintot fizetnek.

36– Matthias Mörtl Bruck an der Mur-i (Stájerország) réztetőfedő (*Kupferdecker*) 200 forint 18 krajcárt kap.

VIII. 28. Jacob Schneider (9729) kőművest felveszik polgárnak és a felvételi díjből a toronyépítésnél végzett munkája elismerésül 5 forintot elengednek neki.

VIII. 15. A várostorony rendeltetésszerű használatának kezdete. Ekkor szüntetik be a Hátsó toronyban addig szolgálatot teljesített Matthias Herzog fizetésének a folyósítását.

VII. 27–XI. 10. Ácsmunkák. A rézművesnek a tornyon új állvány készítése, a körerkély felett a zsindelyek leszedése, szükség esetén a hibás zsaluzat kijavítása, az órának, a kereknek és a mutatórudazatnak a bedeszkázása. Az óraszerkezet megközelítéséhez három ajtó készítése. A még szükséges rézlemezek felhúzása, az állványzat lebontása és a faanyagok a városi majorba való elszállítása. A toronyba a kályha felhúzásához csigás felvonó készítése, a kályha felhúzása, a felvonó leszerelése.

XI. 11. Erhard Adam Windisch (11591), a Fehér Ló fogadósa 5 forint 22 krajcárt kap a toronyfedő és emberei által fogyasztottakért.

XI. 28. A toronyfedésből megmaradt 25 font (14 kg) rézlemez eladják dr. Schönbergernek (9842) 9 forintért.

1987. XLI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Dávidházy István: Újjáépítés 1676–1682 / Összefoglalás

Összefoglalás

Városháza. Az épület használhatatlanná vált ugyan, de csak a tető egy része égett le, mert az épen maradt részről a cserepeket a tűz után lehordták, hogy a magasítást elvégezhessék. Valószínűnek látszik, hogy a városháza használatba vétele 1678 májusában a helyiségek kifüstölésével kezdődött meg. A teljes újjáépítés a tanácsstermi stukkódísz 1680. április 12-i előkészültével fejeződött be.

Fegyvertár. Miután a fegyvertárral kapcsolatban kőművesmunkáról nem történik említés, elfogadhatjuk, hogy csak a teteje égett le. A cserepezést 1677. március 9-én fizették ki és ez az időpont tekinthető az újjáépítés befejezésének.

Zöld-, Hátsó- vagy Bádog torony. Az utolsó munka az óramutatók elkészítése és felszerelése volt a számlapok 1677. decemberi megfestéséhez valószínűleg csatlakozóan 1678. elején és így ez az elkészülés időpontja. Mindenesetre az ott szolgálatot teljesítő toronyőrök fizetésének folyósítása 1679 augusztusától veszi kezdetét. Az újjáépítési feljegyzések közül legfigyelemreméltóbb az, amelyik a toronysisak vázának (*Werksatz*) elkészítőivel kapcsolatban kiemeli, hogy mindhárman helybeli mesterek.

Várostorony. Jelentőségében és terjedelmében egyaránt az új várostorony felépítése volt az újjáépítés legnagyobb alkotása, hiszen ez a jelképpé vált épület mindmáig uralja a városképet. Tervezőjének a neve ismeretlen és erre a számadáskönyvekben sem találunk utalást. Valószínűtlennek látszik, hogy az elveszett 1681-es számadáskönyvben szerepelt volna, hiszen a torony építése már 1679-ben megkezdődött és 1680-ra a kőfaragómunkák is befejeződtek anélkül, hogy a tervező ittlétére a költségek elszámolására olyan kényes városi kamarások feljegyzéseiben erre utalás történne akkor, amikor a pár krajcár alamizsnában részesülők nevét is gondosan feltüntették.

A toronyépítéssel kapcsolatban három esetben jegyeznek fel a számadáskönyvekbe idegenből jött személyeket. Ezek Samuel Ottrich Rez bécsi téglaegető 1677-ben, név szerint nem említett bécsújhelyi mesteremberek 1679. június 4-én és 1680 májusában Henrik ácslegény, akiről a következő bejegyzés szól: „... liess auch den bekanten Zimmergesellen Heinrich von Kadholz abhohlen. Jeztgedachter [37](#)Zimmergesell kam auf Verlangen hierher, zahlte vor sein Fahrlohn und Zehrung 4 1/2 Fl.” (szkv. 1679–80, 222). Véleményünk szerint semmi sem utal arra, hogy a várostorony tervezőjét közöttük keressük. Ezek után a következő lehetőségek maradnak: a tervező nevét valamilyen okból el kellett titkolni, vagy pedig egyáltalán nem volt a mai értelemben vett tervező. Az ács-, a kőműves- és kőfaragó mesterek tapasztalataikra, előttünk már nem ismert mesterségbeli normákra támaszkodva, esetleg ma már nem létező, nem rekonstruálható hasonló toronyépítmények példája alapján szerencsés kézzel hozták létre időtállóan szép alkotásukat.

Hála a számadáskönyvek gondos vezetésének az építkezés kivitelezőit, ipari és gazdasági hátterét jobban ismerjük. A tanácsosok közül Johann Ehrenreich Mezger (1706) volt a toronyépítés legfőbb mozgatója. Az ács Christoph Schöffler (1724), a kőfaragó Jacob Krauss (1783) és a kőműves Christoph Martini (1720) volt. A harangokat Balthauser Herold bécsi ágyú- és harangöntő, valamint tűzifecskendő-készítő öntötte, az órát Johann Puen lorettói órás készítette. A gyorsfolyású és bővizű alsó-ausztriai folyókra (Piesting, Lajta) telepített hámorok és fűrészmalomok végezték a rézlemezek előállítását és szolgáltatták az építkezéshez szükséges deszkaanyagot. A várost akkor is körülvevő erdők faállományának a minőségére következtethetünk abból, hogy csak 10 épületfának alkalmas rönköket tudtak az ágfalvi erdőből kivágni, a többi épületfát a Bécsújhelytől délre elterülő erdőségekben kellett kitermelni és fáradságosan Sopronba

szállítani.

A pestisjárvány idején végzett gyűjtés 107 forintnyi eredménye még a fentebb ismertett egyes részköltségekhez viszonyítva sem számottevő. Feltűnő viszont, hogy a kamara, amelynek ekkor Kollonics Lipót bíboros volt az elnöke, a réz és az épületfa ingyenes rendelkezésre bocsátásával milyen nagy mértékben támogatta az evangélikus többségű várost.

A várostorony három év (1680–82) alatt épült fel, ami ma is elismerésre méltó teljesítménynek tekinthető, különösen akkor, ha a pestis pusztításait és az 1681-es országgyűlésnek, valamint a velejáró császárlátogatásnak az építkezés menetét kétségkívül lassító hatását is figyelembe vesszük.

1987. XLI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Dávidházy, Stefan: Der Neubau des Ödenburger Stadtturmes (1676–1682)

Dávidházy, Stefan: Der Neubau des Ödenburger Stadtturmes (1676–1682)

Aufgrund der jährlichen Kammerraitungen ist es gelungen, die durch die grosse Ödenburger Feuerbrunst vom 28. Nov. 1676 an einigen Munizipalgebäuden (Rathaus, Zeughaus, Grüner- oder Hinterer- oder Blechturm und Stadtturm) entstandenen Schäden festzustellen, den Wiederaufbau zu schildern, sowie den Zeitpunkt der Fertigstellung der einzelnen Objekte zu bestimmen. Dabei soll bemerkt werden, dass die Schäden nicht so arg waren, wie es heute im allgemeinen angenommen wird. Zum Neubau des Stadtturms, dessen obere Hälfte damals ihre heutige Form erhielt, haben die Ungarische und die Kaiserliche Hofkammer kräftig beigetragen. Die eine hat das notwendige Kupfer aus den ungarischen Bergstädten, die andere das Bauholz aus den südlich von Wienerneustadt liegenden kaiserlichen Wäldern unentgeltlich zur Verfügung gestellt. Die Glocken des neu aufgebauten Turms wurden in Wien von B. Herold gegossen, die Uhr stammt aus der Werkstatt des in Loretto ansässigen J. Puen (Bien). Die Person eines Architekten konnte nicht bestimmt werden, obwohl in den Kammerraitungen die Namen der am Turmbau mitwirkenden sonstigen Personen (Ratsherrn, Zulieferer, Fuhrleute, Handwerker usw.) zu finden sind. Es wird deshalb angenommen, dass es keinen eigentlichen Architekten gab: der Stadtturm erhielt also durch handwerkliche Zusammenarbeit und vielleicht uns nicht mehr bekannte Bauregeln seine zum Wahrzeichen der Stadt gewordene heutige Gestalt.

1987. XLI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / HELYTÖRTÉNETIRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

---

38 HELYTÖRTÉNETIRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

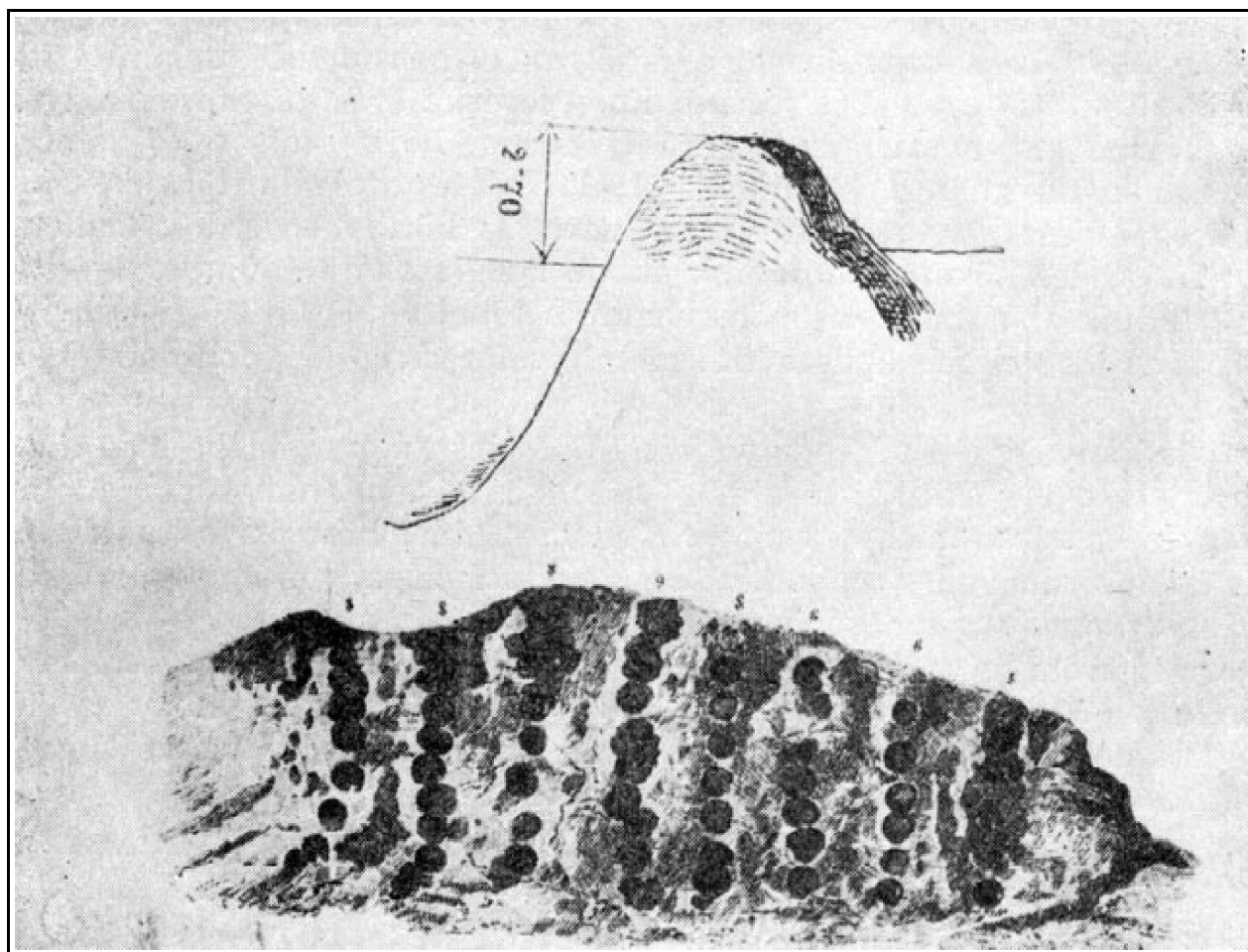
1987. XLI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / HELYTÖRTÉNETIRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI / Nováki Gyula–Sándorfi György: A soproni belváros „vörös sánca” kutatásának eredményei

Nováki Gyula–Sándorfi György: A soproni belváros „vörös sánca” kutatásának

eredményei

I. 1890 után a soproni régi városházát és a vele szorosan összeépült házak tömbjét bontani kezdték. A házak közvetlenül a várfal mellett álltak, sőt maga a várfal képezte az épületek hátsó falát. Ezért a bontás a várfalra és vele együtt a felső zwingerre, a benne rejtőző vörös sáncre is kiterjedt, amiből ekkor 60 m hosszú szakaszt hordtak el. A munkát Bella Lajos főreáliskolai tanár (aki Paur Ivánt követve a soproni és Sopron megyei régészeti kutatás úttörője volt) figyelemmel kísérte és erről 1896-ban összefoglalást jelentetett meg az Archaeológiai Értesítő hasábjain. Eszerint kérésére úgy bontották le a felső zwinger töltésében lévő sánctól, hogy 10 m hosszúságban egy hosszanti metszetet kaptak. A felső két méterről vázlatos rajzot is közölt ismertetésében, megjegyezve, hogy a rajz elkészülte után további két métert haladtak lefelé és ott ugyanazt tapasztalták (1. kép). Bella elé tehát 4 m vastagságban tárult a sánc metszete. Az égő vörösre, keményre kiégett töltésben vízszintesen fekvő, legallyazott fatörzsek lenyomatait, illetve azok üregeit találta; ezek szorosan egymás alatt feküdtek a sáncirányra merőlegesen, az egyes sorok pedig 50–90 cm-re voltak egymástól. Az égett agyagban elszenesedve, néhol tölgyfa forgácsok is előfordultak.

1. A városháznál lebontott vörös sánc (Bella Lajos: Arch.Ért. 1896, 22)

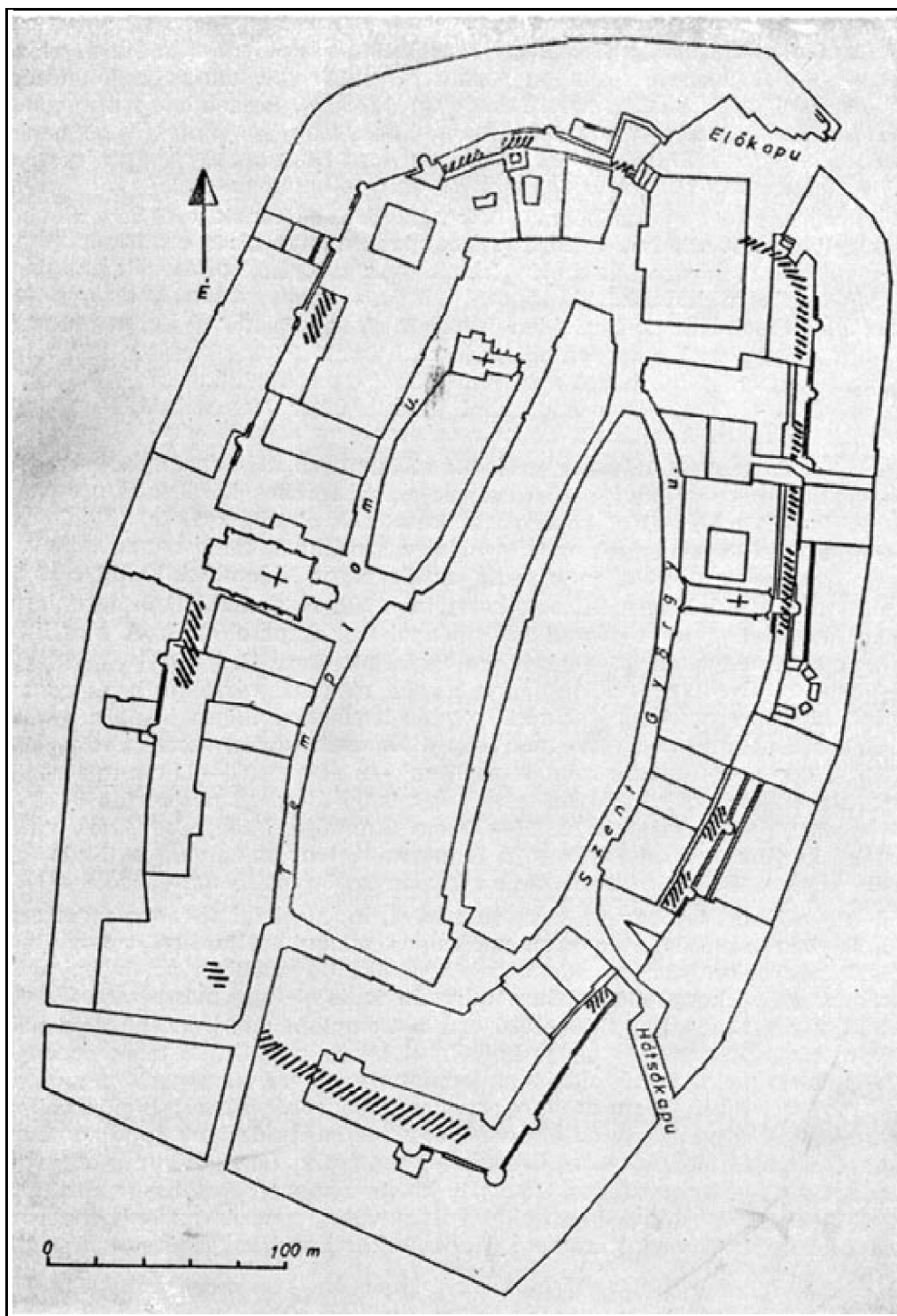
Bella számára ez már nem volt teljesen váratlan jelenség, mert pár évvel korábban, a belváros túlsó végében, az Orsolya-rend iskolája mögötti várfalkertben talajgyengetést, szintsüllyesztést végeztek és már ott is feltűnt neki ugyanez a vörösre [39](#)kiégett, 15 m hosszan feltárt töltés, ugyancsak fatörzslenyomatokkal és azok üregeivel. A legalább 4 m vastagságban vörösre kiégett töltés láttán csak arra tudott következtetni, hogy ez előre megtervezett, szándékos kiégetés következménye lehet. Véleménye szerint kétoldalt nagy tüzet raktak, amelynek lángja az előzetesen kihúzott gerendák helyén szabadon járhatott, de felveti annak a lehetőségét is, hogy a gerendák a helyükön maradtak és ott égtek el, üreget hagyva maguk után. Bella e következtetései a soproni tapasztalatok alapján jutott el, de ismerhette az ezzel kapcsolatos külföldi irodalmat is, mert hivatkozik „egy cseh régészre”, aki már több helyen talált ilyen „csatornákat” égett sáncokban.[1\(26\)](#)

A századfordulói építkezéseknek köszönhetően Bellának ezekben az években még két helyen volt alkalma a vörös sáncot tanulmányozni: a reáliskola (ma: Széchenyi gimnázium) udvarán és az ev. iskola (ma: bíróság) építésénél, ezekről azonban közelebbit nem tudunk.[2\(27\)](#) A soproni vörös sáncról ezután hosszú ideig nem esett szó. Bella 1900-ban csak röviden jegyzi meg, hogy a közeli Locsmádon (Lutzmannsburg, Burgenland) a sopronihoz teljesen hasonló égett sánc van, bár valamivel gyengébben kiégve, a kérdéssel azonban többet nem foglalkozik.[3\(28\)](#) Később, nyugdíjaztatása után el is távozott Sopronból és a Magyar Nemzeti Múzeumban folytatta tovább régészeti kutatásait, de már az ország más területein.

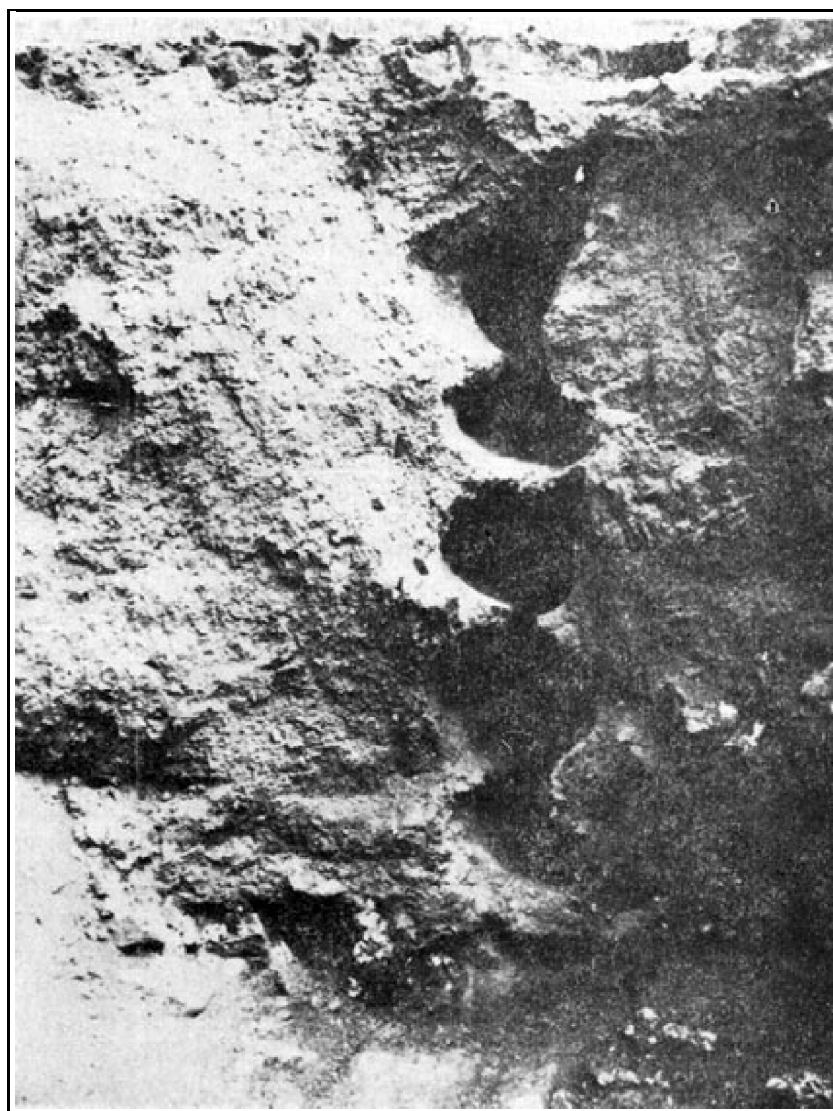
Kerek hat évtized elteltével, a második világháború után megindult újjáépítések adták meg az alkalmat, hogy a régészetnek ez az érdekes kérdése Sopronban újra napirendre kerüljön. Az ezzel kapcsolatos kutatások eleinte csak a különböző építkezéseknél előkerült jelenségek megfigyelésére szorítkoztak, de hamarosan módszeres ásatásokra is sor került, még pedig az Országos Műemléki Felügyelőség által megkezdett műemléki helyreállítások keretein belül. A munkába a soproni múzeumon kívül az ország más régészeti intézményei is bekapcsolódtak. A megfigyelések és ásatások eredményeit a következőkben foglaljuk össze (2. kép).[4\(29\)](#)

1954-ben az Orsolya téri általános iskola mögötti várfalkertben tornapályát alakítottak ki és az ezzel járó szintsüllyesztés ismét napvilágra hozta a vörös sáncot. Miután a felső három métert már lehordták, csak ezután szerzett róla tudomást a múzeum. Szakszerű ásatásra mindössze 62 m^2 -en és csak 60–80 cm mélységig volt lehetőség, de a sánc egykori faszervezetét így is jó állapotban sikerült feltárni. Elégett hosszanti és kereszt irányú, 20–30 cm átmérőjű fatörzsek helyei, valóságos „csatornák” kerültek elő, a fakéreg jó fenntartású lenyomataival. A töltés égő vörösre volt kiégve, többnyire téglaszerűen keményre összeálló tömbökből.[5\(30\)](#)

1955-ben a Szent György u. 3. sz. ház udvarán, a várfal tövében meszesgödrot ástak, amelyben a vörös sánc laza, porhanyós állapotú alja került napvilágra, a felső részt már a korábbi századokban elhordták. Ugyanebben az évben a Templom utcában, a Széchenyi Gimnázium udvarán is ástak egy meszesgödrot, ebbe is beleesett a vörös sánc alja. 1959–1960-ban a Templom u. 23. sz. alatt, a második világháborúban elpusztult zsinagóga helyén új lakóház épült. A telek éppen a középső középkori várfal belső oldalához csatlakozik és az alapozási munkák során a római kori városfal, valamint a reá támaszkodó vörös sánc itt is előkerült. Felső része már itt is hiányzott, de az alján néhány részlete még igen jó állapotban maradt fenn (3. kép), amelyek a szerkezetét jól mutatták, területileg mintegy kapcsolódva a fent említett, szomszédos Orsolyita-kertben végzett kutatás eredményeihez.[6\(31\)](#)

402. A vörös sánc feltárt maradványának lelőhelyei a belvárosban

413. Fatörzs-lenyomatok a Templom u. 23. sz. telken feltárt vörös sáncszakaszban

Az 1959–1960. év döntő fontosságú volt a vörös sánc és az egész soproni római kori és középkori várfal szempontjából. Ekkor került ugyanis sor első ízben a 42belső zwinger teljes átvágására a Fabricius-ház várfalkertjében (akkor Beloiannis, ma Fő tér 6.). Végre előttünk állt félreérthetetlenül a soproni belső és középső várfal szerkezete, a különböző korszakok erődítéseinek kronológiai sorrendje, aminek a tisztázására az ezt megelőző, kis területekre korlátozódó kutatások még nem adták meg a lehetőséget: legalul I–III. századi római település, az erre ráépült monumentális későrómai városfal, majd ennek jó fenntartású maradványaira és törmelékhalmaira épült favázas, vörösre kiégett sánc bontakozott ki, legfelül pedig a középkori hármass várfalrendszer belső és középső várfala.⁷⁽³²⁾ Ennek ismeretében folytatódtak a további ásatások, amelyek egyre több részletet tisztáztak mind a várfalak szerkezete, mind pedig a kronológia szempontjából.

1961–1968 között a várfalak körül sok helyen folyt régészeti ásatás, amelyeknek a célja elsősorban a

középkori maradványok tisztázása volt.⁸⁽³³⁾ Ezzel egyidejűleg a meglepően jó fenntartású római kori városfal kutatása is több helyen megtörtént.⁹⁽³⁴⁾ Ezek során a következő helyeken érintették a vörös sánc felső rétegeit, újabb adatokat szolgáltatva ennek területi kiterjedésére: Hátsókapu 2., Szent György u. 5., 7., 15., 19. sz. házak mögötti várfalkertekben és a várostorony nyugati oldalán. Két helyen a sánc teljes átvágására is volt lehetőség, 1963-ban ismét az Orsolya-téri általános iskola mögötti várfalkertben,¹⁰⁽³⁵⁾ 1967-ben pedig a Templom u. 14. sz. ház mögötti szakaszon.¹¹⁽³⁶⁾ 1969–1970-ben, majd 1983-ban a Városház utcában, a volt Városi Mozi helyén, nagyarányú ásatások folytak, amelyek során a római kori és középkori út, illetve épületalapozások mellett ismét előbukkant a vörös sánc. Ezúttal azonban itt már csak a legalsó fatörzseket sikerült feltárni, a felső részt a múlt század végén, az új városháza építésekor már lehordták.¹²⁽³⁷⁾ Kisebb maradványa előkerült még a Fő tér 4. sz. ház (Tábornok-ház) rekonstrukciója közben, 1975-ben.¹³⁽³⁸⁾ 1976-ban a Templom u. 2. sz. ház (Bányászati Múzeum) mögötti várfalkertben folyt nagyarányú földmunka, amelynek során a vörös sánc többméteres, téglakeménységűre égett töltése tárult fel, a fatörzsek üregeinek egész sorát mutatva.¹⁴⁽³⁹⁾

Az elmúlt több mint három évtized alatt tehát szinte folyamatosan követték egymást a megfigyelések és módszeres ásatások. Ma már kétségtelenül bebizonyosodott, hogy a későrómai városfal teljesen körbevette a Belvárost, majd ennek magasan álló maradványaira egy többméteres, favázás földsáncot építettek, amely teljes vastagságban kiégett és ez pontosan követte a római kori városfalat, ugyancsak körbevéve a Belvárost. A harmadik nagy periódust a középkori belső és középső várfal jelentette, amelyeket ezek tetejére alapozták. A továbbiakban a vörös sánccal kapcsolatban három témakört kívánunk összefoglalni.

2. Időrend

Amíg a rendszeres ásatások meg nem indultak, nem volt lehetőség a sánc korának és rendeltetésének meghatározására. Bella még kelta korinak tartotta. Később azonban két történész már arra a következtetésre jutott, hogy a XI–XIII. századi 43ispánsági vár a Belváros területén volt,¹⁵⁽⁴⁰⁾ és ennek erősítését a vörös sáncban kell keresni.¹⁶⁽⁴¹⁾ Az 1954-ben megkezdett kutatások hamar tisztázták a három nagy építési periódus relatív sorrendjét, abszolút évszámhoz azonban csak a későrómai (300 körüli évek) és a középkori (XIII. század végétől 1340-ig) városfalat lehetett kötni; a köztük elhelyezkedő vörös sánc korával kapcsolatban ekkor még csak feltételezések voltak. 1967-ben azonban a Templom u. 14. sz. alatti ásatásnál a sáncból olyan edénytöredékek is előkerültek, amelyek segítségével, a régészeti kormeghatározások jelenlegi állása szerint, a XI. század elejére lehet helyezni a sánc építésének korát.¹⁷⁽⁴²⁾ 1968-ban és 1970-ben a Városház utcában a vörös sánc töltésében hasonló korú edénytöredéket találtak. Ezzel beigazolódott az a már korábban elhangzott feltevés, hogy a X. század vége és 1277 között a Sopronban működött ispánság vára a Belvárosban volt, mégpedig a vörös sánccal körülvéve.

3. Sányszerkezet

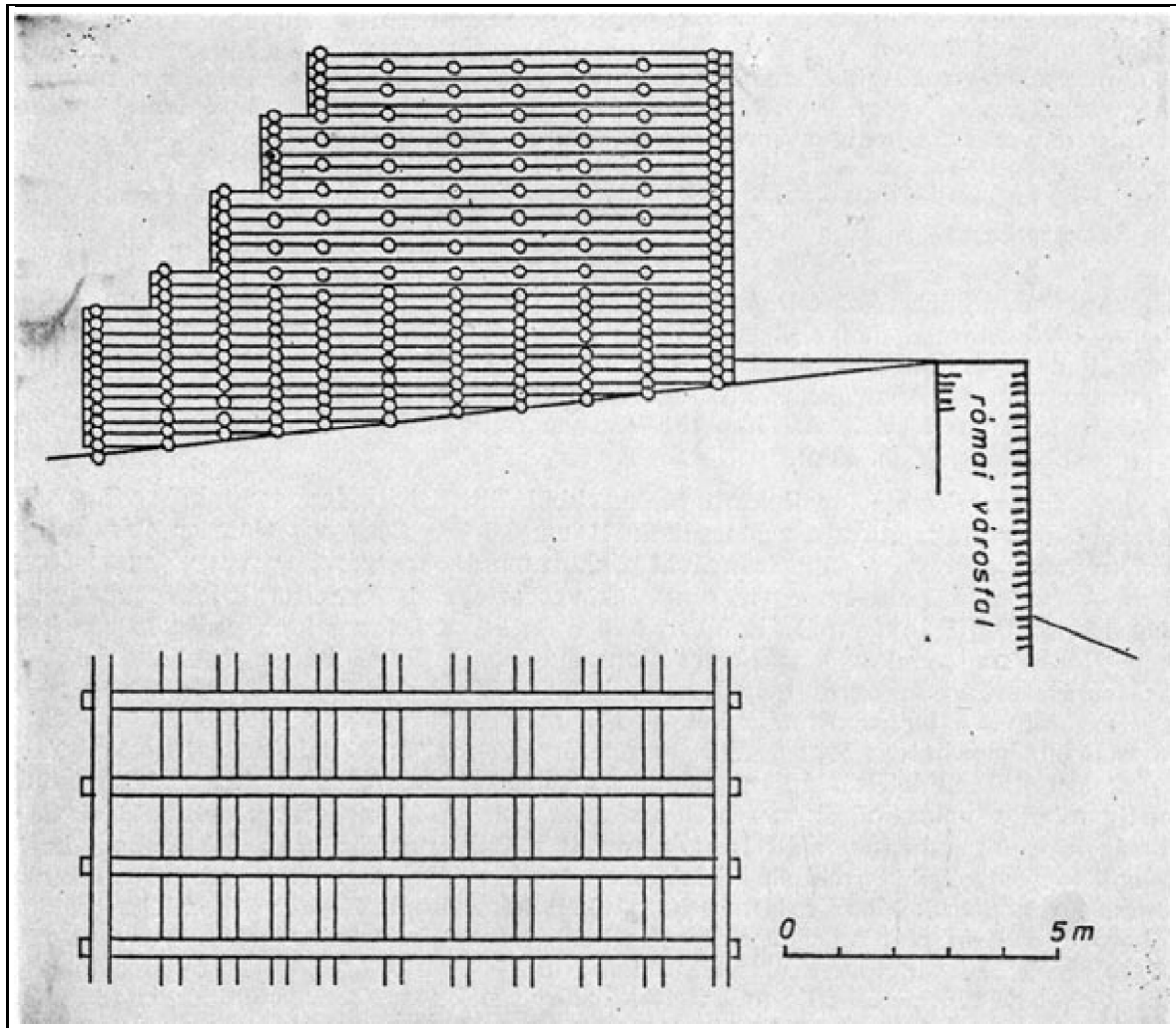
A sánc feltárt részleteinek többségében viszonylag jó állapotban került elő a benne lévő fatörzsek helye, üreg vagy lenyomat alakjában. Az egyes feltárt részletek között néha méretbeli különbségek mutatkoztak, de a szerkezet alapelve végig ugyanaz maradt. A szerkezet elvi rekonstrukcióját a Templom u. 2. és 14. sz. ház mögött, különösen pedig az Orsolyita-kertben feltárt részletek összegezésével a következőkben adjuk (4. kép).¹⁸⁽⁴³⁾

A sánc szerkezete legallyazott fatörzsekből állt, a kéreglenyomatok is világosan kivehetőek voltak, átlagos vastagságuk 24 cm körüli. Csak vízszintesen fekvőknek volt nyoma, egyrészt a sánc irányával párhuzamosan, másrészt arra merőleges irányban. A fatörzsek szorosan egymás alatt következtek, az egyes

sorok között a távolság a hosszanti irányúaknál általában 1,20 m, a keresztirányúaknál pedig 1,50 m körüli. Rekonstrukciónkon a szerkezet alapszélessége 11,50 m, bár a megfigyelések és az ásatások alapján egyes helyeken elérhette a 20 métert is; magasságát pedig – hozzászámítva a lepusztult részeket – 7,50 méternek vettük. A sánc külső és belső homlokzata egy helyen sem maradt meg, ezért ezekre pontos adatunk nincs. A külső homlokzatot (analógiák alapján) csakis függőlegesen képzelhetjük el, a belső oldal pedig minden valószínűség szerint lépcsőzetes volt. A faszervezet közeit földdel töltötték ki, amit a benne talált leletek szerint a Belváros körüli korábbi, római kori település rétegeiből termeltek ki. A sánc tetején lévő mellvédre semmi adatunk sincs, a rekonstrukcióhoz ezt még hozzá kell képzelnünk. A külső homlokzat előtt többméteres üres rész maradt, ez lényegében a római fal teteje, majd ugyanezen fal függőleges külső síkjában folytatódott lefelé a védelmi vonal. Az előtte húzódó árkot később kiszélesítették és mélyítették, ezért arról semmi közelebbit nem tudunk. Csupán egy kis részletét sikerült feltárni a várostorony mellett, mert itt később a védelmi vonal előbbre helyezésével feltöltötték.

A sánc külső, leomlott lejtőjének aljában több helyen (Templom u. 14., Hátsókapu 2., Szent György u. 17., 19.) 1–1,5 m széles kőfalat is feltártak, amelyet közvetlenül a római városfal tetejére raktak: ez a sánc alját kíséri. Erről a falról eltérőek a vélemények; a magunk részéről ahhoz a felfogáshoz csatlakozunk, mely szerint [44](#) ez a középkori városfalak első periódusa és építésére a vörös sánc pusztulása után került sor, a lecsúszott földtömeg megfogása céljából.[19\(44\)](#)

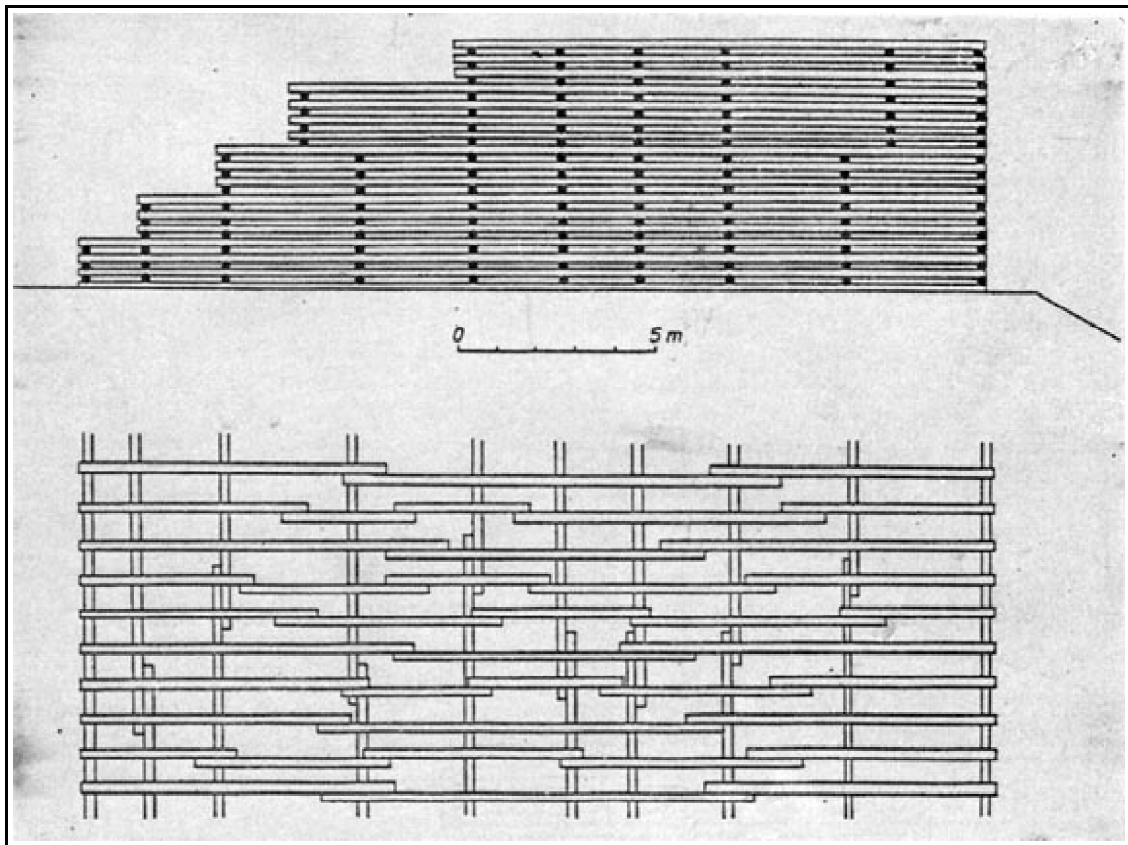
E korai sánccvár egyik kapuja, az ásatások szerint, a várostorony nyugati oldala mellett volt. Ezt a vörös sánc pusztulása után később befalazták és áthelyezték a várostorony helyére, magasabb szintre,[20\(45\)](#) amely mint bejárat, bár többször átépítették, a mai napig is ezt a célt szolgálja.

4. A soproni vörös sánc elvi rekonstrukciója

A sopronihoz hasonló faszerkezetes és építési idejűben is közel azonos sáncokat az utóbbi két évtizedben az ország más pontjain is feltártak. Az egykori ispánsági várak közül Moson és Győr, egyelőre csak kis részleteiben megkutatott sánca látszik igen hasonlóknak. Az ország túlsó végében, Abaújvár majdnem egészen feltárt sáncának szerkezete szinte teljesen azonos a sopronival (5. kép). Hasonló nyomokról tudunk Borsod (ma: Edelényhez csatolva) és Szabolcs várának sáncában is. Hont várának sánca ugyancsak faszerkezetes volt, de az előzőeknél jóval kisebb méretű. Az ország mai határain túl, Szlovákiában Pozsony (Bratislava) és Zemplén (Zemplin), Erdélyben Bihar (Bihor) és Doboka (Dabîca) egykori ispánsági várának sánca mutat rokonságot a sopronival. Vannak még a korai magyar középkorból nem-ispánsági sáncváraink is, amelyeknél ugyancsak faszerkezetes védmű mutatható ki. Elsőnek kell említeni a Zalaszentiván-Kisfaludihegyen feltárt vörös sáncot, amely anyagában és szerkezetében tökéletes mása a soproninak (6–7. kép). Hasonló, bár méretében és szerkezetében némi eltérést mutató sánc van Győr-Bácsa, Bernecebaráti, Gyöngyöspata határában, illetve a mai országhatárokon túl Várfalva (Moldovenesti) és Malomfalva (Moresti) mellett. A szomszédos Burgenland területén Pinkaóvár (Burg) sánca kerülhet szóba, [21\(46\)](#) Locsmánd (Lutzmannsburg) vára pedig Bella szerint ugyancsak teljesen azonos

a sopronival.[22\(47\)](#)

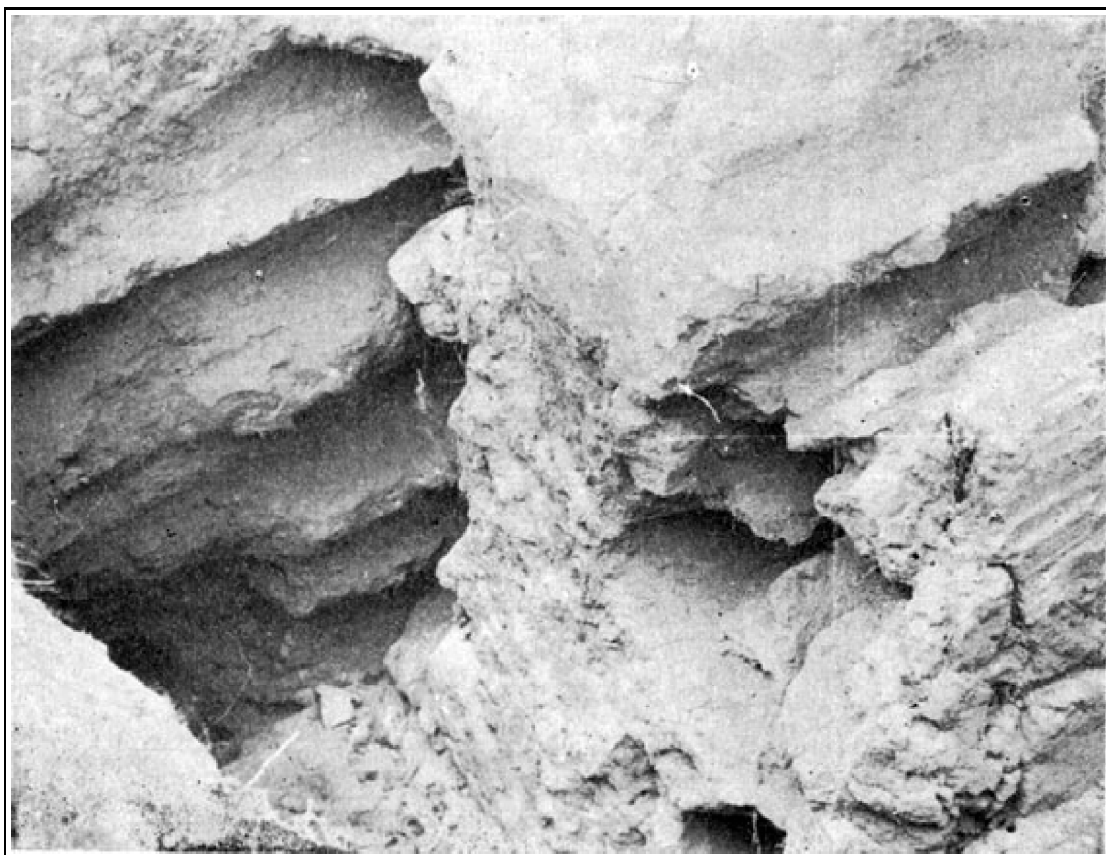

5. Az abaújvári sánc elvi rekonstrukciója

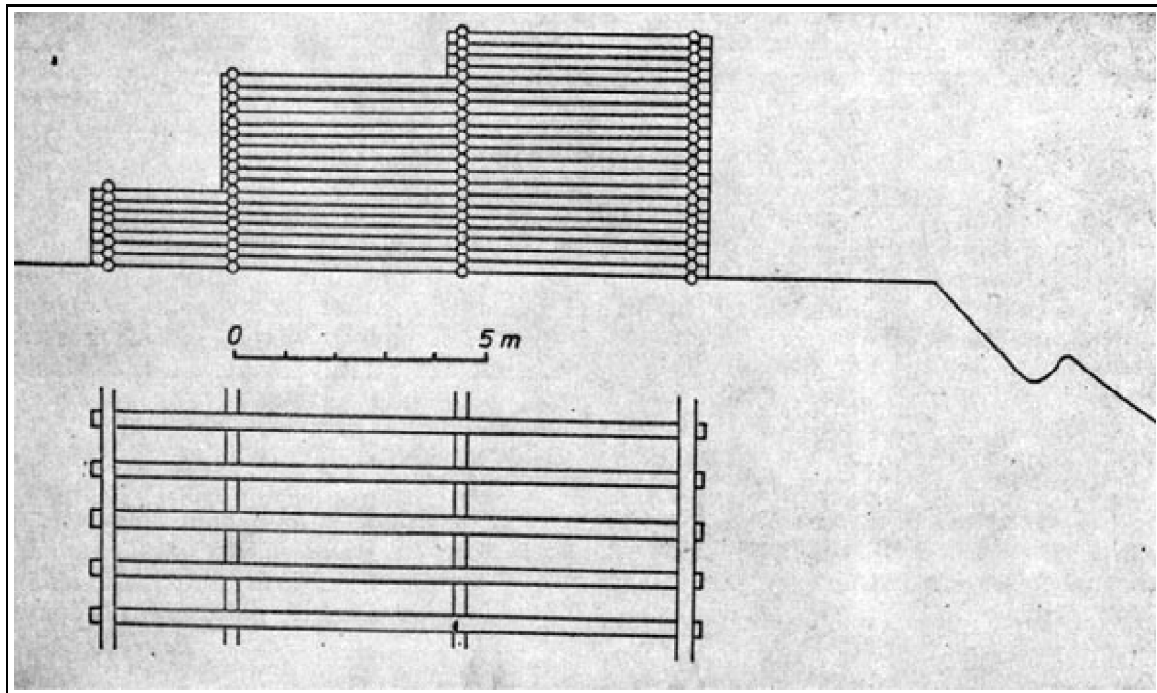
A magyar várépítészet e korai időszakára tehát a faszerkezetes földsánc volt a jellemző, ami különösen Sopronban szembeszökő, mert nem a még álló, hatalmas római kori városfalat építették tovább ugyancsak kőfallal, hanem attól teljesen idegen technikával „telepítették rá” a maguk védelmi vonalát. Ez azonban nem csak magyar sajátosság volt, mert az egykori Orosz-, Lengyel-, Német- és Csehország területén e századokból hasonló szerkezetű sáncok egész sorát tárták fel az ásások.

4. A vörös sánc anyaga

466. Fatörzs-lenyomatok a zalaszentiváni (Kisfaludihegy) vörös sáncban

7. A zalaszentiványi (Kisfaludihegy) vörös sánc elvi rekonstrukciója

A soproni sánc körül végzett megfigyelések és ásatások egybehangzóan kiemelik, hogy a töltés földje, teljes vastagságában, vörösre kiégett. Vastagsága a sánc megmaradt magasságával egyenlő, tehát az 5–6 métert is eléri. A vörös szín különböző árnyalatait tapasztalhatjuk: égő vörös, világos vörös, lila, sárga, barna színek 47 váltják egymást, néha nagy, 1–2 méteres tömbök mutatnak egységes képet, máskor pedig 10–20 cm-es rétegekben váltakoznak. A halmazállapot sem egységes, többségében porózus, könnyen omló töltés, de gyakran téglakeményességű, nagy, 1–2 méteres tömbök is előkerültek, amelyeket csákánnyal is alig lehetett szétbontani. Az ép részekben a sánc vázát alkotó, szorosan egymás alatt vízszintesen fekvő fatörzsek helyei, üregei annyira jó állapotban kerülnek elő, hogy még a fakéreg lenyomata is világosan kivehető és egy-egy üreget („csatornát”) több méter hosszúságban lehet követni. A fatörzsek elégték, az üregek alján vékony fahamu maradt utánuk. A legalsó rétegben azonban néhol elszenesedett fatörzseket is találtak. Ezek alapján lehetett a sányszerkezet pontos rekonstrukcióját elkészíteni. Két helyen ez az egységes kép megváltozott, mert a Templom u. 14. sz. alatt feltárt sánc külső része több méter szélességben nem mutatott égett réteget, színe szürke volt. Hasonló jelenséggel, bár jóval kisebb mértékben, az Orsolyita-kertben is találkozhattunk. Ezek értelmezése egyelőre vitatható, de nem befolyásolja a sányszerkezet jellegét és a vörösre kiégés tényét. A famaradványokat ezekben a nem-égett részletekben is ki lehetett mutatni, de mert itt a fa elkorhadása után a sánc földje összeesett, csak alig 1–2 cm-es barna korhadék-csíkokban.

Az állandóan felmerülő kérdés: a kiégés „véletlen” tűz következménye volt-e (amit előidézhetett ellenséges támadás, vagy egyéb tűzvész is), avagy szándékosan, tervszerűen égették-e ki maguk a sáncepítőket? Ezzel a kérdéssel az angol, német és cseh szakirodalom, az Európa számos területén előforduló égett sánccal kapcsolatban a XIX. század közepétől gyakran foglalkozott, de megnyugtató megoldásra nem jutott. Nagyban hozzájárul ehhez az is, hogy a szóban forgó sánccok égett rétegének vastagsága a 10–20 cm-től a több méterig terjedhet. Ezért nem lehet általános következtetéseket levonni, valamennyi esetet egyenként

kell megvizsgálni. Ezeket Bella is jól ismerhette, mert az 1896. évi közleményét így kezdi: „Az égett földből való sáncok építésének módja még mindig kérdéses. A dolog tisztázásához a következőkkel járulok hozzá ...” Véleménye szerint a kiegészítés szándékos volt, ezzel kapcsolatos elképzeléseit fentebb már ismertettük.

Ezután az égéssel kapcsolatos kérdésekkel alig foglalkoztak a régészek, ha szóba került, általában a nem-szándékos égetés mellett foglaltak állást. Külön ki kell azonban emelnünk a szlovák St. Janšák mérnököt, a maga korának ismert sáncvár-kutatóját, aki egy dél-szlovákiai égett sáncal foglalkozva, éppen műszaki ismereteire való hivatkozással, határozottan a szándékos kiegészítés mellett szállt síkra.²³⁽⁴⁸⁾ A magyar kutatók közül ketten foglalkoztak a kérdéssel: Kovács B. a gyöngyöspatai vár égett sáncát szándékos kiegészítés eredményének tekinti,²⁴⁽⁴⁹⁾ Tomka P. pedig a soproni sánc véletlen kiegészése mellett foglalt állást.

E sorok szerzői a korai magyar sáncvárak időrendjéről és szerkezetéről írt dolgozatukban a soproni és zalaszentiváni sánc kiegészésével is foglalkoztak, többek között azt vizsgálva, hogy a kiegészítés „véletlen” volt-e, vagy tudatos, előre megtervezett beavatkozás eredménye. Nézetünk szerint a megoldás kulcsa az alábbi kérdés megválaszolása: volt-e elegendő éghető anyag a sáncban és közvetlen környékén ahhoz, hogy a helyszíneken látható teljes átégéshez szükséges hőmennyiség létrejöhessen? A válasz tehát egy adott mennyiség meghatározásában rejlik, ez pedig kiszámítható. Áttekintve a téglaegetés technológiájával kapcsolatos irodalmat, az alábbi adatokat találtuk:

a) A legegyszerűbb téglaegető kemencében, az ó-német típusnál, ahol a tüzelés már zárt térben és rostélyon történik, 1 kg égetett téglához 1600 kcal hőmennyiségre van szükség.²⁵⁽⁵⁰⁾ A kiegészített téglák súlya átlagosan 1800 kg/m^3 1 m^3 téglához tehát $1800 \times 1600 = 2\,880\,000$ kcal hőmennyiség szükséges;²⁶⁽⁵¹⁾

48b) 1 kg, erdőben száradt fa fűtőértéke 2920 kcal.²⁷⁽⁵²⁾ 1 m^3 fa átlagos súlya 800 kg,²⁸⁽⁵³⁾ 1 m^3 fa fűtőértéke tehát $2920 \times 800 = 2\,336\,000$ kcal.

1 m^3 téglák kiegészéséhez tehát $2\,880\,000 : 2\,336\,000 = 1,23 \text{ m}^3$, erdőben száradt fa szükséges, zárt térben és rostélyon tüzelve.

A földdel lefojtott, szabadon álló sánc esetében, óvatos becslés szerint is ennek legalább két-háromszorosa kell. Ennyi fa pedig nem volt a sáncban és környékén. Sopron sáncánál az összes földmennyiség $53\,529 \text{ m}^3$, az összes famennyiség $16\,527 \text{ m}^3$ volt. A kettő hányadosa $16\,527 : 53\,529 = 0,31$ (fa $\text{m}^3/\text{föld m}^3$). Zalaszentiván sáncánál az összes földmennyiség 6301 m^3 , az összes famennyiség 2295 m^3 volt. A hányados itt $2295 : 6301 = 0,36$ (fa $\text{m}^3/\text{föld m}^3$)²⁹⁽⁵⁴⁾ Mindkét érték lényegesen kisebb, mint 1,23, tehát a kiegészítés a számítás szerint tudatos, előre meghatározott tevékenység eredménye volt, legalábbis a soproni és a zalaszentiváni sáncok esetében. A művelet a népi téglaegetéshez hasonló módon történhetett, célja pedig a faszervezet elkorhadása miatt pusztulásnak induló sánc megerősítése volt.³⁰⁽⁵⁵⁾

1987. XLI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / HELYTÖRTÉNETIRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI / Gömöri János: Archeometriai kutatásjelvény a soproni vörös sáncban

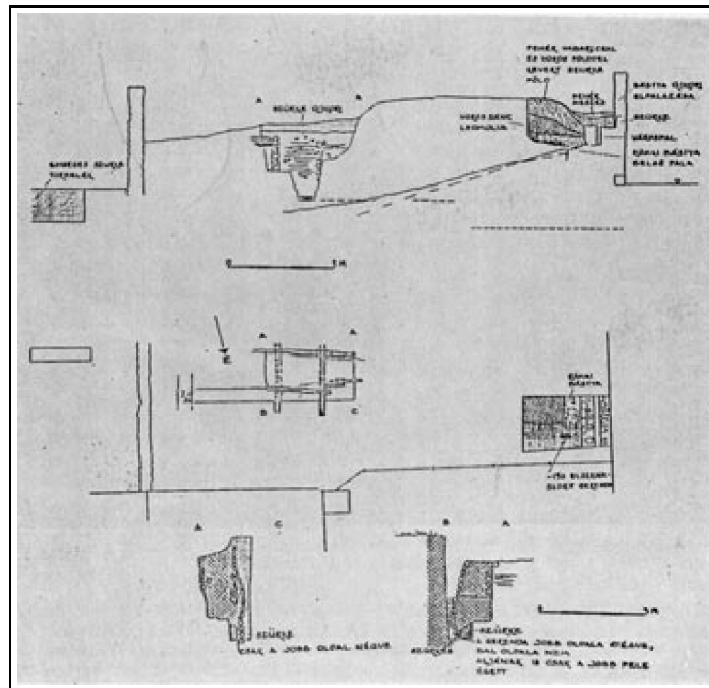
Gömöri János: Archeometriai kutatásjelvény a soproni vörös sáncban

Amint Nováki Gyula és Sándorfői György itt megjelenő cikkéből kiviláglik, a mindenkori soproni régész

akarva-akaratlan bele kellett, hogy ásson a belvárost övező földsáncba, amelynek égővörös rétege a városfalak belső sávjában szétválasztja a római város törmelékeit és a középkori városban felhalmozódott rétegeket. (Irodalmi hivatkozásokat lásd Nováki-Sándorfi dolgozatában). Az elmúlt másfél évtizedben jobbra műemléki ásatásokon, vagy építkezésekhez kapcsolódó leletmentések keretében magunk is több sáncrészletet feltártunk, a tapasztaltakról azonban csak a későbbiekben – a témához való kiegészítő hozzászólásként – számolunk be, hogy teret engedjünk azon kiváló szakemberek véleményének, akik elfogadták a Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Akadémiai Bizottsága Iparrégészeti Munkabizottságának meghívását és az 1986. november 10-én és 11-én rendezett soproni konferenciáján beszámoltak a „vörös sáncok” témájában végzett eddigi kutatásaik eredményeiről.

A „Vörös sánc-tanácskozás” megrendezésének gondolata 1984-ben Sopronban vetődött fel, amikor Nováki Gyula, Sándorfi György és Dénes József földvár-kutatók meglátogatták e sorok íróját az Iparrégészeti Munkabizottság központjában, a Fabricius-házban. Mivel a sánc építésének és esetleges kiegészítésének kérdése iparrégészeti téma is, munkabizottságunk, karöltve a VEAB Archeometriai Munkabizottságával vállalta a régészeti konferencia megszervezését. Az előkészítő munkálatokban és a tanácskozás zökkenőmentes lebonyolításában a Központi Bányászati Múzeum, a KBFI Petrográfia és a Liszt Ferenc Múzeum támogatta munkabizottságainkat. Nováki Gyula és Sándorfi György az Iparrégészeti és Archeometriai Tájékoztató III. évfolyamának 1984. évi 1. számában vitaindító cikket írtak „Hogyan égett ki a vörös sánc?” címmel. Régészek és természettudományos kutatók szép számmal jelentkeztek előadásra, vagy hozzászólásra a soproni „Vörös sánc-tanácskozás”-ra. Az előadók között osztrák és szlovák régészek is voltak. Az előadásokat és hozzászólásokat – helyenként rövidítve, helyenként kibővítve – tesszük közzé.

49A konferencia soproni megrendezésekor három fő célt tűztünk magunk elé.¹⁽⁵⁶⁾

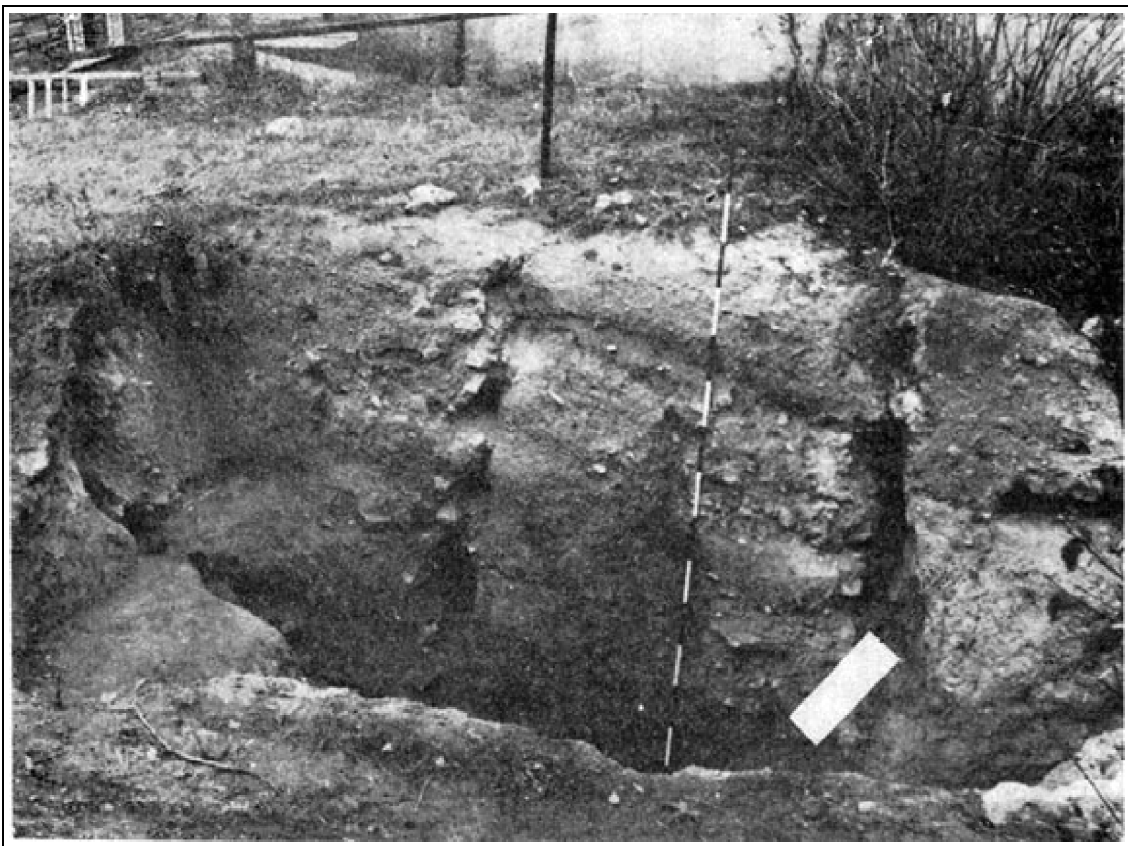

1. Sopron, Templom u. 14. Archeometriai mintaszelvény: alaprajz és metszet (1986.)

1. A soproni városfalak rehabilitációjának koncepciótervét 1985-ben készítette el a Várostervezési

Tudományos Intézet. A tervekhez részletes ásatási, falkutatási munkatervet is mellékelünk, amely magában foglalta a római és középkori városfalak kutatásai mellett a vörös sánc további vizsgálatának tervét is. Ez a hosszútávú terv, amely a városfalak részbeni kiszabadításával és helyreállításával, a szanált romos épületek helyén idegenforgalmilag hasznosítható közterületek létrehozásával és nem utolsósorban lakóház-felújításokkal számol, egy-két évtized alatt lényegesen 50 megváltoztatja a városfalak ma elhanyagolt sávját. Hogy a sánc ebben a megújult környezetben „műemlék”-ként jelenhessen meg, bemutatásának, vagy egyszerűen megtartásának mikéntjét sokoldalú vizsgálatoknak kell megelőzniük.

2. A fenti, praktikus célkitűzés mellett egy elméletibb jellegű, de a jövő kutatási gyakorlatát befolyásoló célunk is volt. A archeometriai mintaszelvény megnyitásával kísérleti területet kívántunk biztosítani a „vörös sánc” geofizikai felkutatásához fizikai kormeghatározásaihoz, anyagvizsgálataihoz, a régészetben is alkalmazott természettudományos módszerek kipróbálásához.

2. Az archeometriai mintaszelvény a sáncban. A gerendázat és közte a K felé lejtő égett laza rétegek az É-i metszetszfalon

3. Végül a fenti vizsgálati eredmények régészeti megfigyelésekkel való szembesítésétől vártuk, hogy eldönthessük a fő kérdést: Hogyan égett ki a „vörös sánc”? Illetve: Tudatos építészeti jellegű kiegészítése bizonyítható-e? Avagy: Tűzvész, vagy háborús pusztítás következtében égett vörösre? Hogy végül is milyen eredménnyel zárult konferenciánk, azt az előadássorozat közzététele után összegezzük, hozzáfűzve saját ásatási tapasztalatainkat. Az alábbiakban csak az archeometriai mintaszelvény feltárásánál észlelt régészeti jelenségeket ismertetjük, hogy ezeket a következő cikkekben közölt természettudományi

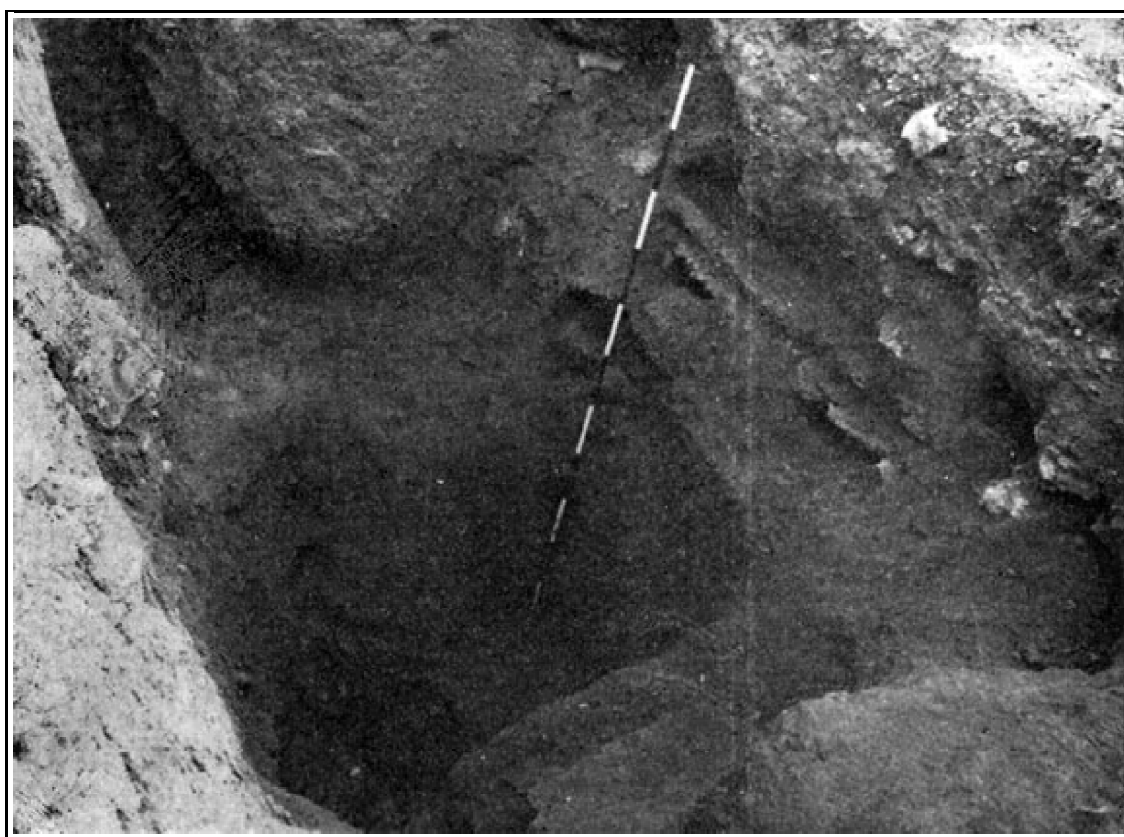
eredményekkel összevethessük:

1987. XLI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / HELYTÖRTÉNETIRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI / Gömöri János: Archeometriai kutatászelvény a soproni vörös sáncban / Az archeometriai mintaszelvény helye a sáncban

Az archeometriai mintaszelvény helye a sáncban

A Templom u. 14. sz. alatti egykori felső várfalszorosban legmagasabban állnak a „vörös sánc” maradványai. A telken már korábban Holl Imre (Arch.Ért. 98, 1971, 29) és Tomka Péter (Magyar Műemlékvédelem 1971–72, 70) nagyméretű ásásokat végeztek, így a sánc szerkezetét, a korábbi római, és későbbi középkori védőművekhez való viszonyát jól ismerjük.

51 Szelvényünket pontosan egy 200×150 cm-es méretű „kazetta” fölé ástuk, a kazetta méreténél nagyobb, 400×250 cm-es kiterjedésben (1. kép). A szelvény minden metszetszfalán előtűntek ezért a kazettához csatlakozó szomszédos kazetták gerendáinak lenyomatai (2–4. kép).

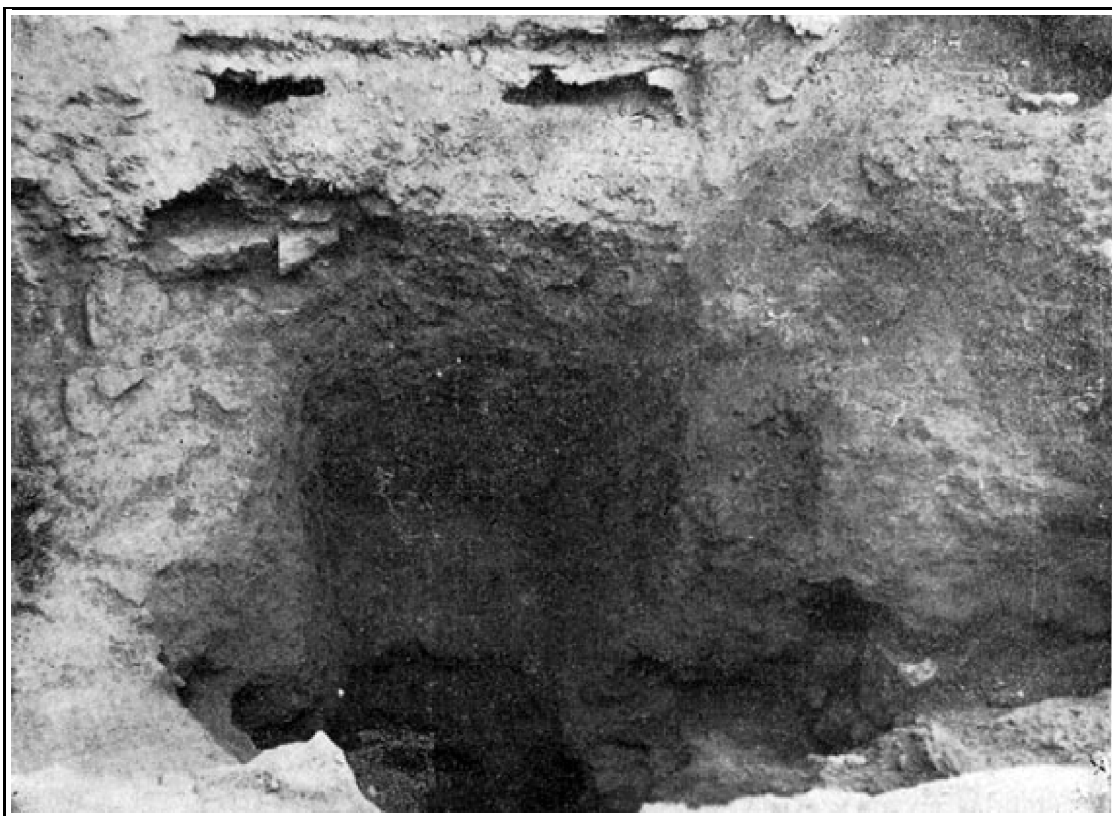
3. A mintaszelvény K-i metszetszfala (balra) és D-i metszetszfala (jobbra) a gerendák lenyomataival

A szelvényben kiásott kazetta 12 méterre van a sánc külső szélét támasztó „első periódusú fal”-tól és 6 méternyire van a sánc belső lábától. Tehát a sánc külső szélé irányába még további 6 kazettasor, belső szélé felé 2-3 kazettasor férne be az elméleti sáncmetszetbe, egységesen 2 m hosszú kazettákat feltételezve

ezen a szakaszon (5. kép). A sánc belső lábát a későbbi, középkori bolygatások miatt ezen a szakaszon nem volt módunkban pontosan meghatározni. A vörös, égett réteg 20 méter szélességben figyelhető itt meg, a réteg szélei azonban már nem eredeti, helyben kiégett vörös földet tartalmazhatnak, hanem a meredekebb eredeti sánc lecsúszott törmelékeit. E feltevésnek ellentmondani látszik a római városfal szélén, kazettáinktól 12 méterre feltárt elszenesedett gerenda, amely eredeti helyén fekvőnek tűnik (70 cm hosszúságban figyelhető meg a mai felszíntől 150 cm mélyen, szürke törmelékes földbe ágyazódva). Ez azt mutatja, hogy ezen a szakaszon a sánc gerendaszerkezete egészen a romos római városfalig ki volt építve. És a sánc nem kívülről égett meg, hanem belső feléről. A ki nem égett külső sáncszakaszra azonban a későbbiekben a sánc teteje felől égett vörös réteg omlott le. Ez esetleg a sánc külső síkjának is meredek lépcsőzetes kiépítését mutathatja. 8–10 méternyi magas külső falsíkot ugyanis csak a gerendázat gondos összecsapolásával tudtak volna időtállóan megépíteni. Az eddig megfigyelt lenyomatokból azonban csapolásnak nyomát nem sikerült megfigyelni. (Hacsak a Városház utcai szögletesre faragott gerendák lenyomatait őrző agyagtapasztásokat nem vesszük a gondosabb gerenda-összeácsolás bizonyítékainak. ⁵²Ott azonban szintén omladékból és nem „in situ” kerültek felszínre a „vörös sánc” e keményre égett agyagdarabjai.)

A mintaszelvénybe eső kazetta a sánc belső szélének közelében található. Belülről számítva jelenleg a másodiknak látszó kazettasor (ha a legbelső vörös réteget, 3-4 méter szélességben omladéknak vesszük). Valószínűbb azonban, hogy – feltételezve 2-3 alacsonyabb kazettasort a sánc belső szélén – a 3-4. sor lehet belülről számítva.

Mivel a szomszédos belső kazetta láthatóan még szilárdabbra ki van égve egyes szakaszokon, ismét a tűz belülről és felülről való terjedését kell feltételeznünk, vagyis az erődítmény belseje felőli meggyújtást, vagy meggyulladást.

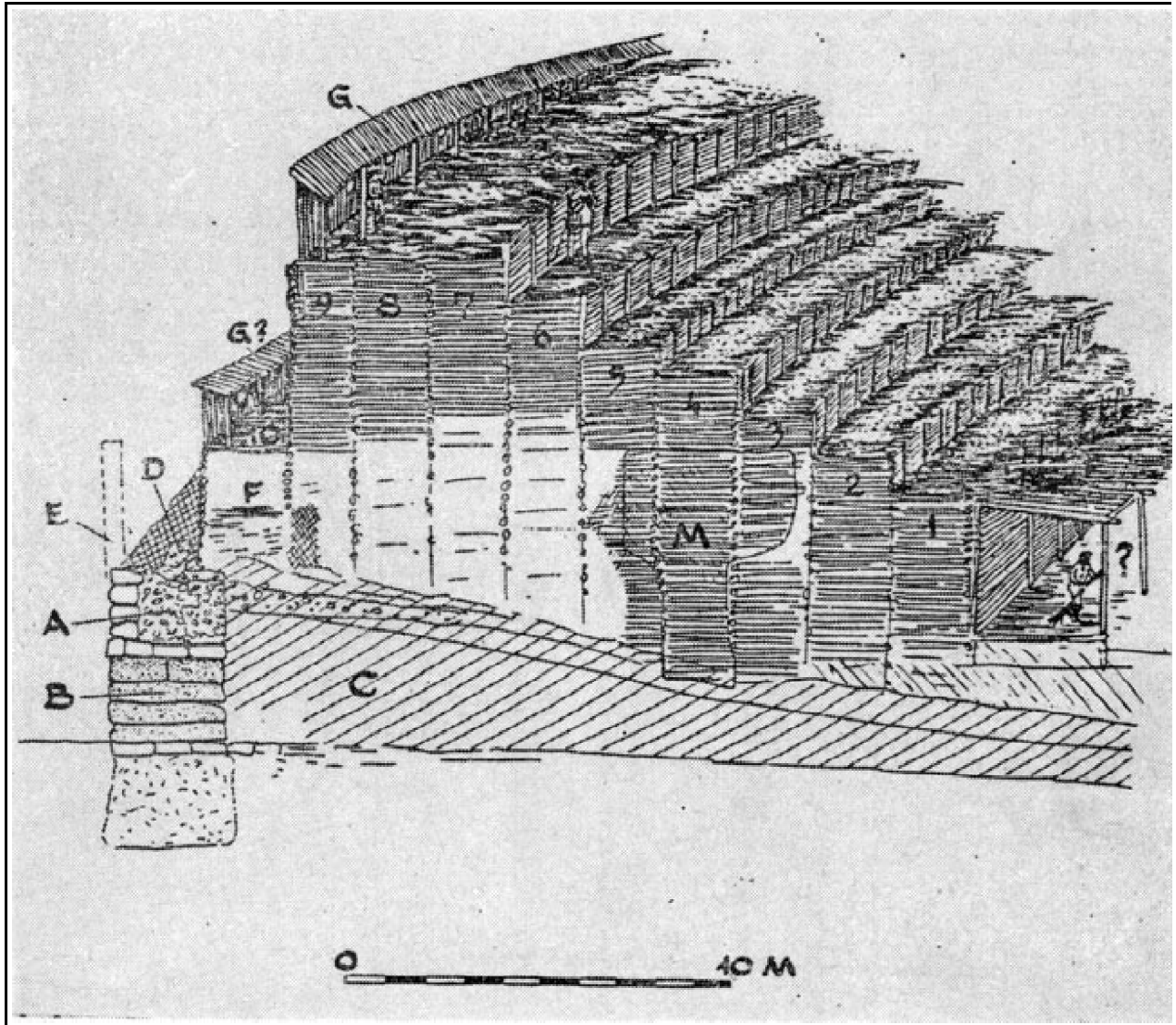

4. A mintaszelvény D-i metszefala, felül vízszintes gerendák (a kazetta D-i része), alul félig kiégett gerenda lenyomata (a kazetta É-i része), jobbra az előbbiekre merőleges gerenda metszetben (a kazetta Ny-i része)

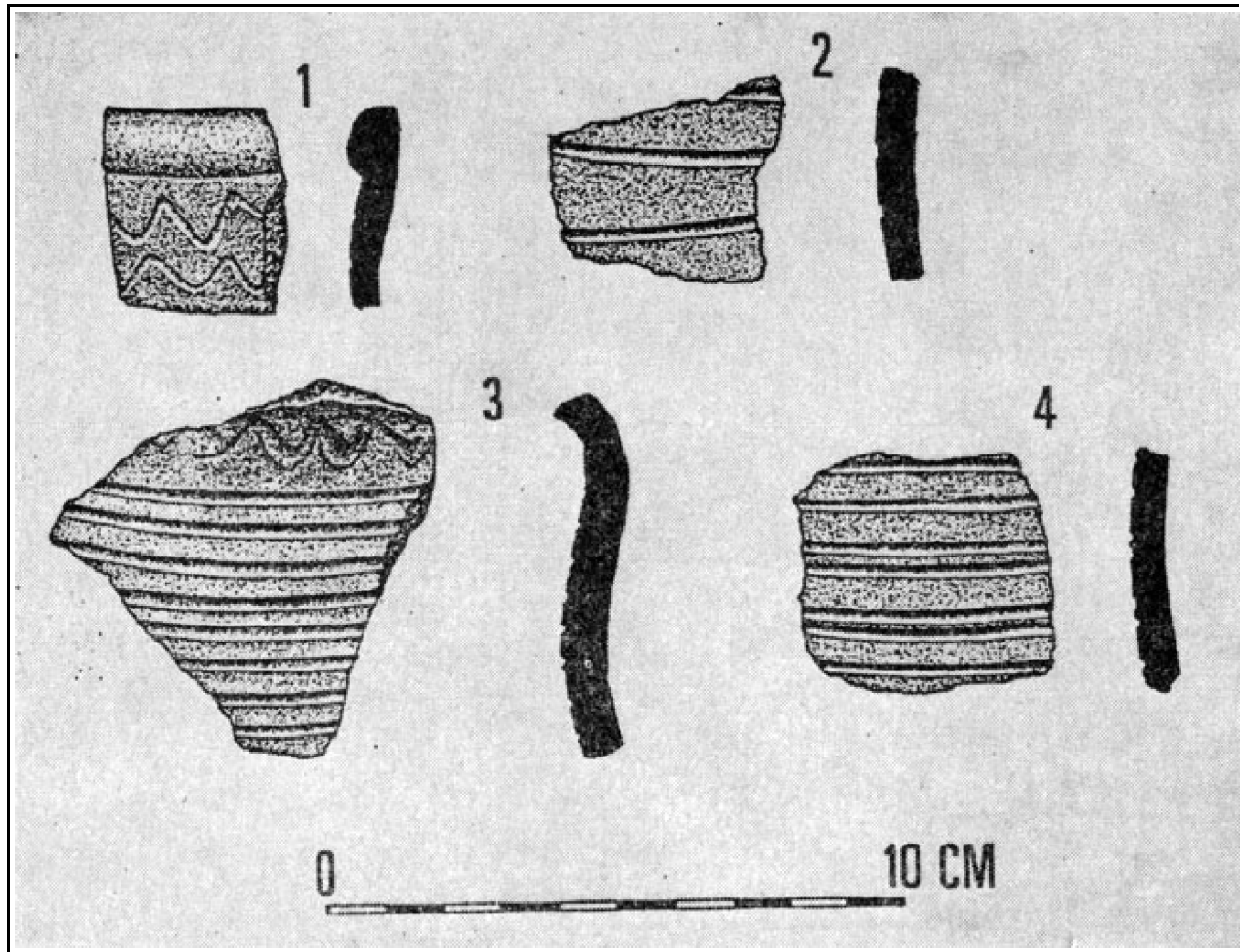
A feltárt kazetta 5 méter magas, egymás-felett átlag 20 oszlop nyoma figyelhető meg a metszefalakon. A gerendák 15–25 cm átmérőjűek. Helyenként egymáson fekszenek, máshol 5–10 cm földréteg van a gerendák között.

A sánc alapját a római városfalhoz hordott késő római kori töltés képezte, így az alap is befelé lejt. A sánc rétegei is befelé lejtnek, megfigyelhető ez az enyhe befelé lejtés a gerendákon is, a D-i metszefalon. A rétegződés egyben mutatja, hogy a sánc földanyagát a római városfalon kívülről hordták a faszervezet közé. Az É-i metszefalon a gerendák mellett megakadt kövek bizonyítják, hogy a gerendázatot a sánc emelésével egyidejűleg építették, a kövek csak a gerendák városfal felőli oldalán akadtak meg.

535. A sánc elméleti metszete. M = A mintaszelvény helye a metszetben; A = Római városfal csonkjja; B = Római kitörőkapu; C = Későrómai feltöltés a városfal belső oldalán (ez természetesen a kaput nem torlaszolta el); D = 1. periódusú kőfal a sánc támasztására; E = 14. századi városfal (középső); F = In situ megfigyelt gerenda, szürke földben; G = Feltételezett mellvéd a sánc tetején; 1–10 = Kazettasávok számozása

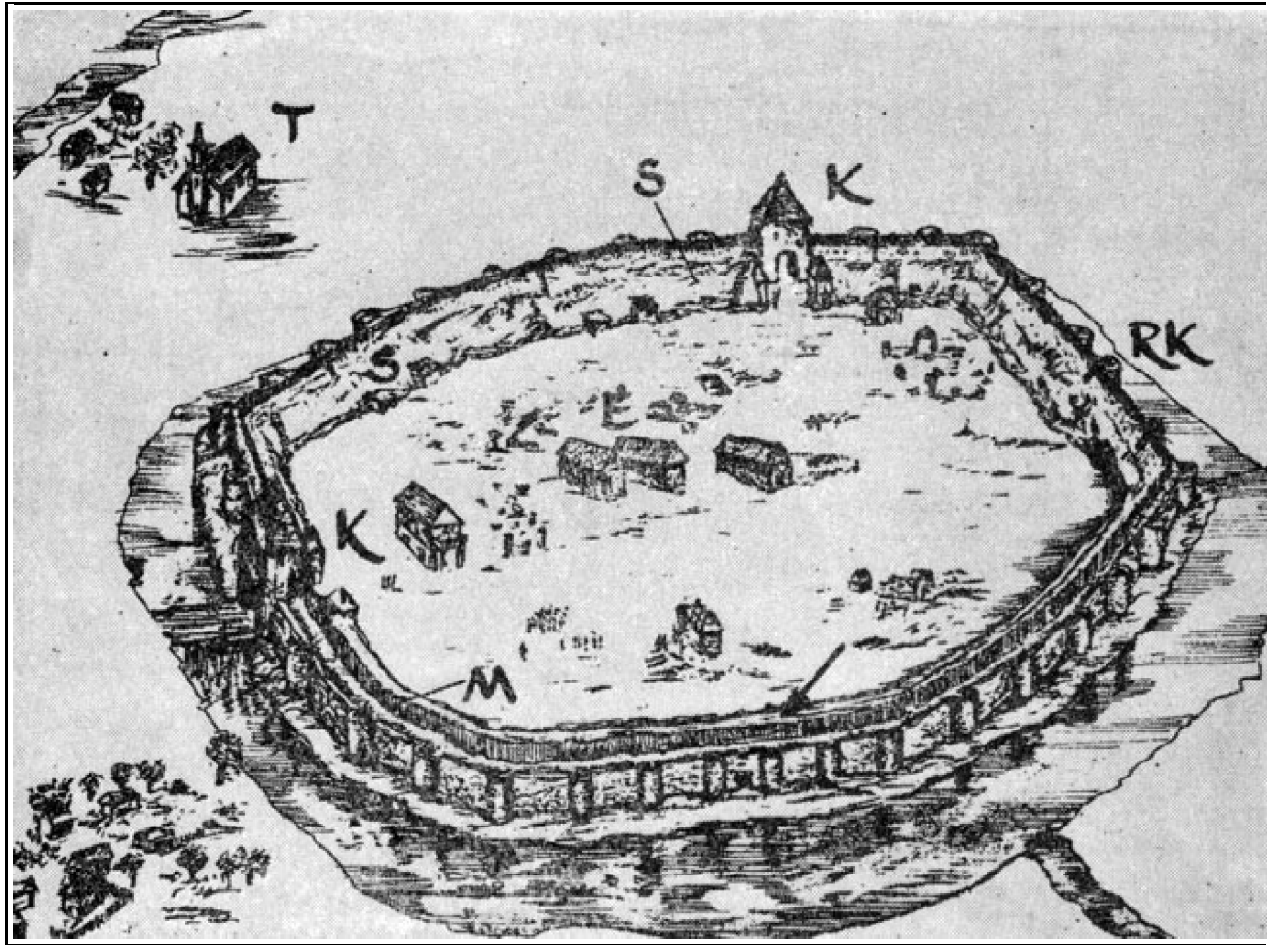

546. Árpád-kori cserepek a vörös sáncból (1985)

A gerendasorok felül átlag 2 méter magasan, függőleges sorban feküdtek, lejjebb azonban elferdültek, vagy „S”-alakra hajlottak a kazetták oldalai, ami a csapolás hiányosságaira vagy hiányára enged következtetni a sánc alsóbb rétegeiben. A sánc 55 felső része itt kb. 3 méter magasságban hiányozhat. Nem találtuk ugyanis a belső városfal alapozásait a sáncban, amelyet pedig a „vörös sáncba” alapoztak a XIV. században.

A sánc magassága tehát ezen a szakaszon 8 méterre becsülhető. Valószínű, hogy különböző meredekséggel kívül-belül lépcsőzetesre volt kiépítve. Belül faépületek is állhattak a sánc közelében. Az erődítmény közepe felé, az Új utca vonalában ugyanis kerültek elő faépületek maradványai a sánc korából.

A sánc építése nem kezdődött meg közvetlenül a terület magyar megszállása után. A sánc földjében ugyanis a római leletek tömege mellett, a felsőbb részekben Árpád-kori cserepek is előkerültek (6. kép). Valószínű tehát, hogy a városfal külső részén végzett tereprendezés törmelékanyagát hordták először a sáncba. Legalul a késő római kori telephulladék hever, majd a korai római teleprétegek törmeléke következik, sok csonttal, kővel, cseréppel, végül a legkorábbi magyar telep hulladékanyaga cserepekkel, összeégett csonttöredékekkel és sok szerves anyaggal.

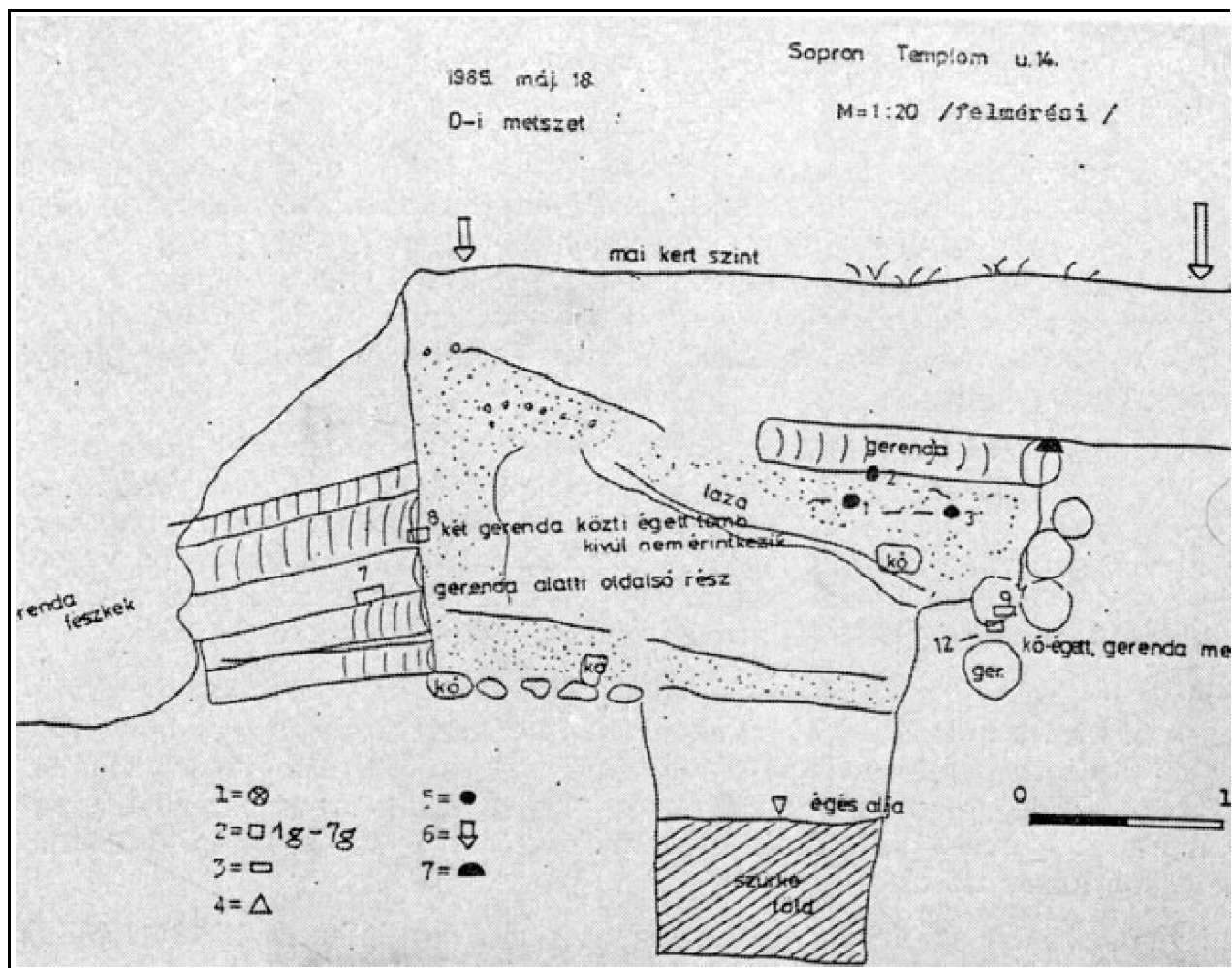
7. Suprun (Sopron) vára a korai Árpád-korban. A szerző rekonstrukciója. Kovács-Gombos rajza. K =Kapuk; RK =Volt D-i római kapu; KK =Volt római kitörőkapuk; F = Római városfal maradványai (XI–XII. sz.-ban, 4–6 m magasán állhattak); S = Vörös sánc; M = Mellvéd a sánc tetején (feltételezés); T = Árpád-kori Mária templom (írott forrás nyomán); É =Faépületek, istállók, magtárak, régészeti megfigyelés (Gömöri, ActaArchHung. 28, 1976, 418–424)

A sánc építésekor tehát szanálták a fennálló Árpád kori telep egy részét is, ezt azonban csak a várépítés utolsó fázisában tették, így a legtöbb még el nem korhadt szerves anyag a sánc felső rétegébe került.

A feltárt faépület részletek alapján, a várat (római városfalak, a már leégett sánccal és újjáépített felső paliszád fallal) a 7. kép szerint képzelhetjük el.

A 7. kép a XI–XII. századnak abban a későbbiekben még pontosabban meghatározható időszakában mutatja Sopron várát, amikor a már kész, de leégett sánccvárban az ispáni központ kezd kiépülni, vagy újraépülni.

8 b. Mintavételi helyek az archeometriai szelvényben

1. A kiégés korának meghatározására Márton Péter archeomágneses mintákat emelt ki, Benkő Lázár pedig termolumineszcens kormeghatározáshoz vett mintákat;
2. Verő József mágneses mérésekkel kísérletezett, hogy a nem látható helyeken a sánc kimutatható lenne-e, ásás nélkül;
3. Ivancsics Jenő a sánc földanyagának összetételét vizsgálta;
4. Józsa Béla a faszerkezet kiégését rekonstruálta;
5. Kriston László és Járó Márta a sánc földanyagának átégését vizsgálta. (A mintavételi helyeket a 8. kép mutatja.) Eredményeiket a hozzászóló régészek észrevételeivel együtt a Soproni Szemle következő számaiban ismerhetjük meg.

Összefoglalva: az 1985-ben kiásott archeometriai mintaszelvényt a Templom u. 14. számú telken az egész soproni belvárost körülvevő „vörös sánc” egyik tipikus szakaszának tarthatjuk. Benne a laza, omló sáncrészek a kökeményre égett sáncszakaszok mellett láthatók. Ha az itteni vizsgálatok nem is oldják meg

egyből a sánc kiégésének vagy kiégetésének problémáját, kijelölhetik a kérdések megoldásának útját.

1987. XLI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK

---

58 KISEBB KÖZLEMÉNYEK

1987. XLI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Király Tibor: Sopron a filatéliában (Tizedik közlemény)

Király Tibor: Sopron a filatéliában (Tizedik közlemény)

Az 1831-es évnek érdekes, de egyben szomorú emlékei a nagy kolerajárvány alatti levelezések. A XIX. század 30-as éveinek elején Európára kolerajárvány tört. Ez a szörnyű, akkor még földrésziünkön ismeretlen betegség Ázsiából tört be hazánkba, Galicián keresztül. A járvány közeledtének hírére lezárták a magyar határt (1830. dec. 28). Az országot 20 körzetre osztották és mindegyik élére egy-egy királyi biztost neveztek ki. A Sopron, Vas és Zala vármegyék által alkotott körzet királyi biztosa Bezerédy György lett.¹⁽⁵⁸⁾

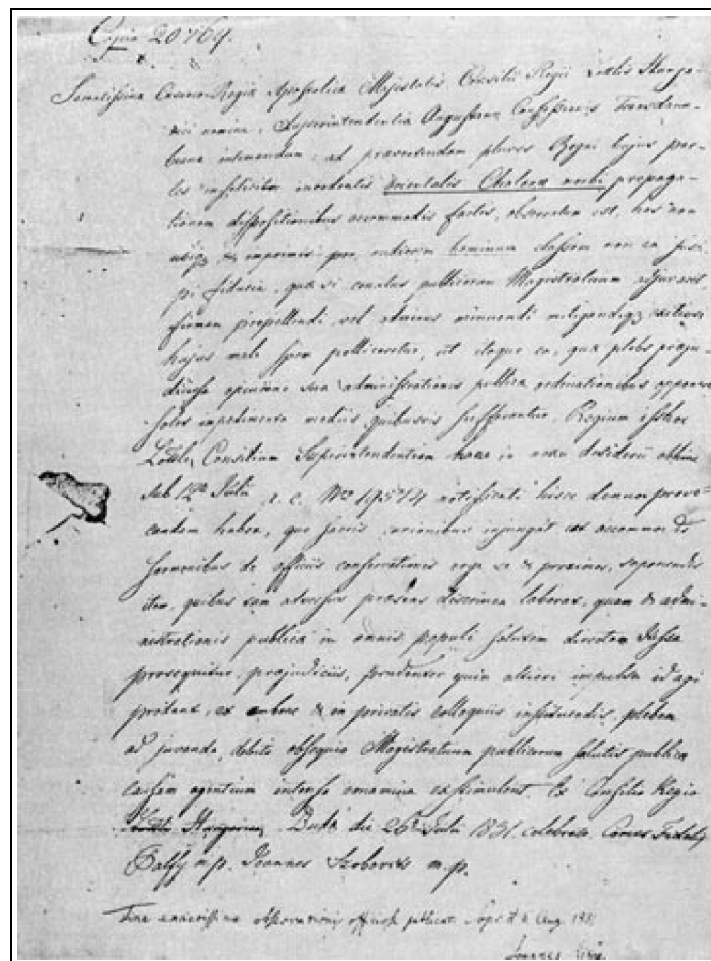
A határozat elhamarkodottan 1831. március 29-én feloldották, majd látva a fenyegető veszélyt, május 29-én újból életbe léptették. Ezzel az utóbbi intézkedéssel azonban elkéstek, mert a járvány betört hazánkba. A helytartótanács katonai kordonnal útját próbálta állni a járválynak és ezért lezárta az ország belsejébe vezető utakat. Ez az intézkedés nem hozta meg a várt eredményt, mert a kolera sújtotta területekről addigra az ország belsejébe már mélyen széthurcolták a fertőzést.

A vármegyék is próbáltak védekezni a járvány ellen és ezért a vármegye határokon, az egyes engedélyezett átkelő helyeken „dögmentő intézeteket” és „levélfüstölő intézeteket” állítottak fel. A levélfüstölő intézetek a fertőzött veszélyzónából jövő leveleket egész felületükön átszurkálták és egy speciális lándzsaszerű fogóval a füst fölé tartották, hogy – az akkori hiedelmek szerint – a fertőtlenítő füstölő megölje a betegség kórokozóját.²⁽⁵⁹⁾

A soproni tanács a kolerajárvánnyal kapcsolatos első rendelkezéseit 1831. július 12-i tanácsülésén adja ki.³⁽⁶⁰⁾ Ebben többek között megbízza Lindner Gottlieb tanácsost, egészségügyi biztost, hogy dolgozzon ki a járvánnyal kapcsolatos tennivalókat.⁴⁽⁶¹⁾ Tennivalói közül megemlítem a postatovábbítással kapcsolatban tett intézkedéseit. Augusztus 15-én a mai Győri út és a Harkai út elágazásánál felállítják az áru- és a postaforgalom céljait szolgáló füstölő bódét.

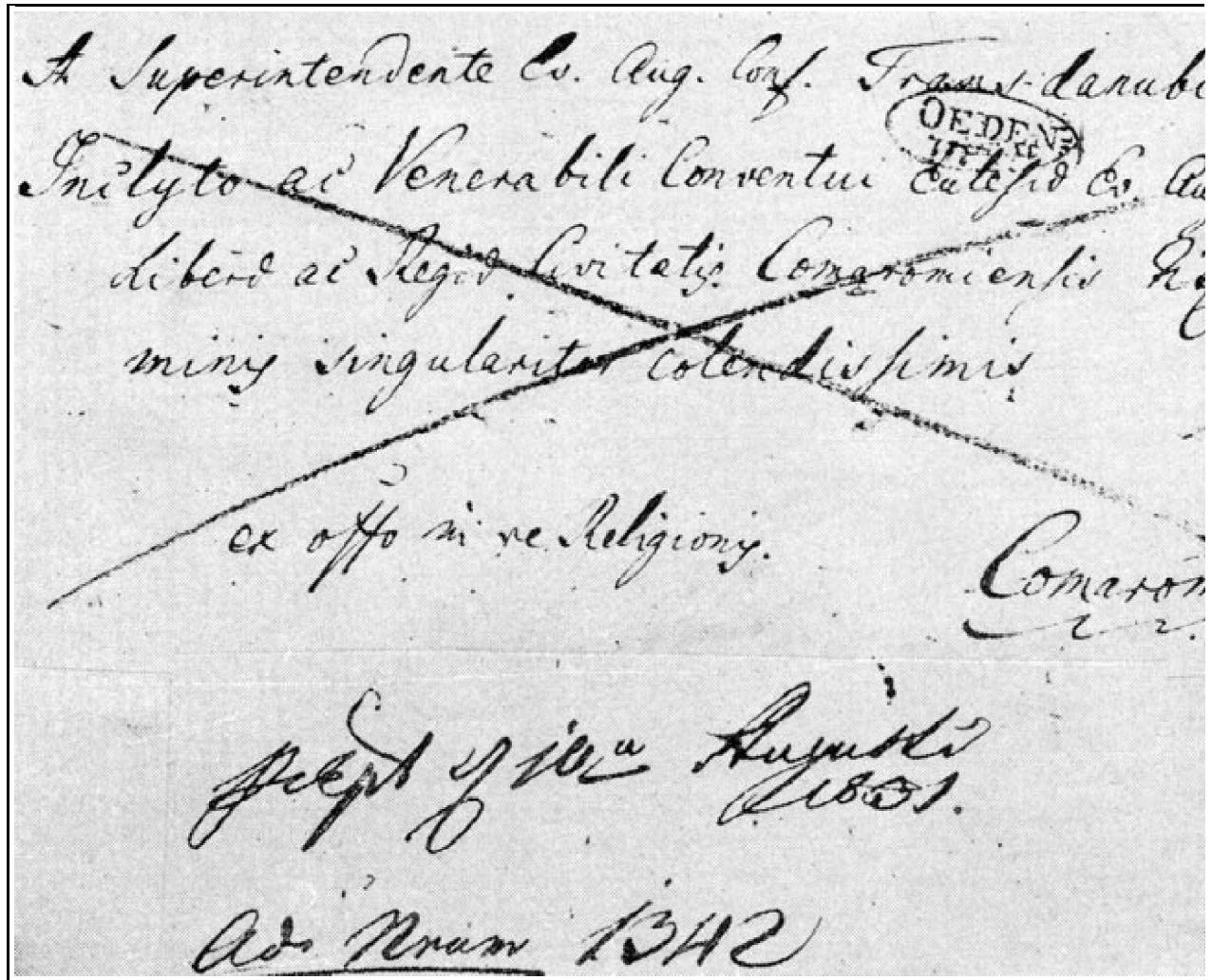
Augusztus 23-án a járvány elérte Nagyhöflányt (ma: Grosshöfléin), ezért a tanács felkérte a postahivatalt, hogy a postát szállítsa be a városba és figyelmeztette, hogy a postakocsist a városkapuban fel fogják tartóztatni. A postakocsist pedig utasították, tartózkodjék az emberekkel való érintkezéstől és tartson be minden előírást. Szeptember 2-án jelentette a városi tisztiorvos az első kolerás halálesetét. A járvány két hónapig tartott. December 2-án a városi tisztiorvosok jelentik a tanácsnak a járvány megszűnését.

Jelentésükben jelzik, hogy a járvány lefolyása enyhébbnek tűnt, mint ahogy azt a hírekből várták, mert a „kezelt 317 kolerabeteg két harmadát sikerült megmenteni”.

591. Koleralevél soproni záradékkal és a füstöléshez szükséges átlukasztás nyomaival

A posta a leveleken nem használt kolerára, füstölésre utaló bélyegzőt. Hogy a levél valóban a veszélyzónából származik, azt a levél átlukasztásaiból és a dátumból 60(1831-es év második fele) lehet megállapítani. Mivel a koleralevél lényegesen ritkább, mint az ebből az időből származó egyéb levél, ezért hamisították őket. Az itt bemutatott, tulajdonomban levő levél Budáról, a királyi helytartótanáctól származik, amelyet több másolatban küldtek szét az országba a „keleti kolerabetegség” ügyében. Budán kelt 1831. július 26-án, Sopronba a dunántúli evangélikus egyházkerületnek küldték meg. Ezt bizonyítja a soproni Kiss János evangélikus szuperintendens 1831. aug. 6-i záradéka a levélen: „Fine exactissimae observationis officiose publicat(um) Sopr(onii) d(atum) 6 Aug(usti) 1831.” Azaz „a leggondosabb megvizsgálás végeztével hivatalosan közzétették 1831. aug. 6-án”. Majd „hivatalosan” (*ex offio*) „vallásügyben” (*in re Religionis*) elküldték Komáromba, ahol az evangélikus egyházközségben aug. 10-én iktatták 1342. sz. alatt. A levélben szerepel a kolerára utaló szöveg „Orientalis Cholerae morbi ...” és jól látszanak a füstölés miatti átlukasztások is.

2. A koleralevél küzete

1987. XLI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Fried István: Egy soproni prédikáció háttere (Adalékok Napóleon és Magyarország viszonyához)

**Fried István: Egy soproni prédikáció háttere
(Adalékok Napóleon és Magyarország viszonyához)**

Kazinczy Ferenc mindig izgalommal bontotta postáját. Akár hivatalos levelet kapott, akár számtalan levelezőtársától más jellegű küldeményt: könyvet, verseket, értekezést, fordítást. Gondosan megőrizte a számára eljuttatott leveleket; a néki ajánlott, betekintésre megküldött kéziratokat, olykor megjegyzéseivel ellátva juttatta vissza a feladóhoz. Ám mindennél beszédesebbnek számít, ha nem reagált a küldeményre. Szerfölött ritkán történt ilyesmi. Hiszen a levelezést – széphalmi elzártsága miatt – szinte az egyetlen lehetőségnek tudta az oly fontos kapcsolattartásra, az irodalmi vagy tudományos életre.

Nem tudjuk, milyen érzéssel fogadta hű soproni hívének, az általa emberként és költőként egyaránt becsült Kis Jánosnak 1814. június 2-áról keltezett kicsiny csomagját. Levelet talált benne¹⁽⁶²⁾ – és egy német nyelvű prédikációt.²⁽⁶³⁾ „Az ide – zárt predikatziónak nyomtatása akaratom ellen tsikartatott ki ...” – jegyezte meg kissé szégyenkezve Kis János. Kazinczy Ferenc július 13-i levelében válaszolt,³⁽⁶⁴⁾ a prédikációról egyetlen szót sem szólt. Pedig minden műfaj érdekelte, Kis Jánosnak szinte minden verséhez, fordításához volt megjegyzése. Nagyon tanulságos, ha például a Kis Jánosnak Schiller- és Horatius-fordításaival kapcsolatos Kazinczy-sorokat olvassuk.⁴⁽⁶⁵⁾ Ezúttal azonban hallgatott Kazinczy. S ez a hallgatás – válasz, és helyeslése Kis János magyarázkodásának.

A nyomtatvány Sopronban jelent meg 1814-ben, és abból az alkalomból hangzott el, hogy a szövetségesek győztesként vonultak be a sokáig rettegett ellenség fővárosába, Párizsba, végsőnek látszó győzelmet aratva Napóleon fölött. Európa népeinek örömét volt hivatva ez a prédikáció is tanúsítani, a megszabadulás, a csodákkal teli megmenekülés örömét, így a 118. zsoltár 15–16. versére alapozta mondandóját.

Nem érdemelne figyelmet ez a prédikáció, ha az utóbbi évtizedben, Kosáry Domokos kutatómunkájának eredményeképpen,⁵⁽⁶⁶⁾ nem került volna ismét a figyelem középpontjába Napóleon és Magyarország viszonya, Napóleon proklamációjának fogadtatása, és ezzel szoros összefüggésben, Kazinczy Ferencnek és körének (így Kis Jánosnak!) Napóleon-képe. Kosáry részben a Kazinczy-levelezés, részben más források alapján úgy állítja be, mintha Napóleon megítélésében az egyik póluson például Berzeviczy Gergely alkotmánytervezete, a másikon a Kazinczy nevével fémjelezhető „feudális nacionalizmus” helyezkedne el. A Kazinczy-levelezésből vett – olykor meglehetősen önkényesen kiválasztott – idézeteivel véli alátámasztani gondolatmenetét. Minthogy Kazinczy és köre mindenekelőtt a nyelvújítás révén, a nyelvterjesztés árján kapcsolódtak be az országos politikába, és a magyarság nemzeti lehetőségeit végiggondolva nyilvánítottak véleményt egyfelől az osztrák–magyar viszonyról, másfelől a franciák által – taktikai okokból – fölkinált szövetségzés lehetőségeiről, így az irodalomtörténész számára is fontos a Napóleon és Magyarország kérdéskör pontosabb átvilágítása. Ezúttal éppen Kazinczy Ferenc véleménye ösztönözte Kis Jánost arra, hogy levélben fejtsse ki álláspontját a korszakról, a történelmi személyiségről és e kérdések irodalmi párhuzamairól. A Kazinczy–Kis János levélváltásból azonban gyökeresen más gondolati rendszer olvasható ki, mint a prédikációból. Míg az előbbi felelősséggel teljes töprengés a búsan forrongó ⁶²világtenger sorsán, az utóbbi külső formáját tekintve hálaének, imádság a „jóságos” uralkodóért. Míg az előbbi a Gondviselés küldötteként értékelt francia uralkodó világtörténelmi szerepét fejtegeti, az utóbbi pusztán a zsarnokot, a békét fenyegető gonoszt látja Napóleonban. Kis János himnikusan, szinte versekbe átszapva ünnepli az örömet, amely a népeket elfogta, hogy Párizst bevették:

*Freude funkelt in allen Augen,
Freude glüht auf allen Wangen,
Freude spricht aus allen Mienen,
Freude athmet aus jeder Brust,
Freude lacht uns an in den Häusern,
Freude jauchzt uns entgegen auf den Strassen ...*⁶⁽⁶⁷⁾

Tegyük gyorsan hozzá, hogy Schiller Öröm-ódájának Kis János volt első (bár nem túlzottan sikeres) fordítója,⁷⁽⁶⁸⁾ s ebben a részletben mintha helyenként Schiller költeményének ritmusa ütne át. Az általánosságok után azonban hamarosan megismerjük a prédikáció célkitűzését. A szerző jogosnak érzi ama törekvést, miszerint a gondolkodó, az értelmes ember (vernünftiger Mensch) az értelem fátylájával akar világosságot teremteni (*die dunkle Empfindung (...) die Fackel der Vernunft zu erhellen*). S ez a

mondat átvezet Kis János költői és gondolkodói világába, beleilleszkedik a Kis Jánostól mindig hirdetett, mérsékelt felvilágosodás eszmerendszerébe. 1812-ből való vallásos verseiből idézhetünk.⁸⁽⁶⁹⁾ Azért fohászodik, hogy

*Add, hogy az ész legyen mindennek szemfénye, (...)
Szoktasd őket nézni igazság' fényébe ...*

Az igazság megismerése, a fényre derítés a célja, s ennek érdekében festi föl ama helyzetet, amelynek következtében népek, nemzetek rabigát hordtak; „Ich setze als eine von allen Verständigen und Nachdenkenden anerkannte Wahrheit voraus, dass Knechtschaft der Völker das traurigste und schmachlichste ist, was die Menschheit betreffen kann ...” A továbbiakban megnevezi, honnan indult ki ez a nemzeteket rabságba döntő akarat. A szövetségesek által éppen most meghódított Párizst, az ellenséges fővárost tartja e mételey forrásának. Itt alapított meg ama állam, amelyben a jog helyett az erőszak uralkodott, az alkotmány helyett az önkény, amelynek a bábbá alacsonyított nép nem szabhatott határt, pedig az alkotmányos uralkodás jelenti a nép és az uralkodó között létező szabályozó rendszert. „Da, in dieser Hauptstadt, war eine Regierung gegründet worden, in welcher die Gewalt statt des Rechtes galt, wo die gesetzmässige Verfassung, dieses Heiligthum, das zwischen dem Regenten und dem Volke unverletzbar stenen und von beyden mit gleicher Ehrfurcht gescheut werden sollte, in der Hand eines Allgebieters zur Puppe wurde, der über alle als Herr und Eigenthümer schaltete, der alles durfte, was er konnte, und alles konnte, was er wollte ...

Nem csekélyebb indulattal emlegeti Kis János a szószékről a következményeket, a gondolat elnyomását, a sajtószabadság korlátok közé szorítását, a besúgó rendszert, a tudományos intézmények pusztá hatalmi eszközökké alacsonyítását. „Wurden nicht auch die Gedanken gewissermassen unterjocht, oder doch durch die entehrende Einschränkung der Pressfreyheit von Staatswegen abgewogen, und zugeschnitten, alle Wege geistiger Mittheilung mit Ausspähern, wie mit eben so viele Zollhütern besetzt, und alle gelehrten Anstalten als blosser Werkzeuge der Gewalt betrachtet?”

⁶³A prédikációból nem hiányzik a szüntelen bizonygatása az örömmel, hogy végre a béke korszakába lépünk, végre semlegesült az üdvöt és jólétet akadályozó szörnyeteg, és az uralkodói kegyesség napja süt majd a hálás népekre, nemzetekre. A győzelemhez isteni csodatétel is szükségeltetett.

A tényt nem tagadhatjuk: Kis János elmondta a beszédet, kinyomatta – és elküldte Kazinczynak. Igaz, kíséző levelében finoman érzékeltette, nem volt olyan helyzetben, hogy akár a prédikálást, akár a publikálást megtagadhatta volna. A beszéd hangvételét, tartalmát tekintve – meglepő fordulat. Eszerint Napóleon Franciaországa és Párizsa kényszerítette írástudóit és tudósait hatalmi érdekek kiszolgálására és igazolására, ott fordult elő, hogy gúzsba kötötték a gondolatot ... S a gondolatszabadságot hirdető Schiller tanítványa, az egykori jénai diák, Kis János mégsem osztja azok örömét, akik végre kimondhatják azt, amit Napóleon európai diadalainak esztendeiben nem mondhattak ki. Kis János elejtett megjegyzése szerint az öröm, amit tolmácsol, nem egészen szívből fakad.

S vajon Kazinczy hallgatása megértés-e? Vagy helyeslés? Ha Kosáry Domokos erőteljes gondolatmenetű tanulmányát elfogadjuk, kész a válasz: Kazinczy Napóleonban a forradalom megfékezőjét látta, és vereségét, ha nem is örömmel, mindenesetre megértő beleegyezéssel fogadta. S így Kis János beszéde is kifejezése annak a nemesi közhangulatnak, amely a Párizs ígerte szabadságot elutasította. Most nem térünk ki arra, hogy Párizs valóban szabadságot ígért-e,⁹⁽⁷⁰⁾ és általában, a kívülről importált „szabadság” mikor és hogyan találkozhat a nemzeti érdekekkel. A felelet azonban nem látszik kielégítőnek. Üssük föl tehát

Kazinczy Ferenc levelezését, és ragadjunk ki néhány jellemző részletet Kazinczy és Kis János véleménycseréjéből, éppen szorosabb értelemben vett tárgyunkat illetőleg.

A kezdeményező fél: Kazinczy Ferenc, akit 1806-ban ugyancsak felháborít egy – nemesi – levelezőtársa lekicsinylő véleménye Napóleonnól: „... nekem mind egy – írja Kisnek –, akár Fél Istennek, akár ördögnek tartassék Napoleon. Azonban az csak tagadhatatlan, hogy ő általa a Gondviselés nagy dolgokat viszen véghez. Légyen ő áldás, légyen ő flagellum Dei, annyi csakugyan igaz, hogy ő nagy (nagyobb és jobb, még pedig mindég jobb és tisztább volt, mint Caesar) ...”¹⁰⁽⁷¹⁾

Az 1806. december 24-i levélre a következő esztendő márciusának 10. napjáról keltezte érkezik válasz. Kis János ezúttal egy cseppet sem óvatos, nagyon is nyílt beszédű. Szinte csodálkozunk merészségén, ahogy a történelmi személyiségek sorát felállítja. Ne felejtjük, evangélikus lelkész volt és a XVIII. század szelíd német poézisétől ihletett költő. Nem könyvelhetjük el véleményét úgy, mint aki Kazinczy ízléséhez és gondolataihoz akart igazodni. Tény, hogy ő Wielandot fordította, és majd csak az 1820-as esztendőktől kezdve, akkor is ritkán, Goethét. Az is tény, hogy költőként igyekezett kívülmaradni a történelmen, és kies ligetébe húzódva, moralizálva tanítani, a virtus becsét népszerűsítve. Ám ami szubjektíve igazolható, ami költőileg megfogalmazható érzés, ami Horatiustól Schillerig ódába, himnuszba, dalba rejtett gondolat: távol a közügyektől, elképzelt idillben vagy pedig a történelemmel szembeállított Árkádiában megvalósítható, az a nyílt véleményt igénylő levélbeli kérdésben közvetlen, egyenes megfogalmazást igényel. Szembenézést a történelemmel, ha úgy tetszik, nem általános költői, hanem magán emberi választ. Ezért mind Kazinczy Ferenc határozott hangja, mind pedig Kis János gondolatmenete hitelt érdemlő megnyilatkozás, és kevésbé illik Kosáry Domokos gondolatmenetébe. Nem is idézi. Kis János tehát eképpen nyilatkozik:

„Tökéletesen meg vagyok Veled együtt győződve, hogy B[onaparte] ezer nagy emberek között is nagy ember és az fog maradni az idők fogytáig. Nem tagadhatni, hogy a' vér miatta patakoként omlik' s hogy ez általa szerencsétlenné tetteknek száma minden képzelődést fellyülhalad; az is könnyen megeshetik, hogy addig rontja a' régi alkotványokat, míg azoknak dűledékivel minket is öszve nem zúz. ⁶⁴De ha Gondviselést hiszek, hinnem kell azt is, hogy nagy dolgokat készít általa. – Szintén olly erősen hiszem azt is, hogy szomorú volna az ember' élete, ha nem találkoznának ollyanok is, kik a' világot a' szörnyetegektől tisztítgatni nem restellik. Az Erasmusok mellett, szükségesegek a' Lutherek is' 's az utolsók az én szemem előtt abban a mértékben nagyobb emberek az elsőknél, a' melly mértékben Göthe nagyobb Wielandnál.”¹¹⁽⁷²⁾

Két utólagos megjegyzést teszünk Kis János e levélrészletéhez:

1) Ha prédikációja idézett részleteivel összehasonlítjuk, akkor még azt a kijelentést is megkockáztathatjuk, hogy nem ugyanaz az ember írta az egymástól nyolc év (valójában több fényév) távolságra lévő sorokat – hiszen olyannyira eltérnek egymástól.

2) Kis János az 1840-es években kiadott emlékirataiban idézi föl az 1790-es esztendők reménykedéseit, a francia forradalommal kapcsolatos illuziókat. Mintha a levélrészlet folytatását az Emlékiratban olvashatnók, jóllehet időközben az akár általánosnak is tekinthető kiábrándulás következett.

Kis János márciusi levele azonban nem véletlen – váratlan megnyilatkozás, május 26-án kiegészíti a mondottakat: „én előttem abban a' mértékben betesebb Luthernak alkalmas időben mutatott bátorsága és darabossága Erasmusnak alkalmatlan időben mutatott udvariasságánál 's legfeljebb elrejtett szatírákkal való kikelésénél, a' mellyben betesebb Göthének a' maga szárnyain szabadon repülő merészsége a'

correctus Wielandnak félénkebb és kevésbé originális Geniusánál.”[12\(73\)](#)

Ismét csak meglepődhetünk. Sem Kazinczy, sem Kis „esztétikai” nézeteiben nem jutott hely a Sturm und Drang-esztétika eredetiség követelményének. A „correctio” elvének jelentőségét éppen Kazinczy Ferenc igyekezett magyar viszonyokra alkalmazni, például Kis Jánosnak küldött és helyesléssel fogadott levelében.[13\(74\)](#) S ugyancsak említendő: Kis János irodalmi termése még a kor fogalmai szerint sem nevezhető eredetinek, olykor megnevezett, máskor elhallgatott művek magyarázása, adaptálása, tömörítése adja a java termést, és legfeljebb néhány lírai dalában, valamint említett önéletírásában járja óvatosan a maga útját. S ez az óvatosság, a mértéktartás is jellemzője magatartásának. Csak úgy magyarázhatjuk álláspontját, hogy ezúttal az irodalom csupán hasonlatként, erősítő tényezőként kerül elő. A lényeg a történelem kihívásaira adandó válasz. Ám korántsem saját magatartását körvonalazza, hanem megértéssel szemlél egy lehetséges és a körülmények szerencsés (vagy szerencsétlen), mindenesetre a Gondviselés megszabta alakulásának tanulságait levonó magatartást, amelynek ő messzi csodálója. Hiszen – a Goethével való párhuzammal igazolható – csodálja Napóleont, bár talán nem szereti, nem örvend ama eseményeknek, amelyeknek szükségszerű következményeit sejtí. Kazinczyval együtt tudta, hogy a „nagy”-ként minősített francia uralkodó csapatai aligha kerülnek el Magyarországot, nem lehetséges a kényelmes kivülmaradás. S az események megfeleltek Kis János sejtésének. Már 1808. augusztus 4-én úgy számol be Kazinczynak a soproni tűzvészről, hogy balgatag mendemondákat (ez Kis János kifejezése!) oszlat szét.[14\(75\)](#) Az a rémhír terjedt el, miszerint Napoleon buzdítására szándékos gyújtogatás történt volna, mivel Napoleon fel akarja gyújtani a nagyobb magyar városokat. Kis természetesen cáfolja ezt. De 1809. augusztus 12-én lakonikusan, ám sokat mondón tudósítja zempléni barátját: „A háború bajjait (...) tudod képzelni.”[15\(76\)](#) A háború bajai között is tárgyilagos marad. December 27-éről keltezett és Kosáry által is kis részben idézett levelében elismeri, hogy a körülményekhez képest a franciák lovagiasan viselkedtek. A háború terheit nem tudták (s minden bizonnyal nem is igen akarták nagyon) enyhíteni, de „kegyes ellenség”-ként viselkedtek. Történtek [65](#)igazságtalanságok, de nem a legnagyobb rossznak voltak alávétve, a kellemetlen beszállások ellenére sem. „Nálam voltak Oberstertől fogva Hadnagyig mindenféle tisztek Quartélyban, de nekem legkisebb panaszom sem lehet egy ellen is.”[16\(77\)](#)

A személyes ismerkedés a háborúval terhes ugyan, de elviselhető. A köznapokból azonban nemigen lehet a történelem menetére következtetni. A külső formákat tekintve „klasszicizáló”, az „empire” stílusát kedvelő Napoleon lassan-lassan szövetségessé lesz, és e minőségében immár nyíltan ünnepelhető. Kis János azonban a jövőbe tekint, és ezúttal burkoltan fejtí ki félelmeit. A költő és a magyar nyelv sorsán aggódó literátor aggódásait:

„Nem lehetetlen, hogy gyermekeink ’s unokáink új Hellást ’s új Rómát lássanak: de én több mint egy tekintetben még Hellásnál ’s Rómánál is nagyobb tökéletességet óhajtanék. ’S ha tsak a’ szóban lévő kérdéseknél maradunk is, – mit törődött Hellas, mit Róma az egyébb apró Nemzetekkel s’ azoknak nyelvével? Nem tapodta-e le inkább őket, valahol lehetett?”[17\(78\)](#)

Az 1810-es esztendő vége felé elhangzó aggodalom már kevésbé, s ha igen, akkor csak áttételesen érinti a Napoleon–Magyarország viszonyt, inkább az új helyzeten töpreng. S evvel visszatérünk prédikációinkhoz. Hirtelenében szóló válaszuk lehetne a teljes elmarasztalás; a körülményekkel való megalkuvás, a nem teljesen fájdalommentes kompromisszum. S a készség a kompromisszumra Kis János tulajdonságai közé tartozott. Ám az elvfeadás – nem. Így ezt a válaszlehetőséget elvethetjük. A kényszer nyilvánvaló, a felszólítás megtagadása minden bizonnyal veszélyes következményekkel járt volna. Mindenképpen el kellett mondania beszédét. Csakhogy beszéde látszólag az 1810-es évek gondolatait cáfolja, semmisítí meg. Ami a külső keretet illeti: feltétlenül. Ám figyeljünk jobban oda a mondatokra! Vajon kifejezetten francia

viszonyokat bélyegez-e meg Kis János? Amit a sajtószabadság korlátozásáról, például a cenzuráról, a hatalommal való visszaélésekről, a nemzeti alkotmány elleni támadásról, az uralkodói önkényről, a sajtó manipulálásáról, a tudós tevékenység kihasználásáról ír – mindez csak és kizárólag Napóleon Franciaországára illik? Amelynek seregéről viszonylag kedvező benyomásai voltak? Amelynek európai küldetésében – legalább is egy darabig – hitt?

Aligha járunk közelebb az igazsághoz akkor, ha mai gondolkodásunk és tapasztalataink megfelelőjét keressük Kis János magatartásában. S beszédében allegóriát vélünk fölfedezni; a sorok mögé rejtett mondanivalót, az értők számára titkos üzenetet. Ha ez szándékában állt volna, nem mentegetőzött volna a számára oly nagy tekintélyt képviselő Kazinczy Ferenc előtt. Éppen ellenkezőleg: felhívta volna erre a figyelmét. Bizonyára meglelte volna annak módját, hogy a beszédbe beleérthető fordulatokkal éreztesse a maga távolságát a kitűzött céltól, Napóleon elítélésétől és a Habsburg-uralkodóház dicsőítésétől. Más kérdés, hogy Kis János műveiben nemigen lelünk stílusbravúrra. Fordításai inkább arról tanúskodnak, hogy küszködve adja vissza Wieland rokokóba hajló finomságait, Schiller ódai hangnemét vagy akár Voss görögségtől ihletett klasszikáját.

Kis Jánosnak el kellett vállalnia ezt a prédikációt, és mint mindig, feladatának becsülettel kellett eleget tennie. Ám költőként, ha éppen kompilált, adaptált vagy fordított, csak arról tudott írni, amit közvetlenül tapasztalt, amit ismert, ami érintette, ami közel állt hozzá. A prédikáció egészen nyilvánvalóan a népek zsarnokának elítéléséről kellett, hogy szóljon. Kisnek volt fogalma a szellemgyilkos zsarnokságról, évenként sűrű egymásutánban megjelent művei a cenzura elé kerültek, olykor kárt szenvedtek a cenzura „javításai” nyomán. Kitűnő barátja, Kazinczy Ferenc 2387 napot töltött fogságban, Kis találkozott az egyik börtönből a másikba szállított Kazinczyval. ⁶⁶A soproni költő jól ismerte a magyar szellemi és gazdasági viszonyokat. A cenzurázott újságokból, a rémhírekből (amelyeknek nem ült föl) értesülhetett a franciaországi fordulatokról, eltűzött tudósításokból a spanyolországi eseményekről. Ekképpen történhetett meg, hogy forrásként saját – közvetlen – tapasztalatait használta föl egy tőle idegen nézőpont érvényesítésére. Nem „taktikázott”, valószínűleg képtelen lett volna rá. Ám akarva-akaratlan élményei toluhtak előtérbe, mindaz, ami vele és környezetével, a magyar irodalommal és a vele kapcsolatot tartó és a politikában is résztvevő nemességgel történt azóta, hogy befejezte németországi tanulmányait. A jakobinus mozgalom elfojtása, felnagyítása, a megtorlás, majd a külpolitikai változások miatt a nyitás, a Habsburg-hatalom megannyi próbálkozása a magyarság megtörésére, megszelídítésére, a reménykedés az országgyűlések előtt és a sok hiábavalónak tetsző küzdelem. A beszéd „nyersanyaga”: Kis János élményvilága. Erről volt mondanivalója. De nem erről kérdezték. Amiről kérdezték, arról nem voltak a kívánalmakhoz illő rossz tapasztalatai. Talán önmagával is elhitette Kis János, hogy amit mond, az nem Magyar-, hanem Franciaországra, nem I. Ferenc abszolutizmusára, hanem a napóleoni egyeduralkodásra illik. Így az élményeiből táplálkozó példaanyag szolgálhatta a tőle idegen mondanivalót. Az uralkodóház és a szövetségesek dicsérete pedig – s evvel megelégedtek a megbízók – semmivel nem több, mint az ilyenkor használatos fordulatok megfelelő alkalmazása. Nem kételkedhetünk abban, hogy Kis (és Kazinczy) őszintén örvendett a háború befejeztének. Kételkednünk abban kell, hogy ezt a fajta befejezést fenntartások nélkül örömmel üdvözölték-e. Természetesen nem adhattak hangot kétségeiknek. Kisnek viszont nyilvánosan örvendenie kellett, sőt, öröme lelkesítenie másokat is. Nehéz szívvel tette. S talán maga sem tudta, hogy I. Ferenc abszolutizmusának súlyos esztendeit is felidézte.

Prédikációjának nyomtatott változatát megküldte Kazinczynak, aki szokásától eltérően nem lelkesedett a kimívelt német stílusért, a nemes fordulatokért, az előadás pallérozottságáért, mint tette ezt más Kis János-művek esetében. Amit olvasott, megfelelt saját tapasztalatainak. Csak nem abban az összefüggésben,

keretben, ahogy azt Kis János előadni kényszerült. Mindenesetre ez a furcsa prédikáció kicsengése a vélekedéseknek, amelyek Napóleonnal kapcsolatban Kis János és Kazinczy levélváltásában elhangzottak. A történelem paradoxonai mellett és részben azoknak következményeképpen az irodalomnak is lehetnek paradoxonai. Ezek közé számítjuk Kis János prédikációját.¹⁸⁽⁷⁹⁾

1987. XLI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Soós István: Adalékok a soproni „Magyar Társaság” történetéhez

67 Soós István: Adalékok a soproni „Magyar Társaság” történetéhez

Az első magyar ifjúsági önképzőkör, a Soproni Magyar Társaság, amely 1790. március 20-án alakult meg Kis János kezdeményezésére, jelentős szerepet játszott a magyar irodalmi szellem és művelődés ápolása és szervezése terén. A kis társaság hetenként tartott gyűlései, vitái, irodalmi alkotásainak megbeszélései rövid időn belül közismertté váltak a korabeli magyar irodalmi és társadalmi élet jeles képviselői körében, akik örömmel üdvözölték e buzgó kezdeményezést. Leveleikben több ízben megkeresték és támogatásukról biztosították a társaság tagjait, különösen annak szellemi vezéregyéniségét, Kis Jánost. Kis János, aki rövid ideig állt a társaság élén, mivel tanulmányai és munkája miatt meg kellett válnia soproni barátaitól, az 1790-es években és a későbbiekben sem feledkezett meg róluk. Mint önéletrajzi munkája és levelezése is bizonyítja, állandóan nyomon kísérte a társaság tevékenységét, tagjainak irodalmi munkásságát. Hivatalos teendői és literátusi tervei ugyan kis időre elszakították a társaságtól, de 1803-ban újra felveszi egykori barátaival a kapcsolatot. Tanúsítja ezt az az újévi köszönő levél is, amelyben viszonozza a soproni ifjak szerencsekívánságait. E levelet irodalomtörténetírásunk már közzétette.¹⁽⁸⁰⁾ Kovács ezt a társaság levéltárában fellelt levél alapján publikálta, több hibával és az utolsó bekezdés elhagyásával. Kovács feltehetően csak az eredeti levél rövidített kópiáját ismerhette, amelyet talán Döbrentei Gábor, aki 1803–1805 között a társaság titkára volt, másolt le a maga vagy az önképzőkör számára. Az eredeti, Kis János által saját kezűleg írott levél az Országos Levéltárban található egy Döbrentei-levéllel együtt. Ez utóbbi szintén a Magyar Társaság történetéhez nyújt adalékot. Ebben Döbrentei a Társaság nevében arra kéri Váradi Sámuel orvost (1773–1857), aki ebben az időben a bécsi egyetem szülészeti osztályán segédorvosként tevékenykedett, hogy legyen levelezőtársuk. A levél – amint az címzéséből is kiderül – az eredetinek „Levél-Párja” minden valószínűség szerint 1803 szeptemberében íródhatott.²⁽⁸¹⁾

Mindkét levél a Magyar Országos Levéltár „Személyek Szerinti Iratok” R 313. 3. csomó 4. sz. jelzetű anyagában található.

1987. XLI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Soós István: Adalékok a soproni „Magyar Társaság” történetéhez / 1.

1.

Kis János levele a Magyar Társasághoz

Kedves Barátaim!

Minden új esztendei köszöntések között legkedvesebb volt én előttem az a’ szép levél, mellyel a’ Ti

Társaságtok engemet megtisztelt. Ezen okból is hát nagy örömmel olvastam azt; de még nagyobb örömmel olvastam azért, mert láttam belőle, hogy abban a' nemes igyekezetben, melly a' Sopronyi Magyar Tudományos Társaságnak minden értelmesekek előtt oly szép hírt 's nevet szerzett, nem tsak meg nem restültetek, hanem az Előttetek volt Társaitoknak nyomdokaiban olly ditséretesen futjátok a' pályát, hogy az Utánnatok következők is követésre méltó példát tanulhatnak Tőletek.

68- Legyetek tovább is gyorsak és fáradhatatlanok. Gyujtsa napról napra mind nagyobb nagyobb lángra szent tüzeteket az a' dicső tzel melly Előttetek vagyon. Minden borostyánkoszorúnál édesebb jutalom vár Benneteket, ha álhatatosok lesztek; mert az által kötelességeitek követése örömmé fog változni' s a' Jók' szeretete minden lépéseiteket fogja követni.

A' mi engemet illet mindenkor nagy örömmel nézem törekvéseteket, ditsekedni fogok vele, ha rólam ezután is ottan megemlékeztek, 's nem múlatok-el semmit, a' mivel Hozzátok való szeretetemet megbizonyíthatom 's hozzám való betses bizodalmatokat fenntarthatom.

Hogy pedig legközelebb most is leveletekben jelentett kívánságtoknak néminemüképpen eleget tehessek, idezárom egy szabad fordításomat, melly még 1798-ban készült. Örülni fogok, ha elolvasása unalmatokra nem lesz, 's ha ezt is úgy nézitek, mint annak egy bizonyosságát, hogy buzgó indulattal vagyok

Kedves Barátaim!

Szerető társatok
Kis János

N Dömölk, Martzius '3dikán 1803

1987. XLI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Soós István: Adalékok a soproni „Magyar Társaság” történetéhez / 2.

2.

Döbrentei Gábor levele Váradi Sámuelhez

Tekintetes Ur!

Magyar Litteraturánk lélek szakadva ásatott sirjából Sok Esztendőök lefojtáig tartott szunyadozásából némely áldott Hazafiak termékeny irotollaik által vissza hivattatván, nagyon el kezdett terjedni 's gyarapodni; ugy hogy minden igaz magyar örömmel szemlélhette Nemzetjének Nyelve tsinosításába való elő menetelét. Fel serkentetvén ekkor állítottak Sopronyban némely Tanulo Ifjak magyar Társaságot, a' melyet a' Tanito Uraknak és több Érd. Hazafiaknak vezetések alá ajánlottak. Mind eddig fenn áll ez T. elől Elöl ülő Urunk segedelmével. Szoktanak Társaságunknak hogy annál alaposabb lehessen Tanátsnok, Itélő, Levelező 's Érdemes Társ Urai lenni, akiknek részszerint itt lételek meg kívántatik, részszerint távolabb is régen el terjedt. E, lelkesítene bennünk midőn honnyához vonso szeretete ily buzgo-Haza finak segedelme alatt nyugodni fog jobban szerentsénk volna. Azonba Nagy lelkűsége meg győz bennünk 's nem magyarázza balra midőn első rendbeli Levelező társnak alázatossan meg hívni bátorkodunk. Hazánk mellett akarunk kora Ifjúságunkba tehetségünk szerént fárodni, 's azért Esedezünk Érdemes Hazánk fiainak hogy ebbe minket erősíteni, gyámoltani ne terheltenének. A' Tekintetes Urnak is betses válaszsát egész

alázodással el várván, a' Társaságot pedig Uri kegyelmébe ajánlván

maradok

A Tekintetes Urnak
alázatos tisztelője
Döbrentei Gábor
mp

R. Titoknok.

A levél címezése: *T. Váradi Sámuel*
Levelező Urat Társnak hívó Levél-Párja.

1987. XLI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Szénássy Árpád: Feszty Adolf találmánya és az Esterházy-papírgyár

69 Szénássy Árpád: Feszty Adolf találmánya és az Esterházy-papírgyár

1. Feszty Adolf életrajzát és munkásságát kutatva olyan levéltári anyagra sikerült bukkannom, melyről idáig nagyon keveset tudtunk, és kissé eltért egy műépítész munkásságától. Nincs szándékomban Feszty építészeti szaktudását, nagyságát bemutatni, inkább Győr-Sopron megyéhez való kapcsolatairól szólni. Még mielőtt azonban visszapergetnénk az 1890-es évek történetét és megismerkednénk az építésszel, csak röviden említsük meg életének főbb állomásait.

2. 140 évvel ezelőtt, 1846. augusztus 16-án született Ógyallán (ma: Stará Ďala). Iskoláit Komáromban, a felsőbb osztályokat a pozsonyi reáliskolában végezte. Pozsonyból Bécsbe került, két évig a műszaki egyetemen tanult. Az építészet utáni vágyának eleget téve Svájcba költözött, ahol beiratkozott a zürichi Politechnikumba. Valóra vált álma, hogy a kor legkiválóbb építészének, Gottfried Sempernek diákja lehessen. Az iskola sikeres befejezésével Budapestre jött és 1871-ben építészeti irodát nyitott. Feszty jó képességeivel és bámulatos szorgalmával hamar bekapcsolódott a főváros építésébe és felküzdötte magát a kor neves építészei, mint Ybl Miklós, Lechner Ödön, Máltás Hugó közé. Feszty nagyon sokat foglalkozott Budapest városrendezési és igazgatási terveivel. Számos középületet, palotát, bérházat emeltek az ő tervei alapján. Feszty sokban hozzájárult a Sugárút (ma: Népköztársaság útja) kiépítéséhez. Ezenkívül említésre méltó a Haris-bazár felépítése, melyben a legmodernebb vasszerkezetű technológiát alkalmazta. Az ő alkotása volt a Magyar Országos Bank budapesti palotája, a bécsi és budapesti lóversenypálya, a Pázmándy, Dessewffy, Batthyányi paloták, valamint a francia biztosítótársaság pompás budapesti székházának épülete: a Foncière sugárúti palota. Amint látjuk, Feszty mint építész aktívan vett részt a főváros szépítésében. Annak ellenére, hogy egy kis mezőváros szülöttje volt, alkotásaival, terveivel a fővároshoz nőtt szíve. Mindezek mellett nagyon is sokoldalú volt tevékenységi köre. Aktívan bekapcsolódott a mindennapi politikai ügyekbe és néhány éven át Tata-Tóváros országos képviselője volt. Feszty gróf Esterházy Miklósban igaz baráttra talált, ki odaadó hazafias érzelmét azzal is bizonyította, hogy nagylelkűen felajánlotta a birtokán lévő tatai forrásokból a főváros vízellátását; tervezetét 1886-ban Feszty dolgozta ki.

Nagy akarattal, magát nem kímélve a fáradságtól, rengeteget dolgozott. Közben egészségi állapota egyre

romlott; ez nagymértékben gátolta munkájában. Ezért 1892-ben visszavonult az építészettől. Bérbevette Esterházy Miklós süttöri uradalmát és itt élt. 1900. február 26-án halt meg Budapesten.

3. A 30 000 holdas Sopron vármegyei süttöri uradalomra vonatkozóan ez időszokról nagyon kevés adat áll rendelkezésünkre. Egyedüli pontos információt Feszty Adolf hagyatéki irataiból, a hagyatéki jegyzőkönyvből lehetett megtudni,¹⁽⁸²⁾ mely szerint e birtok haszonbérletét az 1891. szeptember 27-én Bécsben kelt szerződéssel és az 1892. október 31-én Sopronban kelt egyezés szerint 23 évre, 1913. október 31-ig kapta meg.

Az építészettől teljesen visszavonultan élt. A birtokon munkálkodása a mezőgazdasághoz vonzotta. Az új környezetben az újabb és újabb lehetőségek mellett egészen megfeledezett súlyos szívbjáról. Talán e félrevonult élet, az új életmód némileg meg is gyógyította. Nagy szorgalommal igyekezett a mezőgazdaságát fellendíteni, melynek eredményeképpen az uradalmat mintagazdasságá fejlesztette.

Feszty a kibérelt süttöri uradalomban nagy mennyiségű tőzeget talált. E tőzeg felhasználása-értékesítése vezérelte Fesztyt első kísérletei elvégzésére. Ennek eredményeképpen a maga nemében tökéletesen új papírgyártási eljárást fejlesztett ki.

70Olyan nagy mennyiségű tőzeget talált, mely akármilyen nagy papírgyár szükségleteit fedezte volna. A tőzegből való papírgyártási folyamatokat, találmányát több szabadalommal is biztosította.

Köztudomású volt, hogy Magyarországon mintegy 1 200 000 katasztrális holdnyi területen létezett tőzeg, tehát tudatosan is serkentő volt olyan ipargyár megteremtése, mellyel ilyen óriási mennyiségű értéktelen anyag hasznos felhasználására került volna sor. Fesztyt az új megismerésének lángja táplálta. Az évekig folytatott kísérletezések alapján az általa Eszterházán és Valla (ma: Wallern) községben berendezett kísérleti gyárában a tőzegből sikerült is szép és erős papírt, papírlemezt készítenie, mely tökéletesen pótolta a kor legmodernebb, drágán előállított papírjait.

Az eljárást mind a Magyar Királyi Szabadalmi Hivatal, mind pedig Ausztria és Európa egyéb ipari államaiban, köztük Németországban is szabadalmi okirattal biztosította, illetve szabadalmaztatta.²⁽⁸³⁾

714. Most ismerkedjünk meg közelebbről e szenzációs Feszty-találmánnyal, mely talán még ma is hasznosítható volna: A közel százéves szabadalmi iratokat átolvasva megtudjuk, hogy a tőzegeből való papírgyártási eljárást, találmányát négy törzsszabadalommal és öt pótszabadalommal biztosította. Az első törzsszabadalom a Magyar Királyi Szabadalmi Hivatalhoz a 9997. szám alatt érkezett be 1897. június 19-én, melyben a papírmassza tőzegeből való előállítási eljárása volt leírva. Eszerint a megmosott tőzeget hígított savakkal, majd 2-7 atmoszférikus nyomáson főzték, a savanyú folyadékot aztán lecsapolták, a visszamaradt tőzeget pedig kimosták. Az így kezelt tőzeget az előállítandó papír igényének megfelelően maró alkáli oldattal vagy alkáli karbonátoldattal keverés közben ismét 1-7 óráig főzték. A nyomást az igényeknek megfelelően 10-14 atmoszférára lehetett növelni, majd az így nyert anyagot a szokásos módon szulfid-élellyel és azután dolgozták fel. Ezt a törzsszabadalmat követte az 12156. számú pótszabadalom, melyben a tőzegehez hasonló, de még el nem tőzegesedett növényi eredetű rosttömegeből való papírmassza előállítása volt leírva.

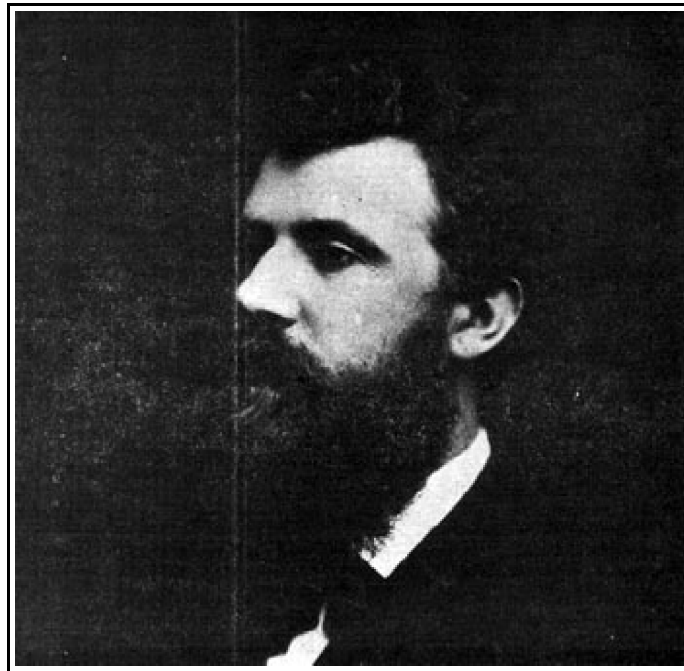
Az első szabadalmát félévvel rá, 1897. december 18-án követte a második, a 11451. számú törzsszabadalom: eljárásában a tőzegből való kéregpapír, karton és csomagolópapír gyártását írta le. Az eljárás abból állt, hogy a tőzeget felosztatás és mosás után rafinérben rostos péppé dolgozták fel. Ehhez csatlakozott az 12412. számú pótszabadalom, mely az előbbihez hasonlóan a még el nem tőzegesedett növényi eredetű rosttömegből való karton és csomagolópapír gyártását írta le.

Tudvalevő volt, hogy Feszty sok kísérletet végzett, hogy a tőzegből alkalmas papírt nyerjen és a 12079. számú törzsszabadjában leírt eljárást a szabad klórral színtelenített tőzeget, ill. a klórmésszel való utószíntelenítést az 14361-es 1898. január 7-én beadott pótszabadjával bővítette ki, mely a világos vagy fehér papíryanag tőzegből való előállítását szabadalmaztatta (1. kép).

Feszty papírgyártási programját egy 1898-ban kiadott kis, tőzegpapír-mintakatalógusa bizonyította, melyben több színes, az eszterházi papírgyárban előállított papírfajta volt megtalálható (2. kép).

72A papírgyártási szabadalmával készített papír előállítási feltételeit összehasonlította a fából való papír előállításával és arra a megállapításra jutott, hogy a hagyományos feldolgozásnál egy mázsa papír előállítása 4 firt 50 krajcár, a Feszty-féle eljárásnál 2 firt 52 krajcár volt. Ez a tény is bizonyítja az új gyártási mód előnyét, a 44%-os megtakarítást. Ezt a megállapítást az I. Magyar Papírgyár Részvénytársaság műszaki igazgatója, Huntemüller Károly is megerősítette. Nagyon érdekes eredményekről számol be a Laubeck György a bécsi cs. k. technológiai iparmúzeum tanára, Kravany Ferenc a fiumei Smith és Meynier-féle papírgyár igazgatója, Popper István mérnök és budapesti nagyiparos, Hamburger Frigyes, a pitteni W. Hamburger papírgyár főnöke, Esser Christján papírgyári igazgató és Müllner Ferenc papírgyári vegyész által aláírt jegyzőkönyv, mely részletesen leírja az eszterházi kísérleti gyárban lezajlott papírpróbagyártás minden mozzanatát, a tőzeg kitermeléssel kezdve

egészen a jó minőségű papír elkészültéig.³⁽⁸⁴⁾

3. Feszty Adolf építész

73Kezdeményezésénél fő hangsúlyt elsősorban a csomagolópapír a papírlémezek és a cukorpapír készítésére fektetett, mivel ezek előállításához a tözeget a legegyszerűbb eljárással lehetett feldolgozni. E találmányok szabadalmaztatása és az elért kitűnő eredmények jeléül Feszty eszterházi (ma: Fertőd) birtokán, Valla községben papírgyárat akart építeni, melyre 1899-ben állami támogatást is kapott volna, mivel az új eljárású papírgyártáshoz az eszterházi kísérleti gyár régi elavult gépei már nem lettek volna elegendők.

Feszty 1899. május 18-án kelt levelében kérte a Magyar Kereskedelmi Minisztériumot e vállalat létrejöttéhez szükséges 80 000 forint segély folyósítására. A feltaláló fáradozásainak gyümölcsét már nem élvezhette, mert 1900. január 26-án hirtelen meghalt, még mielőtt papírgyártási módszerét a gyakorlati életben érvényesíthette volna.

Az 1900. február 3-án felvett hagyatéki jegyzőkönyvből megtudhatjuk, hogy a süttöri uradalom haszonbérleti szerződése milyen anyagi háttérrel jelentett a jogutód részére. A haszonbérletnek az egyezség értelmében való folytatása személyi és pénzügyi nehézségekbe ütközött, mivel Feszty árvája a haszonbérlet vezetéséhez szükséges tőkével nem rendelkezett. A haszonbérletnek kockázattal járó természeténél fogva megállapodtak abban, hogy az eszterházi-süttöri haszonbérletet, minden tartozékával, anyagkészletével a gyámhatóság jóváhagyásával gr. Esterházy Móricra ruházzák át. Így a gróf a haszonbérlet átvétele fejében köteles lett a kiskorú Feszty Margit részére mindaddig, míg az átruházott szerződések alapján a haszonbérlet tartott, azaz 1913. október 31-ig évente 24 000 koronát átadni. Feszty szabadalmait a haszonbérleti egyezségből kifolyólag hasonlóan gr. Esterházyra ruházták át, azzal a kikötéssel, hogy a szabadalom értékesítésekor a nyerendő érték gr. Esterházy Móric javára levonandó legyen a szabadalomra fordított költségekből, és az ezek fedezése után maradt összegek fele Feszty Margitot illeti meg.

5. Feszty Adolf halála után öccse, Gyula 1900 májusában még utolsó lehetőségként megjelentetett egy ismertetést Feszty Adolf szabadalmáról, illetőleg a papírgyártásról a célból, hogy részvénytársasági alapon papírgyári vállalatot létesítsen.

E szellemi hagyaték érvényesítésére szívesen vállalkozott Feszty Gyula, mert többször is alkalma volt meggyőződni a találmány nagy horderejéről. A részvénytársaság megalapítására azért is vállalkozott, mert bátyja egyetlen örökösének, a kiskorú Feszty Margitnak érdekét képviselte, és a gróf megbízásából és képviselőként akart érvényt szerezni e jelentős ipari találmánynak.

1987. XLI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / ifj. Szabó Kálmán: Az első könyvünnep Sopronban (1929)

ifj. Szabó Kálmán: Az első könyvünnep Sopronban (1929)

1. 1929. április 4-én – tehát eléggé megkésve – érkezett meg a belügyminiszter körirata Sopron polgármesteréhez, közölve: A Magyar Írók Egyesülete az 1929. évi május 13-tól 20-ig tartó időszakban magyar könyvhétet rendez, melynek célja az, hogy a közönséggel a magyar irodalmat és könyvet megszerettesse.”¹⁽⁸⁵⁾ Továbbá: „Ismeretes ..., hogy túlzott mértékben elterjedt és nagyon sok esetben selejtes külföldi irodalmi termékek immár a magyar szellemi élet és irodalom válságával fenyegetnek.”

Ennek ellensúlyozását szolgálja a magyar könyvhét.²⁽⁸⁶⁾

Scitovszky Béla belügyminiszter alaprendelete több megközelítést adott. Ismertette a könyvhét szükségességét, az elérendő célokat, sőt útmutatással szolgált a ⁷⁴szervezést illetően is: „...sikere érdekében kívánatos volna, ha annak ideje alatt a nagyobb vidéki központokban, különösen a törvényhatóságok székhelyén az ottani társadalom akár matiné, akár estély keretében egy-egy propagandaünnepet rendezne, s arra egy magyar író (lehetőleg éppen olyat, akinek a törvényhatósággal közelebbi kapcsolata van), hívna meg, aki a magyar irodalom nemzetfenntartó jelentőségéről és a magyar könyv támogatásának fontosságáról előadást tartana.”

A polgármester példamutató gyorsasággal reagált: nyilván elégtelennek érezte a kapott információkat és már április 6-án levélben fordult Orbók Attilához, a Magyar Írók Egyesülete főtítkárához és postafordultával kért tájékoztatást.³⁽⁸⁷⁾ Gyorsan közeledett május 13-a, de a város semmiféle visszajelzést Orbóktól nem kapott, annak ellenére, hogy Thurner Mihály polgármester megismételte kérését.

Az április 24-én elküldött második Thurner-levél valószínűleg még meg sem érkezett a címzetthez, mikor már kézbesítette a posta Sopronban Lukinich Imre és Balassa József levelét, akik az Előkészítő Bizottság képviselőként írtak.⁴⁽⁸⁸⁾

Az irathoz csatolva végre megérkezett „A Magyar Könyvhét célja és programja” című kétoldalas – nyomtatott – részletes tájékoztató, amely ismerteti a könyvhét eszméjének kialakulását, hangsúlyozva a Magyar Írók Egyesületének meghatározó szerepét és Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter érdemeit, aki „...mindenkor annyi szeretettel és gondnal foglalkozik a magyar könyv és magyar irodalom sorsával.” – Supka Gézáról, aki a könyvhét gondolatát felvetette, egyetlen szó sem esik ...” Ezen a héten kell a magyar szellemi életnek odaállani a közönség elé: bemutatni, felsorakoztatni, megmondani mit akar, mit tud, mire képes a magyar könyv az irodalom és a tudomány érdekében. Ezen a héten beszéljen és írjon a

magyar könyvről mindenki.” Javasolja, hogy az eredményes munka érdekében célszerű megalakítani a Magyar Könyvhét helyi bizottságát,⁵⁽⁸⁹⁾ kéri, hogy a helyi irodalmi, művészeti és társadalmi egyesületek „rendezzék meg mindenütt a magyar könyv ünnepét”, vagy legalább ünnepi ülés keretében essék néhány szó a magyar könyvről.⁶⁽⁹⁰⁾ A tájékoztató – ellentétben az idézett belügyminiszteri leirattal – kitér a rendezvények másik, talán legfontosabb csoportjára is: „Rendezzenek nyilvános utcai ünnepséget valamely kertben vagy sétaterén vagy a város főutcáján és ott a társadalom bevonásával árusítsák a magyar könyvet: a magyar írók és magyar tudósok munkáit, a magyar szellem alkotásait.” Végezetül a könyvkereskedők tennivalóiról olvashatunk: ők leginkább kirakatversenyek rendezésével járulhatnak hozzá az akció sikeréhez. Egyetlen szóval sem említi az esetleges árengedményeket.

A városhoz érkezett iratanyag mindegyike kiemelten foglalkozott a propaganda jelentőségével és szerepével az előkészítő-szervező munkálatok során. Sopronba csak a könyvhét előestéjén érkezett némi propagandaanyag: néhány plakát, amelyeket a törvényhatóság területén kifüggesztettek.⁷⁽⁹¹⁾

A nagyközönség tájékoztatására leginkább hivatott helyi sajtó is eléggé megkésve tájékoztatta olvasóközönségét. A legelső információk a Soproni Hírlapban és a Sopronvármegyében egyaránt május 9-én jelentek meg, tehát négy nappal a könyvünnep megnyitása előtt.⁸⁽⁹²⁾ A Soproni Hírlap rövid bevezető után felsorolta a tervezett helyi eseményeket, különösebb kommentár nélkül, a Sopronvármegye vezércikkét szentelt a könyv ünnepének. A rendezvények tételes felsorolásán túl itt már találkozhatunk a hivatalos formula nyomatékosított gondolatelemeivel. A cikk szerzője az olvasói ízlés problémáját helyezte a középpontba: „Ismeretes, hogy a **75**vidéket alaposan elárasztják füzetes regényekkel, ponyva alkotásokkal és a magyar vidék lakói gyakran jobban ismerik a folytatásos fércműveket, mint a legmagyarabb írókat.” – majd a magyar könyv szeretete és megbecsülése kapcsán elmondott gondolatsor már arról árulkodik, hogy a kulturális tárgyú mondanivaló mögött álló politikum esetenként beépült az eszmeifuttatás szövetébe. „Szükségünk van erre – olvashatjuk – mert a magyar kultúra egyike azoknak a nemzetfenntartó erőknél, amelyeken Trianon nem tud győzedelmeskedni.”

Már javában zajlottak a Magyar Könyvhét rendezvényei, amikor az Oedenburger Zeitung tudósította olvasóit az eseményekről.⁹⁽⁹³⁾ Külön figyelmet érdemel a tárgyilagos, józan hangvétel: a szerző tényszerűen ecsetelte az akció indokait, szükségességét, céljait.

Az Oedenburger Zeitung cikkírójának éleslátását mutatja, hogy igyekezett kifogni a szelet mindazoknak a vitorlájából, akik a magyar könyv ünnepében a külföldi irodalom elleni támadást vélték felfedezni. Idézzük: „Wer da aber glauben sollte, daß die Werbewoche für das ungarische Buch gewissermaßen einem Vernichtungsfeldzug gegen die deutsche und übrige ausländische Literatur bezwecke, der irrt gewaltig. Das ungarische Buch bittet in seiner jetzigen Propagandawoche nur ganz bescheiden um mehr Beachtung für sich und daß unser Volk sich im höherer Maße endlich auch der heimischen Literatur zuwenden möge.”

2. A cikkek, híradások közös vonása a kultúra, a könyv üzletszerűségének negatív értékelése. A Sopronvármegye szerint a könyv „... feláldozta magát egy gyakorlati nagy célnak és leszállt a lármás árucikk fogalmáig és jóformán elfeledte származását”.¹⁰⁽⁹⁴⁾ De ez az értékeletés nem megbocsájthatatlan, hiszen a könyv egy nagy, magasztos cél eszköze, melynek megvalósulását támogatja, segíti a Magyar Könyvhét is: „A könyv nem luxus, hanem kenyér, nem szórakozás, de a nemzetek fegyvere, amely állandóan küzd, egymás területére betör, álló és mozgó harcot vív föld felett és alatt.” Így egyszerre érthető már a Könyvhét nemzeti küldetése: „Ha van fillérje, áldozza érte, ha nincs, legalább legyen ott a könyv ünnepélyein.”

Mészáros Sándor költő, a Soproni Hírlapban mondta el véleményét. Meglehetősen kiábrándultsággal közölte az Erzsébet-kertben rendezendő könyvvásárról eszébe jutott lehangoló gondolattársítását: „Ahol nincs a társadalom ízlésének sem érzéke, sem akarata, sem fillére a magasabbrendű és fölemelő szépségek szolgálatában, de visszataszító menetek özönlének a vásárterek felé, ahol anyagi ösztön és néptombola tombol kerítések mögött a vasárnapok szent pihenőin.” Mégis bizakodással kell „a könyv sátorát kibontani, mert úgy van, mint Byron mondta: a gondolat az emberiség legvégső menedéke. Segítsétek megmenteni”.¹¹⁽⁹⁵⁾

3. Sopronyi-Thurner Mihály polgármester, az Irodalmi Kör elnöke a városban működő egyesületek közül a Frankenburg Irodalmi és Művészeti Kört látta legalkalmasabbnak a könyvünnepp megrendezésére. Május 2-án levélben fordult a Kör elnökségéhez, kérve; hogy „...a könyv jelentőségének méltatásával, a könyv propagálására szolgáló ünnepélyt...” rendezzenek és egyben megküldte a városhoz érkezett fontosabb vonatkozó anyagokat is.¹²⁽⁹⁶⁾

A polgármesteri iratok tanúsága szerint a város többi, mintegy száznegy egyesületéhez nem érkezett sem tájékoztatás, sem pedig felkérés.¹³⁽⁹⁷⁾ Ennek valószínűleg az az oka, hogy egyrészt Thurner az Irodalmi Kör profilját, habitusát tartotta megfelelőnek, másrészt jól ismerhette a város kulturális teherbírását, azt, hogy **76**egy bizonyos rendezvénytípusból mennyit bír el a város érdeklődő közönsége. Ez utóbbi feltevés realitása mellett szól, hogy – mint látni fogjuk – egyetlen párhuzamos szervezés elég volt ahhoz, hogy egy igen színvonalas és tartalmában újszerű rendezvény látogatottsága jelentősen megcsappanjon!

Az Irodalmi Körnek tíz napja volt, hogy megszervezze a Magyar Könyvhét soproni eseményeinek középpontját jelentő estélyét. Már május 9-én közölte a Soproni Hírlap, hogy a könyvünnepp 12-én este fél kilenckor kezdődik a Kaszinó nagytermében, valamint, hogy a műsor gerincét Házi Jenő „A könyv múltja Sopronban” c. előadása és Berecz Dezső „Mi a könyv?” c. felolvasása alkotják. A programot zeneszámok színesítik, a Férfidalegyesület és Kurcsy Jánosné közreműködésével.¹⁴⁽⁹⁸⁾ A Hírlapban olvasható a Kör meghívója; külön figyelmet érdemel, hogy a rendezvény ingyenes.

Gondos előkészítés és alapos szervezőmunka után elérkezett május 12-e. Az Irodalmi Kör, a sajtó mindent megtett az estély sikeréért; a kellő propaganda sem hiányzott: a lapok sorra közölték a részletes tájékoztatókat, a részvételre buzdító felhívásokat.¹⁵⁽⁹⁹⁾

Mégis a vártnál sokkal kevesebben gyülekeztek a Kaszinó nagytermében. Vajon miért? A választ a Soproni Hírlap tudósítója így fogalmazta meg: „...ugyan több könyvbarát is elért volna, de igen sokan nem lehettek ott a Városi Színházban tartott műkedvelő előadás miatt sem. Sopronban, ahol a közönség mindig ugyanazokból tevődik össze, két érdekes program sok egy estére.”¹⁶⁽¹⁰⁰⁾ Igen súlyos hiba volt a két előadás egyidejű megrendezése, még akkor is, ha a kettő műfaji-tartalmi különbözősége – hozzákapcsolva a tudósításban megbúvó kételyeket – elbizonytalanít a véleményalkotásban, hogy a színházi előadás nélkül vajjon tetemesen megugrott volna a könyvünnepp látogatóinak létszáma?

Az estén elsőként Berecz Dezső olvasta fel tanulmányát. Bevezetesként a könyv fogalmát, illetve annak jelentéstartalmát próbálta meg körüljárni, igen sokféle megközelítésben. Előadásának lényege ezután következett: „...mit jelent a könyv az ember számára, aki minden érthetlenséget érthetővé, minden megismerhetetlenséget ismertté akar tenni és aki titáni küzdelemmel harcol azért, hogy elmúlásra ítélt egyéniségéből legalább egy atomnyi részt halhatatlanná tudjon varázsolni.” Egy könyvekkel telezsúfolt szoba – folytatta – különös érzést kelt az emberben, hiszen a könyvek őriznek valamit és ez a valami: a „halandó ember halhatatlansága”. Vázolta azt a komor hátteret, amelynek tartalmi felismerése

tulajdonképpen a könyvhét mozgalmát elindította: „A magyar könyv segítségért sikolt. A magyar könyv, mely esztétikai érték tekintetében világirodalmi magaslaton áll, s legfeljebb csak azért nem bírja a versenyt, mivel kis nemzet lelkéből és kis nemzet nyelvén beszél ... A magyar könyv sikolt segítségért. Nemcsak önmaga miatt, mert hiszen a magyar könyv válsága egyszersmind válsága a szellemi életnek és az irodalomnak is.”

A felolvasást követően Kurcsyné énekelt Lavotta- és más műdalokat, majd a Férfidalegyesület lépett fel igen nagy sikerrel. Ezután került sor Házi Jenő előadására.

Házi felvázolta a soproni könyv- és könyvtártörténet fejlődését az első ismert adattól (1354) a városi közkönyvtár működéséig. Szélesívű, de mélységében is igényes áttekintésében sok, addig ismeretlen adat, összefüggés is helyet kapott, – az érdeklődők legnagyobb örömeire. Befejezésül a könyvhétről beszélt: „...ha az a száz és száz soproni család, akiknél a könyvek olvasása olyan, mint a mindennapi kenyér, a könyvhét emlékére és sikerének előmozdítására legalább egy magyar könyvet megvásárolna, a könyvhét akciója Sopronban fényes eredménnyel járna.”

Annak ellenére, hogy kevesebben jöttek el a Kaszinóba, mint azt a rendezők remélték, mégis elmondhatjuk, hogy az estély szép sikerrel zárult: kitűnő előadásokat hallhattak az érdeklődők, amelyek újszerűségük miatt is hézagpótló jellegűek a húszas évek soproni ismeretterjesztésében.

Az Irodalmi Kör az estély megszervezésén kívül még egy feladatot vállalt magára a könyvhéten. A Kör irányításával szervezték ugyanis május 18-án a nagyszabású könyvbemutatót és -vásárt az Erzsébet-kertben. A munkában résztvettek a soproni nőegyesületek vállalkozó kedvű leányai és asszonyai, de kivonult a soproni gyalogezred zenekara is. A lapok hírül adták, hogy sem belépődíj, sem vételkényszer nem lesz, és felkérték a lakosságot a minél nagyobb számú megjelenésre.¹⁷⁽¹⁰¹⁾

Sajnos, az Erzsébet-kerti akció eredményeiről konkrét adat nem ismeretes, így csupán az utólagos, általános jellegű értékelésekből következtethetünk arra, hogy a „könyvünnep sétahangversenyét” is csak mérsékelt érdeklődés kísérte. Egyébként ez az esemény zárta Sopronban a Magyar Könyvhét rendezvénysorozatát.

Szintén kevés adatunk van arról, mit tettek a mozgalom sikeréért a helybéli könyvkereskedők? Az általános irányelveknek megfelelően, Sopronban is kirakatversenyt rendeztek; ennek eredményeit mutatja a Soproni Hírlap szerkesztőségébe küldött olvasói levél.¹⁸⁽¹⁰²⁾ Szerzője szerint a három soproni könyvkereskedő kirakata egyben a minőség három fokozatát is jelenti. Az elsőben „ami kint van, az minden, csak nem irodalom: Nagy vasúti menetrend; A saláta; A tojásételek és hasonló munkák sorakoztak a kirakatban. A második ennél már valamivel jobb: szerzőnk itt már látott Petőfit, Vörösmartyt, Adyt is, mig végül egyetlen kereskedő maradt, ahol a kirakat mindkét ablaka érdemleges látnivalókat kínált.

A szerkesztő védelmébe vette a könyvkereskedőket, mondván, hogy – ellentétben más városokkal – Sopronban legalább többen is kirakatot rendeztek a könyv ünnepének tiszteletére. Szerinte a legfőbb problémát nem itt kell keresni, hanem „az organizáció és a könyvagitáció elégtelensége” terén. Az apológia logikája kissé sántít, mivel a kereskedők sem fordítottak kellő figyelmet cégük, illetve ajánlataik propagálására. Mindössze egyetlen cég egyetlen hirdetése jelent meg a sajtóban: Horváth Kálmáné, de ez is csak a könyvhét vége felé, – május 17-én!¹⁹⁽¹⁰³⁾ Horváth három pengős propagandaáron kínálta Szabó Dezső: Elsodort falu, valamint Móra: Ének a búzamezőkön c. munkáját, – amiket a kiadó neki is csökkentett áron szállított. Az előbbi és az egyéb árkedvezmények keresletnövelő hatásáról, konkrét üzleti

eredményeikről nem beszélnek forrásaink.

Idézzük a Sopronvármegyét: „Akiknek a könyv életszükségletet jelent ... azok a legprimitívebb testi szükségletek megszerzéséért emésztik fel anyagi és legtöbbször lelki erejüket is ... Akiknek van pénze elég, azok közül ma is sokan olyan réteget alkotják a társadalomnak, akik könyv nélkül, olvasás nélkül jobban érzik magukat.”²⁰⁽¹⁰⁴⁾

1987. XLI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Lukács László: Sopron város toronyórájához

78 Lukács László: Sopron város toronyórájához

A Kisalföld 1986. május 16-i számában cikk jelent meg „Mától mindennap: toronyzene Sopronban” címmel, amelynek szerzője felsorolja, hogy a második világháborút követően kik foglalkoztak a soproni várostorony órájának újjáépítésével és karbantartásával. Nem esik azonban szó arról, hogy közvetlenül a háború után milyen nehéz munka volt az óraszerkezetnek a háborús romokból való feltámasztása.

Akkoriban Sopronban az a vélemény alakult ki (ennek a sajtó is követője volt), hogy a várostorony óráját, bármennyire is hozzátartozik Sopronhoz, anyagi fedezet, lényeges alkatrészek és megfelelő szakemberek hiánya miatt nem lehet megjavítani. Az óra ugyanis reménytelenül rossz állapotban volt: sok lényeges alkatrész hiányzott, az ingaszerkezet, az ütőszerkezet és a harangok közötti kapcsolat, az óraszerkezet és a mutatók közötti összeköttetés. Fővárosi ajánlat szerint a javítás kb. 100 000 forintba került volna. Ez akkoriban hatalmas összegnek számított, fedezet pedig nem volt rá.

Ekkor Mandola Sándorné soproni Ezermester cége felajánlasként díjtalanul vállalta a helyreállítást. Az Ezermester cég egy kis javító műszerészműhely volt, amely 1944-ben alakult. Két mester, Pataky László és Stowasser János dolgozott benne, valamint egy műszerész inas. Ez utóbbi én voltam.

A munka megkezdése nagyon nehéz volt. A háború alatt nemcsak az óraszerkezet ment tönkre, hanem a torony belseje is romos volt. Tönkrementek vagy részben hiányoztak a falépcsők és a létrák, amelyeken fel lehetett volna jutni az óraszerkezethez. Az Ezermester cég 1948-ban kezdett hozzá a munkához. Először a rengeteg szemetet, bokáig érő port és törmelékkel kellett eltávolítani ahhoz, hogy hozzáférhessünk az eltemetett csuklószerkezethez, ki lehessen szerelni és megjavítani az elhajlott tengelyeket. A szemetet az egyik mesterrel kézikocsin fuvaroztuk ki a szeméttelrepre.

A törmelék elhordása után kezdődhetett el csak a szakmai munka. A két mester azon vitatkozott, vajon mechanikai működésű legyen-e az óra, amilyen a régi volt, avagy villamos meghajtással szinkronra alakítsák-e át. Végül is az utóbbi mellett döntöttek. Ennek a hátrányai csak később derültek ki, mivel a gyakori áramszünetek miatt az óra sokszor megállt. Az óra átadása után az Ezermester cég még éveken át vállalta a karbantartást, de minden áramszünet után nekem kellett felszaladnom a toronyba, hogy újra elindítsam az órát.

Nagy nehézséget jelentett az alkatrészek hiánya. Így pl. a gyárak nem vállalták a fogaskerekek elkészítését, ezért az új fogaskerekeket Pataky László mesternek kézzel kellett kireszelnie. Hatalmas munka volt! Ugyancsak nehéz, szinte cirkuszi mutatványnak beillő munka volt az óra ütőszerkezetének összekötése a

harangokkal, mert sem létrák, sem állványok nem voltak.

Az óraszerkezetre egy réztáblát szereltünk e szöveggel: „Az Ezermester cég ajándéka Sopron városának az 1948. évben”. Évek múlva, amikor az órát ismét mechanikai rendszerre állították át, ezt a réztáblát – sajnos – eltávolították.

A helyreállítási munka több mint félévig tartott, mivel csak a rendes munkaidő után tudunk vele foglalkozni. Éppen a 100 éves Ipari Kiállítás hetének végére készült el.

Az óra átadása után, 1948. november 4-én az Ezermester cég Fábján Lajos polgármestertől díszes elismerő oklevelet kapott, amelyben a város közönsége nevében köszönetét fejezte ki az önzetlen és áldozatkész munkáért. Az oklevél özv. Pataky Lászlóné tulajdonában van.

1987. XLI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

---

79 SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

1987. XLI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Csupor Károly: A Kőrösi Csoma Társaság Soproni Baráti Köre

Csupor Károly: A Kőrösi Csoma Társaság Soproni Baráti Köre

1. Dorosmai Imre, aki már régóta foglalkozik orientalisztikával, és aki 1979 óta tagja a Kőrösi Csoma Társaságnak, elsősorban saját magán érezte a kutatási eredmények ismeretének hiányát, ami a vidéken lakás velejárója. A KCsT főtitkárától biztatást és engedélyt kapott a KCsT Soproni Baráti Körének megalakítására (1981. december 16.), de a hivatalos megalakulásra a főtitkár betegsége miatt csak 1982. március 25-én került sor.

Major Sámuel segítségével szívós és sok kudarcot is hozó szervező munkával sikerült a Baráti Kört (a kötelező előírt létszám 30 fő volt) először a MTESZ keretében és támogatásával, majd a hivatalos megalakulás után a Hazafias Népfront és a TIT patronálása alatt jól működő szervezetté alakítani. A szakmai irányítás a KCsT főtitkára hatáskörében maradt, a szervezeti felügyeletet a Hazafias Népfront látja el.

A Baráti Körbe – a hivatalos megalakulásig – 35 felnőtt és 9 tanuló kérte felvételét. Az adminisztrációs költségeket ettől fogva a KCsT, részben (a helyi előadókkal kapcsolatosakat) a TIT vállalta és egyben rendezvényeinkre a továbbiakban helyiséget biztosított.

Ugyanazon év szeptemberében a HNF jóváhagyásával már kinevezett elnöke van a Baráti Körnek Kasznár László tanár személyében. A jelenlegi vezetőség: Dr. Hegyi Imre, Dorosmai Imre és Gabrieli Gabriella (titkár).

A Baráti Kör megalakulásától 1986. első félévének végéig 28 előadói és 3 zártkörű gyűlést tartott. Ezek

közül a Kőrösi Csoma Sándor születésének 200. évfordulójával kapcsolatos jubileumi ülést – emlékkiállítás megrendezése mellett – a Hazafias Népfronttal és a Központi Bányászati Múzeum igazgatójának közreműködésével együttesen készítette elő.

Az előadások hallgatósága – az Emlékkönyv bejegyzései szerint – 25–40 fő között váltakozik. A Baráti Kör évi 5000 Ft-os támogatást kap a KCsT titkárságától, ami csak szűkösen elég a tiszteletdíjak stb. költségeire és ezért évenként egy budapesti előadó költségét a TIT vállalta.

Sajnálatos azonban, hogy a tagság életkora magas. A fiatalok nehezen nyerhetők meg – néhány kivétellel – a gyűlések, előadások rendszeres látogatására.

A Baráti Körnek tagsági igazolványa is van, amelyen a tag neve és sorszáma, valamint a Baráti Kör hivatalos megnevezése olvasható magyarul, magyar rovásírással, tibeti nyelven, latinul, németül, oroszul és angolul. Az Emlékkönyvben ugyanezen nyelveken és kazáni tatárul, valamint örményül. (A tagsági igazolvány Major Sámuel kivitelezése).

2. Az előadások:

1981. dec. 16.

Bethlenfalvy Géza: Miért indult Kőrösi Csoma Sándor keletre? A magyar nyelv oktatása Indiában.

1982. márc. 25.

Terjék József: Kőrösi Csoma Sándor nyomdokain.

Czeglédy Károly: A magyar őstörténet keleti forrásai.

1982. szept. 16.

Berta Árpád: A magyarság török szomszédai az V–X. században.

[80](#)*1982. okt. 21.*

Tomka Péter: Az avarok nyomában a Kisalföldön

1982. nov. 18.

Bethlenfalvy Géza: A hindu vallás.

1983. jan. 20.

Róna-Tas András: A magyar őstörténet és eurázsiai háttere.

1983. febr. 17.

Dorosmai Imre: Az örmény nyelv története az V. századtól a XIX. századig.

1983. márc. 17.

Vásáry István: Julianus és a keleti magyarság.

1983. szept. 22.

Hóvári János: Az oszmán birodalom és a középkori Levantakereskedelem.

1983. okt. 20.

Szarka Árpádné: Ősi elemek a magyar népköltészetben.

1983. nov. 17.

Szakály Ferenc: Kettős hatalom a magyarországi török hódoltságban.

1983. dec. 15.

Győrvári Ernő: Őstörténetkutatás iparrégészeti kísérletekkel.

1984. jan. 19.

Kobzos Kiss Tamás: A magyar énekmondás közép-ázsiai kapcsolatai.

1984. febr. 16.

Tomka Péter: A pannonhalmi hun fejedelmi lelet.

1984. márc. 8.

Bartha Antal: A magyar honalapítás. Az előadó nem jelent meg, ezért az előadás tárgyában Dorosmai Imrének cikkével („Népszava” 1982. febr. 18.: Az első honfoglalás népe) kapcsolatban szabad vitaestet rögtönöztünk.

1984. ápr. 19.

Fodor István: Őstörténetkutatásunk mai helyzete.

1984. júl. 4.

Terjék József: A bölcsőhely keresése.

1984. szept. 13.

Bálint Csanád: Az avarok történeti és régészeti kutatásának helyzete.

1984. okt. 18.

Badiny Gyula: Körösi Csoma Sándor nyomában Erdélyben. (Vetítettképes előadás)

1984. nov. 15.

Kara György: Ismeretlen írások Belső-Ázsiában.

1985. jan. 17.

Major Sámuel: Árpád-kori korai helyneveink vallatása Kapitól Sopronig.

1985. febr. 28.

Kósa László: Néprajzkutatás és magyar őstörténet.

1985. ápr. 25.

Gömöri János: Avarok és ősmagyarok vaskohászata.

1985. máj. 16.

Vékony Gábor: A szarvasi rováslelet.

1985. szept. 19.

Kunszabó Ferenc: Történelmi lépéstévesztés.

1985. okt. 17.

Tomka Péter: Településtörténeti kutatások a honfoglalás előtti évszázadban.

1985. nov. 22.

Fodor István: Julianus keleti útja.

81 1986. febr. 20.

Badiny Gyula: A Kaukázus rejtelmek. (Vetített képes előadás.)

1986. márc. 20.

Bakay Kornél: Középkori történetünk első századai a régészet oldaláról.

1986. ápr. 17.

Gömöri János: Sopron és környékének régészeti emlékei különös tekintettel a honfoglalás korára.

1987. XLI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Kienzl János: Roisz Vilmos festőművész életmű-kiállításának megnyitója (1986. október 19.)

**Kienzl János: Roisz Vilmos festőművész életmű-kiállításának megnyitója
(1986. október 19.)**

Roisz Vilmos festőművész hazatért és ezzel teljesült régi álma. Abba a Sopronba, amely óvta és óvja a múltat, felelősen alkotja jelenét, s jövőjét. Sopronban sohasem számított haszontalan naplopónak a piktor, a muzsikus vagy az irogató ember. S nem csak azért, mert legtöbbjének tolla, ecsete, zeneszerszáma mellett megvolt munkaeszköze is, hanem mert Sopron szorgos kétkezi munkásai, iparkodó polgárai mindig fogékonyak voltak a művészetek iránt. Ebben nagy része volt annak, hogy Sopron történelmi idők óta kapu-város, ami kedvező feltételeket teremtett a szomszédos kultúrák egymást gazdagító találkozásához. Ennek köszönhetően vált Sopron a legvárosiasabb magyar várossá, ahol a művészetek megbecsülése, a

szépség szeretete, az emberek köznapi igényévé vált. Ezt példázza mostani jelenlétünk is.

E szellemről áthatva nyugodt szívvel mondhatjuk, szeretett városunk mindig keres, kutat, szerte e hazában, s mindenkit hív, hogy helyt adhasson a szépnek, az újnak, a városunkat többé tevő alkotásoknak.

Van dolgunk elég! Van örömünk is, bajunk is! Az örömeket szaporítani kellene, a bajokat gyomlálni, ritkítani. Ma örömünk van! Ha körbe nézünk e kiállításon, megtaláljuk az örömünkre szolgáló mozzanatok. Múlt, jelen, a végtelen ad randevút egymásnak e terem falai között. Örömünkből táplálkozva a látottaktól lelkesülve ismét elmondhatjuk: Sopronnak van programja a nemzet számára, s általa az emberiség legjobb törekvéseinek útját járja. Kívánhatjuk hát mindannyiunknak, hogy kísérjen ez útunkon szerencse, jólét és gazdagság, mert ami jó nekünk, az jó szívünkhöz nőtt szép kis hazánknak, városunknak.

Mindezekhez számtalan kis építőelem szükséges, melyhez megvannak építő mestereink. Hogy művészeti jelenünk ilyen, hogy jövőnk festőien szép legyen, Roisz Vilmos oroszlánrészt vállalt és vállal.

E bonyolult világban, mikor kint egyre hangosabban dübörögnek a technika csodái, amikor a művészetben vélemények és ellenvélemények csapnak össze, mi egy kicsit meghökkenve e csendben a véleménynyilvánítás igényével állunk Roisz Vilmos alkotásai előtt, aki hite szerint fogott ecsetet kezébe egy szebb világ és emberi feladat érdekében.

A festőművész tehát hazatért. Oda érkezett vissza, ahová legmélyebben élményei mindig is fűtétek. Gyermekkorát, ifjúkorát töltötte a húszas évek Sopronában. Igaz, nem itt született, hanem a Fertő-menti Boldogasszonyban, ahol 1906. május 23-án látta meg a napvilágot. Sopronban érettségizett, itt szerezte művészeti indíttatását. Majd lázas készítésre hosszú útra indult. Küzdelmes alkotói korszakok, sikerekkel kísért szereplések töltötték ki pályáját. Emlékezetes tárlatok a Múcsarnokban, a Nemzeti Szalonban, az Ernst Múzeumban, a legkülönfélébb szövetségek kiállításain, az ország más és más városaiban, ám mindig visszatérő vendégként [82](#)köszönthetjük városunkban, ahol ezt megelőző festőtermi kiállítása 1982-ben volt. Mikor e felsorolást teszem, Roisz Vilmos neve a soproni polgárok névsorában található.

Több évtizedes művészeti tevékenysége során kezdetben a természeti, a városi környezet, az emberábrázolás intenzív szépsége, a formák és szírek harmoniája ragadta meg.

Festményeire pillantva pontosan végigkísérhető a művész minden alkotói korszaka. Iskolázott festő, aki egy életre szóló tudást szerzett tanáraitól, Réti Istvántól. Hol a nagybányai iskola hatásai érződnek, hogy szociális témakörű alkotásai vonják magukra a figyelmet. Ezeken kitűnő, összevonó és stilizáló erővel jelennek meg a művész által elképzelt világ tárgyai, épületei, emberei. Később az alkotó konstruktivista szemléletben és ábrázolásmódban találta meg művészi kiteljesedését.

Azt követően a világmindenség rendje, törvényszerűsége, az anyag szerkezete, geometriája felé haladt. Mostanság is egyformán leköti és izgatja az égitestek mozgásának és dinamikájának valamint környezetünk térproblémáinak, az épületek szerkezetének szépsége. Így jutott el a fényjelenségek, a városképek leegyszerűsített ábrázolásához, amelyeknél a színek redukálása mellett a szerkezet szépségét és a fény-árnyék játékát hangsúlyozza szigorú kompozíciós elvek alapján. E konstruktív felfogás és dekorativitás jellemzi jelenlegi pikturáit. Sajátos, egyszerű formavilágot sugallnak a vonalak csodálatos játékával.

Az alkotó láz a mindenre kiterjedő figyelem ma sem enged megpihenést számára, még nyolcvan évesen is – gyorsan, állandóan dolgozik. A biztos rajztudás, a szakszerű ecsetkezelés és anyagismeret mellé kitűnő

tényfelismerés és komponáló képesség párosul. Sajátos világban vagyunk tehát. Alkotásai érzelmeket indukálnak, beleéljük, bele kell élnünk magunkat a látottakba. A művész is ezt akarja. Rá igazán illik Széchenyi gondolata: Idézem: „Több lett általam valaki, mint nélkülem lehetett volna.” Tanuljunk hát az általa elmondottakból, tanuljunk, hogy ne tévesszünk a szépből. Gazdagodtunk, s ezt köszönjük.

Jelenlegi tárlata a 26. önálló kiállítása. Életmű kiállítás, mellyel megajándékozta városát. De nem csak ezzel. Negyedmillió forintot ajánlott fel fiatal művészek útjának egyengetésére. Szakköröket támogat, díjakat finanszíroz a művészet jövőjéért. Bőségkosara még ezzel sem merült ki, mivel végrendeletében mindenét, ami csak utána marad, szeretett városára, Sopronra hagyja. Azt pedig felsorolni is nehéz lenne, hogy hány városnak, múzeumnak, közintézménynek ajándékozott festményeiből. Csaknem 700 fémjelzi életpályáját.

Tán szólnunk sem szabadott volna, önmagáért és értünk beszél itt minden. Nekünk készültek. Bennünket formálni, embereket szolgálni. Nincs több szándékom tehát, mint Sopron nevében megköszönni Vili bácsinak mindazt, amit értünk, a művészetért tett, azt a hallatlan akarást, és erőt, tisztelni, mivel most is alkot és dolgozik. Vili bácsi színfoltot hozott életünkbe, történelmi mércével gyarapítója lett hagyományainknak. Kívánjuk tehát, érezze magát nagyon jól itthon, növekedjen barátainak, tisztelőinek száma, érezze mind többször, hogy itt érdemes lenni, s magasztos tettekkel jó ügyet szolgálni.

Kívánjuk, hogy értünk végzett, mértékkel nem fogható, önmegvalósító, másokat formáló művészete és városunkat gyarapító alkotói munkája erőben, egészségben folytatódjék mindannyiunk öröme, gazdagodására.

1987. XLI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / MEGEMLÉKEZÉSEK

---

83 MEGEMLÉKEZÉSEK

1987. XLI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / MEGEMLÉKEZÉSEK / Tölgyesi József: Dorosmai János emlékezete (1886–1966)

Tölgyesi József: Dorosmai János emlékezete (1886–1966)

Száz évvel ezelőtt, 1886. április 26-án született a Veszprém megyei Adásztevelen, akit kortársai már életében a magyar Aesopusnak, magyar La Fontaine-nek neveztek. Négy évtizeden át haláláig Sopron volt lakó- és munkahelye, irodalmi sikereinek színtere. Tolla alól közel hatvan éven át születtek a szebbnél szebb mesék, versek és aforizmák százai. Életművének összegezése, portréjának megrajzolása, irodalomtörténeti értékelése jelentőségéhez mért érdemben még nem történt meg. Néhány, a halálát követően, majd a közelmúltban megjelent írásból azonban kirajzolódik egyénisége: az életben is a magányt kedvelő író irodalomtörténetünkben is magányos maradt.

A magyar irodalomban számos példa található arra, hogy az életben sikeres írónak később a feledés jut

osztályrészül. Dorosmai János ilyen írónk, annak ellenére, hogy külföldön ma is számontartják. Folyóiratokban, lapokban, rádióműsorokban fel-felbukkannak munkái. Barátságába fogadta Benedek Elek, majd fia, Benedek Marcell, barátság fűzte Vikár Bélához, levelezőtársa Veres Péter mellett számos neves írónk, s tagjául választotta több irodalmi, művészeti társaság.

Ki hát ő, az elfelejtett Dorosmai János, akit a lexikonok is csak hiányos életrajzi adatokkal szerepeltetnek?¹⁽¹⁰⁵⁾

Édesapja a szakmáját jól értő kovácmester volt, aki családjával a jobb megélhetés reményében költözött városról városra, s végül Aradon telepedtek le. Dorosmai itt végezte el a polgári és a felsőkereskedelmi iskolát. Irodalmi tehetsége révén csakhamar az Aradi Közlöny munkatársa lett, majd vasútiszt-képző tanfolyamot végzett, és egész életében a vasút – Sopronban a GYSEV – lett a kenyérkereső munkahelye. Élete e kettős vonzásban tellett el: a vasút iránti hűségben és a szépirodalom iránti fogékonyságban, a toll iránti elhivatottságban.

1928-ban így emlékezett meg első verséről:

„...első versem a Brádon megjelent Zaránd című hetilapban látott napvilágot ... Azóta Erdély különböző folyóirataiban háromszázharmincegy versem jelent meg...”²⁽¹⁰⁶⁾

Aradon három kötete jelent meg. Ebben az időszakban jött létre kapcsolata Benedek Elekkel (1859–1929). Amikor Benedek 1921-ben Budapestről visszaköltözött az erdélyi Kisbaconba, szülőfalujába, az volt a célja, hogy szervezze, irányítsa az ott élő magyarság szellemi, kulturális életét. Munkásságának középpontjában a Cimborá című gyermeklap szerkesztése állt és ehhez megszerezte a kor számos kiemelkedő költőjének, írójának támogatását.³⁽¹⁰⁷⁾

A két író kapcsolata azzal kezdődött, hogy Dorosmai megküldte számára a Tücsök-dalok (1922) című kötetét. A kedvező fogadtatást nemcsak a megjelent versek, hanem levelezésük is bizonyítja.⁴⁽¹⁰⁸⁾

84A két író levelezésében az őszinte, baráti hang irodalomtörténeti érdekességeket őriz, s a lapkiadás számos gondjára enged következtetni. Dorosmai szívügyének tartotta a lapot, s nem csak kisebb-nagyobb munkákkal jelentkezett, hanem ötleteket, tanácsokat is adott. Javasolta, legyenek mesedélutánok, ahol a lapot népszerűsítik.

Dorosmai életében a döntő fordulat 1927-ben történt: hazaköltözik Magyarországra és Sopront választotta otthonául, ezt a szerinte a „legmagyarabb”, a leghűségesebb várost. Erről értesíti Benedek Eleket, aki így válaszol: „...ha már a sors úgy akarta, hogy vándorbotot végy a kezébe, onnét is segíteni fogsz nekem az én munkámban.” E biztatás nyomán a versek továbbra is mennek Kisbaconba, bár a hazatelepülés sok gonddal járt. Kapcsolatuk Benedek Elek halálával megszűnt, később Marcellal folytatódott az irodalmi együttműködés.⁵⁽¹⁰⁹⁾

Az írónak Sopron lett a végleges otthona, s itt vált elismert szerzővé. Már odaköltözése évében megjelentette újabb kötetét, amely ezúttal is verseket tartalmazott. (Én szeretem az egyszerűséget. Sopron, 1928.) Életfelfogását, filozófiáját jól jellemzik az alábbi sorok:

*„Építsen, aki akar palotát,
Én holtomig kunyhóban élek.
Nekem nincs dúsabb, drágább,*

*szentebb cifraság,
Mint az egyszerű, tiszta lélek.”*

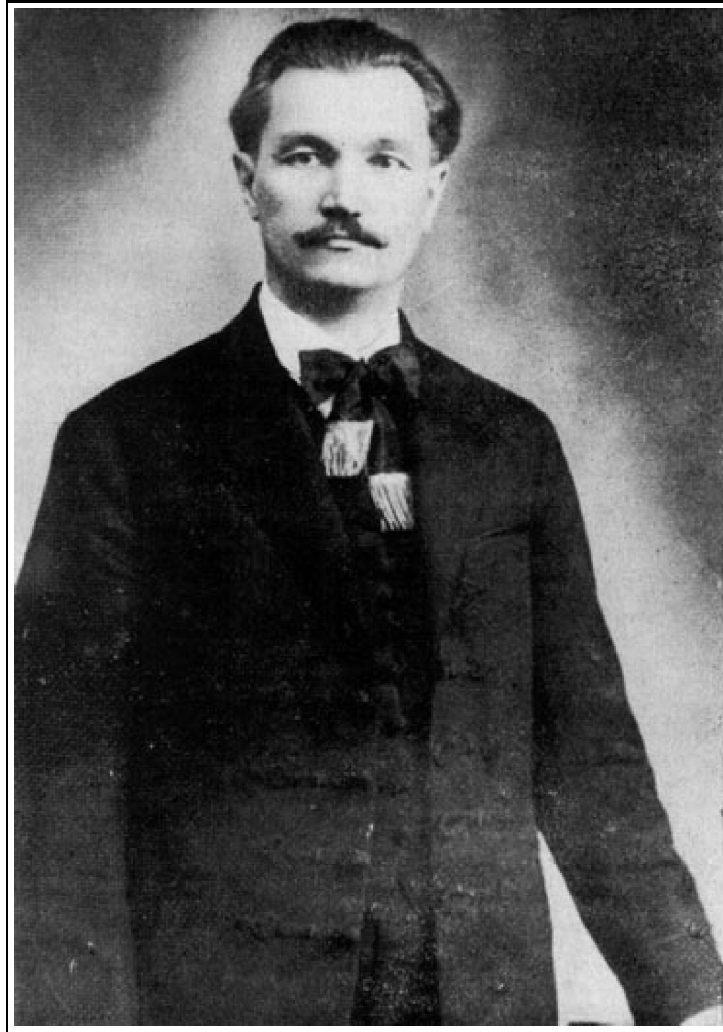
(Én szeretem az egyszerűséget)

Néhány versében már ekkor felismerhető az a filozofikus, kissé ironikus, belső fűtöttségű tanító jelleg, amely annyira egyénivé, „dorosmaissá” tette írásait. Azonnal felfigyeltek az új hangra, s verseskötete megjelenése erősítette helyzetét. Bekapcsolódott a város, majd fokozatosan az ország társadalmi, közéleti mozgalmába. Közíróként küzdött a szociális igazságtalanságok ellen, s ezért bizonyos körök elzárkóztak tőle.

Szépirodalmi sikerei révén tagja lett több irodalmi társaságnak, ugyanakkor a társadalom néhány visszásságát bíráló írása miatt a helyi Frankenburg Körbe működő tagként történő felvételét a város polgármestere, Sopronyi Thurner Mihály sokáig meg tudta akadályozni. Évek múlva Parragi György – aki később a Magyar Nemzet főszerkesztője lett, – segítette hozzá a társasághoz.[6\(110\)](#)

Sopron újra közel hozta szülőfalujához, munkái megjelentek a szülőfalu-közeli Pápa újságjában, a Pápai Hírlapban. Kapcsolatba került az ugyancsak neves, Veszprém megyében működő Váth (Horváth) János íróval, s írásaikkal számos lapban együtt szerepeltek.[7\(111\)](#)

Dorosmai Sopronban találta meg igazi hangját a tanítómese, a fabulaírás területén. Munkái bár magukon hordozzák Aesopus stílusának némely sajátosságát, többnyire – tartalmuknál, témájuknál fogva – mégis elsősorban Fáy András munkáival mutatnak rokonságot. Ezek azonban csak a műfaj jellegét jelentik, mert annyira önálló, egyedien „dorosmaisak”, hogy eredetiségükkel, egyéni látásmódjukkal csak rokoníthatók, de nem azonosak. Vállalta egy olyan műfaj föltámasztását, amelyet már alig-alig műveltek.[8\(112\)](#)

86A költőből fabula íróvá válásban nagy szerepe volt Vikár Bélának, aki felismerte benne, hogy költőnek aligha lenne kiváló, de kitűnő mester lehet a tanítómesék, az aforizmák írásában. Az eredményt az 1936-ban megjelent *Kis mesék nagyoknak* című köteté bizonyítja, amelyet a Vikár Béla alapította La Fontaine Társaság adott ki, megleghangú előszóval.⁹⁽¹¹³⁾

A kötet létrehozásában szerepet játszott az 1933. május 6-i Magyar Est, amelyen Dorosmai meséit Vikár Béla olvasta fel. Ezen az esten többek között József Attila, Nagy Lajos és jónéhány más, fiatal író és költő szerepeltek írásaikkal. Dorosmait tehát az elismertség vette körül.¹⁰⁽¹¹⁴⁾

Ekkorra már közel száz lapban többszáz munkája látott napvilágot. A soproni lapok mindig hírt adtak helyi és másutt megtartott felolvasásairól, tudósítottak könyvei megjelenéséről és szívesen közölték írásait.¹¹⁽¹¹⁵⁾

Irodalmi sikerei elismeréseként tagjává választotta többek között a Nagykőrösi Arany János, az Országos Gárdonyi Géza és a Magyar Goethe Társaság. Munkásságára külföldön is felfigyeltek, s a soproni írók Európaszerte megismerték.¹²⁽¹¹⁶⁾

1940-ben a Király Nyomda kiadásában megjelenik a Ferde magyar tornyok között című kötete Gondolatszilánkok alcímmel. A rövid elmés mondásokat, aforizmákat tartalmazó kötet olyan sikert arat, hogy második kiadásban is meg kellett jelentetni.

A következő évben már újabb kötet anyagán dolgozik, amelyet Benedek Marcell rendez sajtó alá és utószót ír hozzá.¹³⁽¹¹⁷⁾ Kapcsolatukról így vall: „Én Dorosmai Jánost örököltem. Az örökség jogán és az örökség elkötelezettségével fogtam kévébe írásait ...” S hogy fontosnak, megbecsülendőnek tartotta-e a kapcsolatot ápolni, a következő sorok bizonyítják, amelyekben az apja iránt megnyilvánuló bizalmat és segítséget is elismerte és viszonzta: „Dorosmai János azért állt oda a Cimbora szerkesztője mellé reménytelennek látszó, keserves időkben, mert így látta a világot s a maga kötelességét. S mert így látta és mert kötelességét becsületes művész módjára teljesítette: ezért álltam most a háta mögé marokszedőnek, ezért kötöttem kévébe, amit leartott.”

Nem tudjuk, hogy Dorosmai hogyan került kapcsolatba Veres Péterrel. Lengyel András feltételezi, hogy valamilyen támogatást szeretett volna biztosítani a balmazújvárosi írónak, talán felolvasó est rendezésével. E kapcsolatból mindössze Veres Péter levelét ismerjük, amelyet Lengyel András tett közzé.¹⁴⁽¹¹⁸⁾ Szerinte e kapcsolat eredménye, hogy Veres Péter 1941-ben ellátogatott Sopronba és előadást tartott. Feltehető, hogy ekkor találkoztak is.

1943 pályájának legsikeresebb éve: a Nagykőrösi Arany János Társaság kiadásában közel félezer oldalas kötete jelenik meg Mesék, aforizmák címmel. (E kötet is ⁸⁷a Király Nyomda munkája.) A Soproni Hírlap mint a soproni könyvpiac legszebb eseményét adja hírül a kötet megjelenését. Több más lap is a legnagyobb elismeréssel szól az íróról, az életmű legjavát közreadó kötetéről, amelynek előszavát a társaság elnöke, Göde Lajos írta, az utószót pedig Csanády Sándor.¹⁵⁽¹¹⁹⁾

A felszabadulás után már alig-alig jelent meg írása. A kor szelleme nem kedvezett a csípős szónak, s életkora sem tette lehetővé, hogy a fiatal nemzedékkel lépést tartson, új utakat keressen alkotómunkájához. Többnyire a Kisalföld című lapba írt irodalmi kötődésű tudósításokat, tárcákat. Vigasza az lehetett, hogy a külföld továbbra sem felejtette, írásainak reneszánsza volt a sok eszperantó nyelvű közlés. Itthon egy-egy lap, évkönyv, tankönyv tartotta életben emlékezetét.

A fabula Dorosmai János révén lett újra népszerű Nyugat-Európában. Saját maga is fordított németre, a legtöbb azonban barátai és hivatásos fordítók révén jelent meg lapokban, tankönyvekben, önálló kötetekben. Hollandiában Fabeltjes voor grote mensen (Mesék nagyoknak), itthon Fabeloj címmel jelent meg kötete, az utóbbi eszperantó nyelven. A holland kiadásról tizenegy lap írt elismerően. Több újság sorozatban közölte meséit, aforizmáit.

Csanády Sándor így emlékezik vissza Dorosmaira: „Együtt jártuk az erdőket, mezőket tavasztól ősziig minden délután ... Sok meséje született megfigyelésből, tünődésből, de sok belső vívódásból. Lelkében megfáradt emberként ment el örök pihenőre. Utolsó éveiben ritkán találkoztunk, havonta egyszer-egyszer, s akkor kiöntötte szívének mély szomorúságát. Új, kéziratban maradt meséinek színe is megtört, csak a kifelé mutatott optimizmus fénylett még ...”¹⁶⁽¹²⁰⁾

Nyolcvanéves korában, 1966. november 29-én halt meg Sopronban. A megyei lap, a Kisalföld Emlékvirágok a magyar La Fontaine sírjára című írásában búcsúzott tőle.¹⁷⁽¹²¹⁾ Brecht Rezső így írt róla öt év múltán: „Nagy elődök árnyékában élt és alkotott Dorosmai János, olyan műfajban, amely már réges-régen kihaltak számított, hiszen Fáy András óta számottevő magyar tanítómeseirodalom nem

volt...”¹⁸⁽¹²²⁾

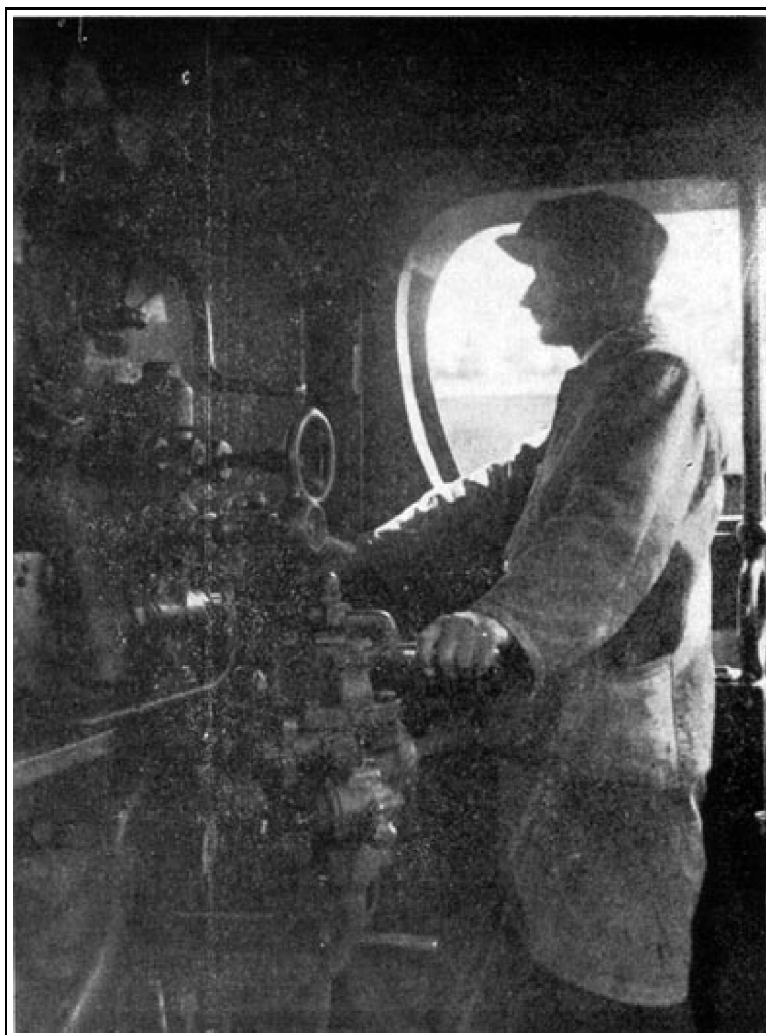
Az életút öröksége tucatnyi könyv, bennük többszáz vers, aforizma, fabula, néhány újságcikk, számtalan róla szóló tudósítás, könyveinek kritikája és vaskos füzetekben kiadatlan kéziratok anyag: egy erős hitű soproni író életműve.¹⁹⁽¹²³⁾ Az elmúlt félévszázad irodalomtörténetét feldolgozó munkák többnyire valamilyen vonatkozásban felemlítik nevét, munkásságát. Külföldön és itthon egyaránt felbukkan egy-egy írása, emlékezetéül annak, akinek varázsa, vonzereje művei igazságaiban, szépségeiben rejlik.

Az évfordulón szülőföldje, Veszprém megye bibliográfia megjelentetésével és kiállítással adózik emlékének, bizonyoságul, hogy életműve része irodalmi hagyományainknak.²⁰⁽¹²⁴⁾

1987. XLI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / MEGEMLÉKEZÉSEK / Kubinszky Mihály: Borbély István (1907–1985)

88 Kubinszky Mihály: Borbély István (1907–1985)

A háború utolsó évében, 16 éves gimnazistaként nyári szünetben a GYSEV-műhelyben gyakornokoskodtam egy hónapig. Itt találkoztam először Borbély Istvánnal, aki már akkor a műhely lelke volt, noha vezetőjévé csak két évvel később nevezték ki. Felismerte bennem a vasút és a mozdonyok iránti lelkesedést és elvitt magával Kapuvárig próbaútra. Ezt a napot nem felejttem el, ifjúságom egyik legnagyobb élménye volt.

1985. július 17-én halt meg, forró nyári napon kísértük utolsó útjára a Szent Mihály temetőbe. Valaki megkérdezte tőlem a temetés után, én hogyan kerülök ide, honnan ismertem? A választ itt tudom megadni: kapcsolatunk, mely a korkülönbség dacára is barátsággá fejlődött, azóta a háborús nyár óta sem szakadt meg.

Borbély István 1907. augusztus 18-án született Budapesten. Négy középiskola elvégzése után 1923-tól 1926-ig a MÁV Istvántelki Főműhelyében dolgozott. Itt megszerezte azt a gyakorlatot és segédlevelet, amelyet a Magyar Felsőipariskola – a 89mai Bánki Donát Gépipari Műszaki Főiskola jogelődje – a felvételhez akkor megkívánt. 1926–29 között a főiskola hallgatója, annak sikeres elvégzése után 1930. január 8-án lépett a GYSEV szolgálatába, 1930. május 1-től Sopronban dolgozott, 1932–34 között a biztosító berendezések építésénél és javításánál, 1934–1936 között beosztott műszaki tisztviselőként, 1936–1945 között a mozdónyszereldei javítások irányítójaként, 1946-tól 1951-ig a műhely főnökeként. Ekkor a MÁV vette át a műhelyszolgálatot és Borbély Istvánt a vezérigazgatóság gépészeti szakosztályára helyezték Budapestre, ahol sokéves tapasztalatait és jó képességeit az egész magyar vasúti vontatás javára kamatoztathatta. Nyugdíjazásáig (1967 végén főfelügyelői rangban) résztvett a MÁV mozdonyainak

fejlesztésében, beszerzésében. Ott volt a gőzmozdonykorszak végén, s 1954-ben szószólója annak, hogy a csehszlovák vasutak 477. sorozatú szertartányos mozdonyát a MÁV vásárolja meg nagyobb példányszámban (a vontatási nemben bekövetkezett változtatás utolsó pillanatában akadályozta meg a rendelést). Tagja volt annak a bizottságnak, amely Essenben átvette 1963-ban az első V 43 sorozatú villanymozdonyokat, melyek alapján a Ganz-Mávag licencjogot vásárolt. Grafikai képességeit érvényesítette ennek a sorozatnak első formaadó színezésénél is.

Borbély István barátai még két kimagasló tulajdonságát csodálták: páratlan technikatörténeti ismereteit és szabadidejében készített rajzait, melyek színezett, enyhe perspektívában tartott rajzmodorban folyami hajókat és gőzmozdonyokat ábrázoltak. Hazánkban szinte ismeretlen ez a – főként Angliában elterjedt – ábrázolásmód, mely gépeket, járműveket élethűen, de mégsem a műszaki rajz fogalmkörébe, hanem a művészeti alkotáshoz sorolható műfajban örökít meg. Borbély István grafikai tevékenysége ebben a vonatkozásban hazánkban úttörő. Egy nemrég kezdeményezett kiállítást azonban sajnos már nem élhetett meg. Nemkülönben fényképparchívuma is nagyon értékes.

Sopronban dolgozott több mint két évtizedig, ide kötötte felesége révén a családi kötelék is. Nyugdíjas éveinek idején Gyömrőre vonult vissza az apai házba, de akkor is minden évben ellátogatott Sopronba. Soproninak érezte és vallotta magát. Remélhető, hogy Sopronban mutatható be életművének közérdeklődésre számot tartó része.

1987. XLI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC

---

90 SOPRONI KÖNYVESPOLC

1987. XLI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. Herausgegeben von der Burgenländischen Landesregierung: IV. Band: Die Urkunden von 1328 bis 1342 mit Nachträgen von 1284 bis 1318. Bearbeitet von Irmtraut Lindeck-Pozza.

**Urkundenbuch des Burgenlandes
und der angrenzenden Gebiete der Komitate
Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg.
Herausgegeben
von der Burgenländischen Landesregierung:
IV. Band: Die Urkunden von 1328 bis 1342
mit Nachträgen von 1284 bis 1318.
Bearbeitet von Irmtraut Lindeck-Pozza.
Wien–Köln–Graz, in Kommission
bei Hermann Böhlau Nachfolgern, 1985, XII + 430 Seiten**

Az oklevéltár III. kötetét ezen a helyen már ismertettem (SSz. 1981, 282–283). Akkor hiányoltam a szó- és tárgymutatót. A IV. kötethez csatolva ezt most pótolta a szerzőnő. Mennyire hasznos az ilyen mutató, azt néhány adattal igazolhatjuk. Így pl. az *öl* hossz mérték „*extensio brachiorum*” megnevezésére a magyar mértéktörténet (Bogdán István: Magyarországi hossz- és földmértékek a XVI. század végéig. Bp., 1978, 88) eddig az első adatot 1425-ből ismerte: A III. kötetben pótlólag közölt oklevelek között már 1249-ből (262. lap). Megtudjuk, milyen fafajtákat emlegetnek az oklevelek határjárásai, többek között 1313–1437-ből „*ad metas arboribus parasnafa nuncupatis*” (72. lap.) A *lapos* címszó alatt közölt magyar *iegku* értelmezése azonban nem *egkő*, hanem *jegykő*, amint ez az 1267. évi oklevélből is, az Oklevélszótárból (‘Grenzstein’) is kitűnik (az oklevél száma nem *I 469a*, hanem *I 496a*).

Itt jegyezzük meg, hogy a szerzőnő 1985-ben és 1986-ban az oklevéltárnak még Hans Wagner által feldolgozott első kötetéhez és saját II. kötetéhez értékes kiegészítéseket és javításokat közölt (Bemerkungen zum Urkundenbuch des Burgenlandes. In: Burgenländische Heimatblätter 47, 197–204; 48, 105–113).

A IV. kötet forrásértékét mutatja, hogy a közölt 560 oklevélnek közel a fele eddig nem jelent meg nyomtatásban, a II. és a III. kötethez pótlásul közölt 6 oklevélnek ugyancsak a fele volt eddig kiadatlan. Azt mondhatjuk tehát, hogy 1342. december 6-ig a történeti Nyugat-Magyarországnak fellelhető, úgyszólván teljes okleveles anyaga most már rendelkezésünkre áll.

Ezen a helyen bennünket elsősorban a Sopron vármegyére vonatkozó, eddig kiadatlan oklevelek érdekelnek. Az oklevéltár második kötetéhez pótlásul közölt oklevelek 91-ikéül ilyen egy 1284. évi, amely Széplak elzálogosításával kapcsolatos (II. 225a). A IV. kötet már kiadott oklevelei közül tanulságos a 85. számú, amely szerint Kőszeg ugyanazokat a kiváltságokat nyerte el 1328-ban, amelyeket a soproniak is élveznek, ennek ellenére – egy eddig kiadatlan oklevél szerint – a soproniak (és a pozsonyiak) nem engedték meg, hogy a kőszegiek boraikat Sopron és Pozsony külvárosán, akkori szóval hóstátján („*per suburbium vulgariter Houstat dictum*”) keresztül szállítsák, amíg a király 1341-ben közbe nem lépett (517. sz.) 1336-ból arról értesülünk, hogy egyesek Sopront meg akarják szállni, ezért a király éberségre inti a polgárokat (329. sz.), 1331-ből Lukács soproni nemes és nővére, Luca között Kelénpaták (ma: Klingensbach) birtoklása miatti perrel kapcsolatban tanúskodó soproni polgárokat ismerünk meg (329. sz.). Egy újabb, eddig kiadatlan oklevél Sopronnak *Egered* nevű birtokára vonatkozik (10. sz.)

Számos, eddig kiadatlan oklevélből értesülünk Sopron vármegyei birtokok történetéről. Így pl. Szopor, Pinnye, Locsmánd (ma: Lutzmannsburg), Fertőendréd, Süttör, Hegykő. Csorna, Pulya (ma: Pullendorf),

Vica, Nagycenk, Kapuvár, Pusztacsalád sorsáról. 1341–1342-ből megtudjuk, hogy Lackfi István, Sopron és Vas vármegyék ispánja a Lajta-hegységben, régi magyar nevén a Sárhegyen („in Monte Saar”) a németek elleni védelmül („contra Teonicos”) felépíttette Szarvkő (ma: Hornstein) várát („castrum Zorwkw”). Ez Szarvkő első említése (529. sz.).

A szerzőnő lelkiismeretességét dicséri, hogy a megoldatlan részletekre is figyelmeztet. Így pl. 1328. máj. 27-én Miklós fia Pál, „Liber udvornicus domini regis de Hurusun” és név szerint felsorolt 7 rokona ugyanonnan a veszprémi káptalan előtt bemutatják és átíratják a királyi kancellária 1326. évi oklevelét, amelyben a király – ugyancsak az ő kérésükre – átírta III. Béla 1186. évi, *Hurusun* 12 szabad udvarnokáról szóló oklevelét. Az átírás tulajdonképpen hiteles másolat készítését jelentette, amire az érdekelteknek, nyilván az 1186. évi királyi szabad udvarnokok leszármazottainak, szükségük volt, hogy az eredeti oklevelet ne kelljen szükség esetén magukkal vinniök (I, 49. sz., III, 399. sz., IV, 75. sz. oklevél). 1326-ban az 1186. évi oklevélnek tehát még meg kellett lennie, hiszen a nevezettek szabad jogállásának („super libertatem quam vulgariter *wduornuk zabada* vocata”) igazolásáról volt szó. Egy 1316. évi oklevélből ismeretes egy comes Ladislaus „de *Huruso*” (IV, 175. sz. oklevél). A *Hurusun~Huruso* helynévi adatokat az oklevéltár két szerkesztője Kniezsa Istvánra (Ungarische Jahrbücher 1937, 277) való hivatkozással Haracsony (ma: Haritschon) Sopron vármegyei birtokra vonatkoztatják. Kérdőjellel ugyan, hiszen Kniezsa is csak Tagányi Károlynak egyik kéziratban maradt munkájából vette a gondolatot, amikor Moór Elemér (Westungarn im Mittelalter im Spiegel der Ortsnamen. Szeged, 1936, 30, 115) etimológiai magyarázatát bírálta. Ezeket az adatokat a *Haracsony!Haritschon* helynév eddigi magyarázóit (vö. még Schwartz Elemér: A nyugatmagyarországi német helynevek. Bp., 1932, Kranzmayer–Bürger: Burgenländisches Siedlungsnamenbuch. Eisenstadt, 1957) nem vették figyelembe. Tekintettel arra, hogy a *Haracsony* helynévre legrégebbi adatunk 1389-ből való, még pedig soproni német oklevélből (*Harratzschan* SoprOkl. I/1: 226), a *Hurusun~Huruso* helynévi adatoknak Haracsony birtokra való vonatkoztatása legalább 200 esztendővel viheti vissza ennek a falunak a történetét. Nyelvtörténeti szempontból a *Hurusun~Huruso* = *Haracsony* azonosítás lehetséges. Az ómagyarban ⁹²végbement *u>o>a* nyíltabbá válás, a cs hangnak a XI–XIII. században használatos *s* jele (vö. Bárczi Géza: Magyar hangtörténet. Bp., 1958², Kniezsa István: Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig. Bp., 1952, 44, 73) egy *Hurucsun* > *Horocson > *Haracsan* fejlődés feltételezését lehetővé teszik. Az azonosítás egyelőre azért problematikus, mivel a *Hurusun* 'Hurucsun' helynévnek még nincsen etimológiai magyarázata és hiányzik az adatok sorából a *Horocson változatnak megfelelő forma, hacsak nem vesszük ide a *Horitschon* helynév nyelvjárási hoaritsaun (Schwartz), ill. horitšaon (Kranzmayer–Bürger) ejtését (vö. még Sopronból 1454: *Harritschan* SoprOkl. II/3:412). Az oklevéltár remélhetően még megjelenő további köteteinek adatai esetleg még eldönthetik a kérdést (mindenesetre még vö. Steinhauser, Walter: Die Bedeutung der Orstnamen in Niederdonau. St. Pölten, 1941, 27, 33).

Viszont zavaros, amit a 253. és a 297. sz. oklevélben szereplő *Wyz~Vyz* nevű birtokkal kapcsolatban olvasunk. A szerzőnő ezt minden indokolás nélkül a *Wichs* (Bük német neve) helynévvel azonosítja, bár a 253. sz. oklevélhez fűzött jegyzetében azt írja, hogy „talán a Sopron melletti Kópházával azonos”. A névmutatóban e helyeken kívül még Nemesvist és Káptalanvist is említi. Bük német nevével való azonosítás nyelvészeti szempontból lehetetlen, a 253. és a 297. sz. oklevél (1333., 1335.) különben a Sopron vármegyei nemeseknek Hegykőn tartott gyűlésén 1344. okt. 21-én készült oklevelében, átíratban maradt fenn (SoprVmOkl. I, 177-182), ebben német helynevet nem használtak (Bük német neve közel 50 esztendővel később, 1392-ben fordul elő először: Moór i.m. 152). Kópháza eredeti neve ugyan *Wyz* 'Visz' volt (Moór i.m. 59). Ezt a soproni várföldet a soproni polgárok 1283-ban kapják meg a királytól (I, 235. sz. oklevél), mégis a XIV. század első felében Kolb Péter (1304-től) vagy Kolb Miklós (1324-től) soproni

polgárokról a *Kolbenhof* (első adat 1354-ből), magyarul a *Kolphaza* (első adat 1429-ből) nevet kapja (Moór i.m. 81). 1429-ben Kópháza falut (*villa*) már különválasztják Visz birtoktól (*terra*), a Visz (*Wyz*) név ekkor fordul elő utoljára (SoprOkl. I/2:399–403). Az 1344. évi oklevél idézett kiadásában *Wys*, az eredeti oklevélben (Országos Levéltár: Dl. 3657) pedig *vys* található (Baraczka István szíves közlése). A nem betűhív közlés felesleges bonyodalmakat okoz és félrevezetheti a nyelvészt. Egy oklevéltár kiadójának erre is kell gondolnia. A *vys* birtok tehát csak Nemesvis vagy Káptalanvis lehet, ahogy azt 1889-ben már Nagy Imre is megállapította.

Még elgondolkodtatóbb az 1325–1339-ig szereplő Nikolaus *Wuller* soproni polgár esete (III, 376., 430., 433., 435. sz. IV, 5., 172., 436. sz. oklevél). A III. kötet e polgár ragadványnevét (családnevét?) így értelmezi: „bullarius, *Siegelmacher* (*Brandmarker* ?)”, azaz ’pecsétkészítő (billogos?)’, e német értelmezésekkel szerepel egy-egy oklevél regesztájában is. A IV. kötetben *Buller~Boller*, ill. „*Siegelmacher* oder *Brandmarker*” áll a regesztákban. A jelzett okleveleknél ugyanis a III. és a IV. kötet csak regesztát közöl, egyébként már meglévő kiadásokra hivatkozik. A soproni polgár nevének téves értelmezése nyilván a fenti első oklevél (III, 376. sz.), azaz a Hazai Okmánytár szövegközlésén (III, 69. sz.) alapszik, ahol ez áll: „*Nicolao Bollario*”. Az eredeti oklevélben ezzel szemben: „*Nicolao wollario*” (Soproni városi levéltár: Dl. 82). Az oklevél Ják-nembeli Rajnold fia András soproni alispán nevében 1325-ben nyilván a johanniták soproni hiteleshelyén készült, hiszen azzal végződik, hogy Lőrinc testvérnek, a soproni johanniták commendatorának pecsétjével 93pecsételték meg a felsorolt tanúk jelenlétében, mivel az alispánnak saját pecsétje pillanatnyilag nem állott rendelkezésére („*Sed quia proprio ad presens caremus sigillo presentes litteras fecimus sigillo fratris Laurencii commendatoris domus Hospitalis in Suppronio sigillari*”). A soproni johanniták scriptora német, közelebről bajor-osztrák nyelvjárású volt (vö. Mollay Károly: Német-magyar nyelvi érintkezések a XVI. század végéig. Bp., 1982, 89). Oklevelünkben ezt bizonyítja a *wolphker* ’Wolfger’, sőt a kétszer előforduló *wartholomeus* ’Bartholomeus’ név is. A bajor–osztrák nyelvjárásban ugyanis hiányzik a két ajakkal képzett, zöngés *b* zárhang, ezért a két ajakkal képzett zöngés *w* réshanggal vagy a két ajakkal képzett, de zöngétlen *p* zárhanggal helyettesítik (Sopronból 1378: *Paertel* SoprOkl. I/1:186, 187). Az előbbi Wolfger soproni polgár neve a királyi kancellária magyar irnokánál azért jelenik meg *Bophker* alakban, *wartholomeus* soproni polgár neve meg a győri káptalan magyar irnokánál *Bartholomeus* alakban (SoprOkl. I/1:43), mivel az ómagyar nyelvben ekkor már nem volt meg a két ajakkal képzett zöngés réshang; ezért a megfelelő zárhanggal helyettesítették, hiszen a neveket hallás útján jegyezték le. Ez magyarázza a bajor-osztrák nyelvjárásból átvett jövevényszavainkat is (pl. *wogner* ’Wagner’ > magyar *bognár* stb. Mollay i.m.). A fenti Nikolaus ragadványneve azért *dictus Buller~Boller*, ill. *Bulnaar* a királyi kancellária és a győri káptalan okleveleiben (III, 430., 433. IV, 5., 172. sz. oklevél). Ha 1327-ben egy királyi oklevélben (III, 435. sz.) fel is tűnik *dictus Wller* ’Wuller’, ez csak azt jelzi, hogy a bajor-osztrák bilabiális *w* hangot a magyar labiodentális *v* hanggal helyettesítették (vö. ugyanott *Wolkou* ’Valkó’ SoprOkl. I/1:52–53), vö. még a vasvári káptalan 1339. évi oklevelében *Woller* (IV, 436. sz., SoprOkl. I/1:75). Zsigmond király 1392. évi oklevelében „*mercatorum de Sopronio Simon Woller dictum*” (SoprVmOkl. I, 507). Nikolaus ragadványneve tehát a német névtani irodalomból jól ismert *Woller~Wuller~Wullner* ’Wollenschläger, gyapjúcsapó, kalló, ványoló’ foglalkozásnévvel (vö. Brechenmacher, Josef Karlmann: Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Familiennamen. Limburg a. d. Lahn, 1957–1963; Mollay i.m. 580) azonos. Még akkor is, ha a győri káptalan egyik oklevele (1327: „*comes Nicolaus dictus Buller, iudex civitatis Supruniensis*” SoprOkl. I/1:51) bírói tisztére való tekintettel *comes* címet ad neki. Az idézett 6 oklevélnek a soproni városi levéltárban őrzött eredetije Nikolaus ragadványnevét 4 esetben kis kezdőbetűvel, a Nikolaus nevet pedig minden esetben nagy kezdőbetűvel tartalmazza (Horváth Zoltán szíves közlése). A középkorban szófajtól függetlenül a *fontos* szót írták nagy kezdőbetűvel. Tették ezt különösen akkor, amikor valakinek a keresztnévén kívül még ragadványneve is

volt. A történészek önkényes eljárása, amellyel a kis és nagy kezdőbetűk tekintetében nem betűhíven közlik az okleveleket, a nyelvész szempontjából hamisítással egyértelmű, mivel elkendőzik a ragadványnevek családnevekké alakulásának hosszú folyamatát.

A névmutató alapján ismét értesülünk többféle fafajtáról, ami az egykori növényzet, különösen a gyümölcsstermesztés kutatója számára tanulságos, hiszen ezek a nevek határleírásokban fordulnak elő. A nyelvész számára ezenkívül még értékesek új vagy az eddigieknél korábbi adatok, mint pl. 1328: *kysmeggyed* 'kis határjel', 1332–1387; „*ad arbores Buksus*”; 1354–1383: „sub arbore Iuniperi *fenyhedgy dicta*” (IV, 41., 131., 361. lap).

94. Meg kell említenünk, hogy az 5. sz. oklevelet nem Nagy Imre, hanem Házi Jenő adta ki, a 436. sz. oklevél korábbi kiadásának a lapszáma (HazOkm. III, 141) hiányzik. Az oklevéltár regesztáiban a magyar nevek szedése hibátlan, nem így a mutatóban. A Moson vármegyei (1529-ben elpusztult) Beled falu természetesen nem Kapuvártól délkeletre feküdt.

Mollay Károly

1987. XLI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Molnár László (szerk.): Georgius Agricola: Tizenkét könyv a bányászatról és a kohászatról. Bazel, 1556. Fordította Becht Rezső. Budapest, é. n., 658 lap.

Molnár László (szerk.): Georgius Agricola: Tizenkét könyv a bányászatról és a kohászatról. Bazel, 1556.

Fordította Becht Rezső. Budapest, é. n., 658 lap.

Georg Bauer (1494–1555), humanista nevén Agricola, az ásványtan, a bányatudomány és a metallurgia megalapítójának 24 ismert és 21 elveszett műve közül a „De re metallica libri XII” nem tartalmaz ugyan soproni helytörténeti vonatkozást, mégis megemlékezünk róla. A kiadvány a Központi Bányászati Múzeumban évek óta folyó tudományos munkának egyik, országos szempontból is jelentős megnyilvánulása, Becht Rezső (1893–1976) két éves előmunkálat után, a szükséges nyelvi és műszaki ismeretek birtokában, két esztendő (1960–1961) alatt készítette el a mű fordítását. Az előmunkálat tulajdonképpen három munka elkészítését jelentette, nevezetesen az Osztrák–Magyar Monarchia országai és tartományai összes, régi és új bányászati, kohászati és pénzverési törvényeinek annotációját, név- és tárgymutatóját, valamint egy Agricola-tanulmány elkészítését. Szabó Jenő legutóbb (SSz. 1986, 357–359) szépen jellemezte, mit jelentett ez a munka Becht Rezső számára. A szerkesztő Molnár László tanulmányából („Agricola és kora”) kiderül, hogy a mű a bányászaton és a kohászaton kívül még tizenegy tudományágban előzte meg korát. A kiadványhoz sajnos csak személynévmutató készült (A. Szála Erzsébet munkája), helynévmutató nem, pedig ebből kiderült volna, Agricola számos helyen említi az alsó-magyarországi bányavárosokat (Körmöcbánya, Selmecebánya, Besztercebánya), sőt a 309. lapon a 292 eredeti rajz közül a 149. a besztercebányai rostasort mutatja be és magyarázza. A XII. könyvben olvashatunk a salétromkészítésről (552–554.), amely soproni helytörténeti szempontból érdekel bennünket.

Az 1532. évi mustrajegyzék tárgyalásával kapcsolatban említettük, hogy a törökök támadására készülődő Sopron fegyvermestere, Zierler Castullus 1524–1538-ig gyakran maga készítette a lőporhoz szükséges salétromot (SSz. 1983, 198), bár a salétromfőzés már akkoriban is külön iparágának számított. Különben

ennek köszönhetjük a soproni tanács első intézkedését az erdő védelmére. Agricola 1530–1550-ig gyűjtötte, írta meg anyagát, még pedig kisebb részben a szakirodalom, nagyobb részben a szász és a luzsikai (németül: Lausitz) bányavárosok gyakorlatának ismerete alapján. Ez a gyakorlat akkoriban Európában a legfejlettebbnek számított. Zierler Castullust a soproni tanács Pozsonyból szerződtette, ide nem tudjuk, honnan érkezett. Puskaporkészítése alapján mégis feltehetjük, hogy ismerte korának legfejlettebb eljárásait, így azokat is, amelyeket kortársa, Agricola könyveiben leírt.

95A 12 könyvből, azaz fejezetből az első általában szól a bányászatról, a második a bányák felkutatásának módjáról, közben a sokáig alkalmazott, Agricola által már kétségbevonatott varázsvesszős kutatásról. Az ún. varázsvesszők leírása ma a néprajzost is érdekelheti. Következnek a telérek (3., 4. könyv), a bányaméréstan (5), a munkaeszközök és a gépek nagyon tanulságos leírása (6.), az ércpróbák (7.), az ércék izzítása, zúzása, mosása, pörkölése (8.), az ércolvasztás (9.), az ezüst, arany, ólom, réz egymástól való elválasztása (10., 11.), a só, nátron, salétrom, timsó, vitriol, kén, bányaviasz és üveg készítése. E leírások egyike-másika helytörténeti forrásaink értelmezésénél is felhasználható, annál is inkább, mivel sok esetben lapalji jegyzetben megtalálható a magyar szakszó korabeli latin vagy német megfelelője. Ezért kár, hogy a kiadáshoz nem készült egy teljes latin–német–magyar szakszótár. Nagyon hasznos a „Függelék”-ben közölt mértéktáblázatok mindegyike. A latin *palmus*, német *Handbreit* mérték magyar megfelelője azonban nem *kéz*, hanem *tenyér*, még pedig a XI. századtól kezdve. A kitűnő papíron, szép kivitelben készült könyv méltán sorakozik az eddigi latin, német, olasz, lengyel, angol, cseh és orosz kiadásokhoz.

Mollay Károly

1987. XLI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / MUNKATÁRSAINK

MUNKATÁRSAINK

Dr. Csapoly István természetvédelmi felügyelő, Sopron, Tulipán köz 10.

Dr. Nagy László ny. igazgató-főorvos

Dávidházy István műszaki tanácsadó Sopron, Kossuth u. 14.

Dr. Nováki Gyula régész, 1111 Budapest, Bartók B. u. 18.

Dr. Sándorfi György mérnök, 1054 Budapest, Báthori u. 22.

Dr. Gömöri János régész, Sopron, Liszt Ferenc Múzeum

Király Tibor, GYSEV-főtanácsos, Sopron, Pf. 104.

Dr. Fried István, tszv. egyetemi docens, 1072 Budapest, Akácfa u. 30.

Dr. Soós István, tud. munkatárs, Budapest, MTA Történelemtudományi Intézete

Szénássy Árpád mérnök, ČS–94 501 Komárno, ul. Stefan Mezőho 12.

ifj. Szabó Kálmán könyvtáros, Szakszerv. Kvt.

Lukács László ny. műszerész-csoportvezető

Csupor Károly ny. OTP-tisztviselő, Sopron, Árpád u. 4.

Kienzl János titkár, Városi Pártbizottság

Dr. Tölgyesi József ált. isk. igazgató, 8200 Veszprém, Május 1. u. 2.

Dr. Kubinszky Mihály, tszv. egyetemi tanár, Sopron, Pf. 132.

Dr. Mollay Károly ny. egyetemi tanár, 1118 Budapest, Köbölkút u. 11.

1987. XLI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRONI SZEMLE

---

96 SOPRONI SZEMLE

Ödenburger Rundschau
Lokalhistorische Quartalschrift
Redaktion: Karl Mollay

Inhaltsverzeichnis

Die Schriftleitung: Fünfzig Jahre

Csapody, István: Die Pflanzenwelt der Ödenburger Löwer

Nagy, Ladislaus: Die Wirkung der Heilbäder, Heil- und Mineralwässer der Neusiedlersee-Gegend auf den menschlichen Organismus

Dávidházy, Stefan: Der Neubau des Ödenburger Stadtturmes (1676–1682)

Aktuelle Fragen der Ödenburger Geschichtsforschung

Nováki, Gyula–Sándorfı, Georg: Ergebnisse der Erforschung der sog. „Roten Schanze“ der Innenstadt in Ödenburg

Gömöri, Johann: Archäometrische Grabungssonde aus der sog. „Roten Schanze“ der altungarischen Burg von Ödenburg

Kleine Mitteilungen

Király, Tiburtius: Ödenburg in der Philatelie. Zehnte Mitteilung

Fried, Stefan: Der Hintergrund einer Ödenburger Predigt (Beiträge zum Verhältnis von Napoleon zu Ungarn)

Soós, Stefan: Beiträge zur Geschichte der Ödenburger „Ungarischen Gesellschaft“

Szénássy, Árpád: Die Erfindung von Adolf Feszty und die Esterházy-Papierfabrik

Szabó jun., Koloman: Das erste Buchfest in Ödenburg (1929)

Lukács, Ladislaus: Die Uhr des Ödenburger Stadtturmes

Kulturelles Leben in Ödenburg

Csupor, Karl: Der Zirkel der Ödenburger Freunde der Körösi-Csoma-Gesellschaft

Kienzl, Johann: Eröffnungsrede bei der Ausstellung des Kunstmalers Wilhelm Roisz (19. Oktober 1986)

Nekrologe

Tölgyesi, Josef: Der Dichter Johann Dorosmai (1886–1966)

Kubinszky, Michael: Stefan Borbély (1907–1985)

Bücherschau

Mollay, Karl: Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. Hrg. von der Burgenländischen Landesregierung. IV. Band: Die Urkunden von 1328 bis 1342 mit Nachträgen von 1284 bis 1318. Bearbeitet von Irmtraut Lindeck-Pozza. Wien-Köln-Graz, in Kommission bei Hermann Böhlau Nachfolgern, 1985, XII + 430 Seiten

Mollay, Karl: Molnár, Ladislaus (red.): Georgius Agricola: De re metallica libri XII. Basileae, MDLVI. Ins Ungarische übertragen von Rudolf Becht. Bp., 1985.

Unsere Mitarbeiter

Végjegyzet

1 (Megjegyzés - Popup)

Elhangzott az ÉTE soproni Lövér-ankétján 1985. okt. 24-én.

2 (Megjegyzés - Popup)

Becht Rezső: Lövéri változások. SSz. 1969, 120–130.

3 (Megjegyzés - Popup)

Csapody István: Loew és Deccard „Flora Semproniensis”-e. SSz. 1961, 26–37.

4 (Megjegyzés - Popup)

Becht i. h. 126.

5 (Megjegyzés - Popup)

Bredetzky, Samuel: Beyträge zur Topographie des Königreiches Ungarn. Wien, 1805. II. 73–107.

6 (Megjegyzés - Popup)

Főző Géza: Sopron vidékének gyümölcsei. Ssz. 1943, 118–136.

7 (Megjegyzés - Popup)

Kárpáti Zoltán: A természetes növénytakaró és a kertészeti termesztés közti összefüggés. SSz. 1958, 222–244; németül: Acta Agronomica Acad. Sci. Hung. 1958, 429–456.

8 (Megjegyzés - Popup)

Heimler Károly: Sopron topográfiája. Sopron, 1936, 262.

9 (Megjegyzés - Popup)

Gáyer Gyula: Vas vármegye fejlődéstörténeti növényföldrajza és a praenorikumi flórasáv. Vas megye és Szombathely város Kultúregyesülete és a Vas vármegyei Múzeum 1. Évkönyve. Szombathely, 1925, 1–43.

10 (Megjegyzés - Popup)

Csapody István: A Sopron környéki szelídgesztenyések. SSz. 1959, 238–256.

11 (Megjegyzés - Popup)

Csapody István: Kastanienwälder Ungarns. Acta Botanica Acad. Sci. Hung. 1969, 253–279 + Tab.

12 (Megjegyzés - Popup)

Szabó Jenő: A Soproni Városszépítő Egyesület története. 1869–1984. Sopron, 1984 (különnyomat a SSz. 1983–84. évfolyamaiból).

13 (Megjegyzés - Popup)

Boronkai Pál: Sopron parkosításának története. SSz. 1969, 145–161.

14 (Megjegyzés - Popup)

Kubinszky Mihály: A soproni Lövérrel kapcsolatos műemléki feladatok. Magyar Műemlékvédelem, 1971–1972, 207–214; Winkler Gábor: „Szabálytalan” festői házak a Lövérben. Soproni magazin, Soproni Ünnepi Hetek, 1985. júl.

15 (Megjegyzés - Popup)

Csapody István: A soproni mammutfenyő. SSz. 1957, 297–300 és Majer Antal: Sopron faóriásai. SSz. 1985, 52–54.

16 (Megjegyzés - Popup)

Varga Gábor: Soproni arborétum I-II. Kézirat. 1968.

17 (Megjegyzés - Popup)

Jávorka Sándor–Csapody Vera: Kerti virágaink. Közép-európai dísznövények színes atlasza. Bp., 1962, 155; – Debreczy Zsolt–Csapody Vera: Télen is zöld kertek Bp., 1971, 378; – Vera Csapody–Imre Tóth: A Colour Atlas of Flowering Trees and Shrubs. Bp., 1982, 311.

18 (Megjegyzés - Popup)

Mika Ferenc dr. szóbeli közlése.

19 (Megjegyzés - Popup)

Rapaics Raymund: A magyarság virágai. Bp., 1932, 284–285.

20 (Megjegyzés - Popup)

Ezen a napon oldotta fel a bécsi Collegium Sanitatis a városi tanács eskü alatti nyilatkozata alapján a járvány miatt elrendelt egészségügyi zárlatot (szkv. 1679–80, 338).

21 (Megjegyzés - Popup)

A nevek utáni zárójelbe tett számok a Házi Jenő „Soproni polgárcsaládok” (Bp., 1982) c. műve irányítószámai.

22 (Megjegyzés - Popup)

A forgalomban lévő pénz a császári forint volt, amely 100 dénárt (*ungarisch*), 60 krajcárt vagy 20 garast ért. A városi számadáskönyveket ebben az időben (egészen 1697-ig) ún. kamarai elszámolási értékben (*in ungarischer Währung*) vezették: 1 császári forint 1,25 kamarai forinttal volt egyenlő. A kamarai forint 8 solidusból, a solidus pedig 30 dénárból állt. Az összehasonlíthatóság érdekében a továbbiakban az értékadatokat császári forintok, krajcárok és dénárok.

23 (Megjegyzés - Popup)

Házi idézett művében Öttrich-Retz Sámuelként szerepel, holott – mint azt a polgárfelvételéről szóló 1671. április 6-i tanácsjegyzőkönyvi bejegyzés is tanúsítja – a korban gyakori kettős keresztnév használat esete áll fenn. Neve ugyanennek a tjkv-nek a névmutatójában is az „R” alatt található.

24 (Megjegyzés - Popup)

A font itt hossz mérték vagy térfogat mérték, amely 8 Schillingből állt.

25 (Megjegyzés - Popup)

A szó jelentése a forrásokból és szótárakból nem határozható meg. Az eredeti szövegösszefüggés a következő: „Wie auch d(a)z ander gerüst auff den Woderboden auff alle Vier Viertl hinausgemacht ...”.

26 (Megjegyzés - Popup)

Bella Lajos: Scarbantia sánca. ArchÉrt. 16 (1896), 223–226.

27 (Megjegyzés - Popup)

Bella Lajos: Római leletek. Sopron, 1900. nov. 18. sz.

28 (Megjegyzés - Popup)

Bella i.h.

29 (Megjegyzés - Popup)

Az 1961-ig végzett megfigyelések és ásatások ismertetését, irodalmi hivatkozásokkal, ld.: Nováki, Gyula: Zur Frage der sogenannten „Brandwälle” in Ungarn. Acta Arch.Hung. 16. (1964), 99–149.

30 (Megjegyzés - Popup)

Héjj Miklós és Nagy Emese ásatása.

31 (Megjegyzés - Popup)

Nováki Gyula megfigyelései.

32 (Megjegyzés - Popup)

Holl Imre, Nováki Gyula és Sz. Póczy Klára ásatása.

33 (Megjegyzés - Popup)

Holl Imre ásatásai. Holl Imre: Sopron középkori városfalai I–IV. ArchÉrt. 94 (1967), 155–183; 95 (1968), 188–204; 98 (1971), 24–42; 100 (1973) 180–206.

34 (Megjegyzés - Popup)

Sz. Póczy Klára ásatásai. Sz. Póczy Klára: Scarbantia városfalának kormeghatározása. ArchÉrt., 94

(1967), 137–153.

35 (Megjegyzés - Popup)

Nováki Gyula és Sz. Póczy Klára ásatása. Magyar Nemzeti Múzeum Adattár VI. 116/1965. Közöletlen.

36 (Megjegyzés - Popup)

Tomka Péter ásatása. Tomka Péter: A soproni Vörös sánc kutatása. In.: Magyar Műemlékvédelem 1971–1972, 65–85; Ua.: Erforschung der Gespanschaftsburgen im Komitat Győr-Sopron. Acta Arch.Hung. 28 (1976), 390–410.

37 (Megjegyzés - Popup)

Sz. Póczy Klára–Tóth Sándor: ArchÉrt. 95 (1968), 132; Tóth Sándor: ArchÉrt. 96 (1969), 259; 97 (1970), 321; 98 (1971), 275–276; Gömöri János: ArchÉrt. 111 (1984), 268.

38 (Megjegyzés - Popup)

Tomka Péter: ArchÉrt. 103 (1976), 296.

39 (Megjegyzés - Popup)

Gömöri János megfigyelése.

40 (Megjegyzés - Popup)

Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete (Győregyházmegye Múltjából IV. szám 1. rész). Sopron, 1939, 4.

41 (Megjegyzés - Popup)

Major Jenő: Hozzászólás „Sopron és környéke műemlékei” c. könyvhöz. Településtudományi Közlemények 1953. dec. 94–112.

42 (Megjegyzés - Popup)

Tompa Péter: A soproni Vörös sánc kutatása.

43 (Megjegyzés - Popup)

A sánc rekonstrukciójával kapcsolatban vö. Nováki Gyula: Zur Frage ...; Tompa Péter: A soproni Vörös sánc kutatása; Nováki, Gyula-Sándorfı, György: Untersuchung der Struktur und des Ursprungs der Schanzen der frühen ungarischen Burgen. Acta Arch.Hung. 33 (1981), 133–160.

44 (Megjegyzés - Popup)

Holl Imre: Sopron középkori városfalai. Arch.Ért. 98 (1971), 26.

45 (Megjegyzés - Popup)

Tóth Sándor: Arch.Ért. 97 (1970), 321; Holl Imre: Sopron középkori városfalai 100 (1973), 205, 45.

jegyzet.

46 (Megjegyzés - Popup)

A felsorolt várakra közelebbi adatokat 1.: Nováki, Gyula–Sándorfi, György: Untersuchung ...

47 (Megjegyzés - Popup)

Bella Lajos: Római leletek. I.h.

48 (Megjegyzés - Popup)

Jansák, Stefán: Staré osídlenie Slovenská. Turciansky Sv. Martin 1938. 142–143, 153–154. Ua.: Zur Problematik prähistorischen Burgwälle in der Slowakei. Stud. ZvestiAUSAV 13 (1964), 20.

49 (Megjegyzés - Popup)

Kovács Béla: A gyöngyöspatai vár ásatása. ArchÉrt. 101 (1974), 235–243.

50 (Megjegyzés - Popup)

Zeöld I.: Téglá és cserépgyártás. Bp., 1958, 360.

51 (Megjegyzés - Popup)

Az építésgyakorlat kézikönyve. Bp., 1971, 292.

52 (Megjegyzés - Popup)

Hinsenkamp A.–Sasvári Gy.–Sövegjártó I. (szerk.) : Durvakerámiai kézikönyv. Bp., 1953, 84.

53 (Megjegyzés - Popup)

Ohmacht Z.–Sárközi Z.: Műszaki táblázatok. Bp., 1963, 209.

54 (Megjegyzés - Popup)

Nováki Gyula–Sándorfi György: A magyarországi Árpád-kori várak kutatásának legújabb eredményei. Műemlékvédelem 28 (1984), 175.

55 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 170. Kép a 167. lapon.

56 (Megjegyzés - Popup)

A fő célok között nem említjük kiemelten, hogy a „vörös sánc-tanácskozás” az 1960-as évek végén megindított, országosan is kiemelt kutatási irány, „A honfoglalás- és kora Árpád-kori nemzetségfői és ispáni központok régészeti kutatása” c. témához is szolgáltathat hasznos adatokat.

A legutóbbi összefoglalás e témában: Németh Péter: Az I. István-kori központok kutatásának eredményei és feladatai. In.: Fodor István–Selmeczi László (szerk.): Középkori régészetünk újabb eredményei és időszakos feladatai. Budapest, 1985, 105–114. Ugyanebben a kötetben több dolgozat korai várainkról Gábor Judit,

Kralovánszky Alán, Magyar Kálmán, Miklós Zsuzsa és Sándorfi György tollából.

57 (Megjegyzés - Popup)

Az égett sáncokkal összefüggésbe hozható helynévanyaggal, történeti forrásokkal, valamint konkrétan a soproni sáncre vonatkozatható nyugat-magyarországi eseménytörténettel (hadjáratok) érintőleg az összefoglalásban, a konferenciaanyag közreadását követően foglalkozunk. Vö.: Kristó Gyula: Az Árpád-kor háborúi. Budapest, 1986.

58 (Megjegyzés - Popup)

B. Lukács Ágnes: Az 1831–32. évi magyarországi kolerajárvány néhány jellegzetessége. Közlemények Magyarország Orvosi történetének könyvtárából. Bp., 1966.

59 (Megjegyzés - Popup)

Bér Andor: Filatéliai Szemle, 1975, VII. 10. oldal („Kolera levelek”).

60 (Megjegyzés - Popup)

Városi levéltár: Protocollum Senat. Anno 1831 Tom. II. pag. 1241–1251.

61 (Megjegyzés - Popup)

Réthy Endre: Az 1831–1832. évi kolerajárvány Sopronban. Soproni Szemle, 1974, 289–300.

62 (Megjegyzés - Popup)

Kazinczy Ferenc Levelezése (a továbbiakban: KazLev) XI, 405–406.

63 (Megjegyzés - Popup)

Die Freude der Völker Europas über den siegreichen Einzug der verbündeten Heere in Paris (...) Oedenburg [1814].

64 (Megjegyzés - Popup)

KazLev XI, 470–471.

65 (Megjegyzés - Popup)

Uo. IV, 225–227.

66 (Megjegyzés - Popup)

Kosáry Domokos: Napóleon és Magyarország. Bp., 1977.

67 (Megjegyzés - Popup)

A prédikációban nincsen az idézett szöveg verssé tördelve.

68 (Megjegyzés - Popup)

Fried István: Stílustörekvések a XVIII. század végén (Kis János almanachjai). Irodalomtörténeti Közlemények 1979, 577–588.; Uő.: Kis János klasszicizmusa. SSz. 1974, 345–351.; Uő.: Die Erneuerung der (neoklassizistischen) Ode in Ostmitteleuropa. Comparative Literary Studies. Eds.: Fried, István–Kanyó, Zoltán–Pál, József. Szeged, 1983, 183–190.; Uő.: Zur Frage der frühen Schiller-Rezeption in Ungarn. Germanistisches Jahrbuch UVR-DDR. IV. Hg. Dahmann, Sabine. Bp., 1985, 209–228.

69 (Megjegyzés - Popup)

Kis János Poetai Munkái. Kiadta: Toldy Ferenc. Pest, 1846, 419–422. hasáb.

70 (Megjegyzés - Popup)

E kérdésekről újabban Poór János írt, egyelőre kéziratban lévő könyvében.

71 (Megjegyzés - Popup)

KazLev IV, 440.

72 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 508.

73 (Megjegyzés - Popup)

Uo. V, 33.

74 (Megjegyzés - Popup)

Uo. II, 473–474.

75 (Megjegyzés - Popup)

Uo. VI, 17.

76 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 484.

77 (Megjegyzés - Popup)

Uo. VII, 178–179. Vö. még Fabricius Endre: Sopron és a Napóleon-i háborúk. SSz. 1939, 137–144.

78 (Megjegyzés - Popup)

KazLev. VIII, 186.

79 (Megjegyzés - Popup)

Itt jegyezzük meg, hogy Kis Jánosnak ez a műve sosem jelent meg magyar nyelven. Ugyanakkor a szakirodalom Kis Jánosnak tulajdonítja az alábbi beszédet: Béköszöntő beszéd, melyet a Iháros-Berényi

Evang. Gyülekezetbe lett másodszeri bemenetelekor 1815-dik esztendőben Mártius-Hó' 19-dikén esett Virág Vasárnapján el-mondott F. Kis János. Győr, [1815.]. A Somogy megye csurgói járásában fekvő községnek volt egy Kis János nevű lelkésze, tehát nem volt szükség arra, hogy messzibről hívjanak lelkészt. Emellett a Sopron, illetve Győr megyei Kis János, akiről írtunk, sosem említi e művét, viszont már Toldy Ferenc (bizonyára a győri Streibig nyomda adatától félrevezetettve) felvette 1846-os kiadásának műjegyzékébe. Innen származott tovább ez a téves adat.

80 (Megjegyzés - Popup)

Kovács Sándor: A Soproni Ev. Lyceumi Magyar Társaság Története 1790–1890. Sopron 1890, 47–48. 1.

81 (Megjegyzés - Popup)

Ezt bizonyítja többek között a Társaság jegyzőkönyve is (1803. szept. 24.), amely szerint „Első Rendbeli Levelező Társaságnak” hívták meg Schédius Lajos, Virág Benedek, Révai Miklós stb. mellett Váradi Sámuel is. (Lásd: Bodolay Géza: Irodalmi diáktársaságok. 1785–1848. Bp., 1963, 146).

82 (Megjegyzés - Popup)

Feszty Adolf hagyatéka tárgyában megírt hagyatéki jegyzőkönyv másolata (1900. febr. 3.)

83 (Megjegyzés - Popup)

Magyar Királyi Szabadalmi Hivatal 9997. számú szabadalom leírása. (Országos Találmányi Hivatal, Budapest).

84 (Megjegyzés - Popup)

Feszty Gyula ismertetése a Feszty Adolf szabadalma szerint tőzgeből gyártandó papírosok, illetőleg a megalakítandó papírgyárról.

85 (Megjegyzés - Popup)

Soproni városi levéltár (a továbbiakban: SVL) I/1/929/4925. sz.: „Valamennyi törvényhatóság első tisztviselőjének”. A szöveget az alispán is megkapta.

86 (Megjegyzés - Popup)

A könyv országos ünnepének előtörténetéről és az évenkénti helyzetkép változásairól alapos áttekintést ad Köves József: A könyvnapok ötven éve. In.: Könyvnap, könyvhét, ünnepi könyvhét. 50 esztendő (1929–1979), szerk.: Fülöp Géza, Bp., 1979, 9–88.

87 (Megjegyzés - Popup)

SVL I./1/929/4925. sz.

88 (Megjegyzés - Popup)

SVL I./1/929/6374. sz.

89 (Megjegyzés - Popup)

Sopronban – jelenlegi ismereteim szerint – erre nem került sor.

90 (Megjegyzés - Popup)

Az egyesületek, a sajtó számára felajánlották Szathmáry István „A magyar könyv” c. versét. Egyetlen soproni lap sem közölte és nyilvánosan sem adták elő.

91 (Megjegyzés - Popup)

SVL I./1/929/7379. sz.

92 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Hírlap 1929. május 9.; és Sopronvármegye, 1929. május 9. – Előbbiben olvasható az Irodalmi Kör meghívója is.

93 (Megjegyzés - Popup)

Die Propaganda für das ungarische Buch. Oedenburger Zeitung, 1929. május 17.

94 (Megjegyzés - Popup)

m.s.: A magyar könyv ünnepe Sopronban. Sopronvármegye, 1929. máj. 12.

95 (Megjegyzés - Popup)

Mészáros Sándor vezércikke Soproni Hírlap, 1929. máj. 18.

96 (Megjegyzés - Popup)

SVL I./1/929/6374. sz.

97 (Megjegyzés - Popup)

A soproni egyesületek korabeli helyzetképét adja: Soproni Hírlap, 1930. febr. 22. Röviden jelzi a könyvhét egyéb eseményeit is: kirakatverseny, a Várkerület legforgalmasabb helyén könyvsátor stb.

98 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Hírlap 1929. máj. 9.

99 (Megjegyzés - Popup)

Ld. még: Sopronvármegye, 1929. máj. 12.

100 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Hírlap, 1929. máj. 15. Keserűen fogalmazott a Kör jelentése is: „A május 12-iki estét az országos könyvünnep alkalmával rendeztük, sajnos sokkal kisebb érdeklődés mellett, mint amekkorát a nap jelentősége és célja megérdemelt volna.” Vö.: A Frankenburg Irodalmi Kör jelentése a legutóbbi hat

egyesületi év történetéről, szerk.: Berecz Dezső, Sopron, 1931., – A rendezvényt az öt alapszabályszerű estély egyikeként szervezték.

101 (Megjegyzés - Popup)

Ld. ehhez: Sopronvármegye, 1929. máj. 16. és Soproni Hirlap, 1929. máj. 18.

102 (Megjegyzés - Popup)

Sopronban ekkor három könyvkereskedő működött: Horváth Kálmán (Müller P. u. 6.), Máhr Árpád (Várkerület 127.) és Schwarz Károly (Várkerület 67.). Vö. Sopron szab. kir. város és Sopronvármegye általános címtára és útmutatója, Sopron, 1931, 265.

103 (Megjegyzés - Popup)

Sopronvármegye, 1929. máj. 17.

104 (Megjegyzés - Popup)

Sopronvármegye, 1929. máj. 18.

105 (Megjegyzés - Popup)

Gulyás Pál: Magyar írók élete és munkái. 6. kötet. Bp. 1944. 168–169; Benedek Marcell: Magyar Irodalmi Lexikon. 1. kötet. Bp. 1963. 263; Balogh Edgár: Romániai magyar irodalmi lexikon. Bukarest, 1981; Harmath István–Katsányi Sándor: Veszprém megye irodalmi hagyományai. Veszprém, 1984, 4. 197.

106 (Megjegyzés - Popup)

Én szeretem az egyszerűséget (Versek). Sopron, 1928, 4. Ekkor még eredeti családi nevén (*Drosnyák*) közölte írásait.

107 (Megjegyzés - Popup)

A lap munkatársa volt többek között Áprily Lajos, Gárdonyi Géza, Móra Ferenc.

108 (Megjegyzés - Popup)

Szabó Zsolt: Benedek Elek irodalmi levelezése I–II. Bukarest, Kriterion, 1979–1984. Számos bizonyítható levélnek nyoma veszett, így ezek szövege nem szerepelhetett a kötetekben.

109 (Megjegyzés - Popup)

Tölgyesi József: A Benedek család írói kapcsolata Dorosmai Jánossal. Magyar Nemzet, 1985. okt. 1.; vö. még D. Szemző Piroska: Benedek Elek Sopronban. SSz. 1960, 167–170.

110 (Megjegyzés - Popup)

Az író soproni éveire vonatkozó adatokat ezúton is köszönöm fiának, Dorosmai Imrének (Sopron, Mátyás király u. 16.), aki a hagyaték gondozója.

111 (Megjegyzés - Popup)

A két író kapcsolata még feltáratlan. A tényre Pacsu Gergelyné, Váth János (1887–1962) unokája (Várpalota, Schönherz Z. u. 9.) hívta fel a figyelmemet. A Váth-levelezést a veszprémi Bakonyi Múzeum őrzi. A pápai Hírlap 1903 és 1944 között megjelent hetilap volt.

112 (Megjegyzés - Popup)

Ha nem is közvetlen kortársa, de társa akadt a magyar irodalomban a XX. században: Bartóky József (1865–1929) békéscsabai író. Két műve tartalmaz tanítómeséket (Magyar fabulák, 1921 és Új magyar fabulák, 1929), amelyeket formai szempontból ízes nyelvezet, humor és mértékletesség, ugyanakkor tartalmilag konzervativizmus jellemez. A Magyar Nemzetben megjelent Dorosmai írásom kapcsán Kovalovszky Miklós írt róla méltató sorokat (Egy ősi műfaj megújítói. Magyar Nemzet, 1985. okt. 29.).

113 (Megjegyzés - Popup)

A társaság 1920–1951 között működött Budapesten.

114 (Megjegyzés - Popup)

Az estre és a társaságra vonatkozóan ld. Lengyel András: Adatok József Attila életrajzához. Különnyomat a Somogyi-könyvtári műhely 1980. 1–2. számából, és még: D. J. meséinek nagy sikere a La Fontaine Irodalmi Társaság ülésén. Soproni Hírlap. 1936. nov. 5.

115 (Megjegyzés - Popup)

Írásainak a következő soproni lapok adtak helyet: Soproni Hírlap, Sopronvármegye, Oedenburger Zeitung, Hétfői Újság, Természet és Állatvilág, Színházi Hét, Új Sopronvármegye, SSz., Soproni Helikon, Soproni Újság, Evangélium.

116 (Megjegyzés - Popup)

Dorosmai János nagy értéke a magyar irodalomnak. Sopronvármegye, 1936. dec. 3. A cikk a Zalai Közlönyt idézi, amikor D. a nagykanizsai Irodalmi és Művészeti Kör vendége volt, majd így folytatja: „Amikor nagy örömmel számolunk be D. J. újabb nagy vidéki sikereiről, megemlíjtjük, hogy a budapesti La Fontaine Társaságban tartott előadásának visszhangjaként a Gazette de Hongrie c. francia nyelvű hetilap egész sereg D. mesét közöl. A meséket most fordítják le olasz nyelvre is, úgy, hogy az olasz lapokban is meg fognak jelenni.”

117 (Megjegyzés - Popup)

Akinek nem inge, ne vegye magára (111 mese). Sopron, 1942. Benedek Marcell utószava a kötet 161–169. lapjain. A kötetet a Kner Nyomda készítette, a könyvbarátok számára okmánypapírra nyomva kétszáz kézzel számozott példányt is megjelentetve.

118 (Megjegyzés - Popup)

Lengyel András: Az én utam felfelé vezet. Veres Péter levele Dorosmai Jánoshoz. Magyar Hírlap. 1980. dec. 14. A levél eredetije (letétként) és a cikk-kivágat gyűjteményemben található.

119 (Megjegyzés - Popup)

A soproni könyvpiac egyik legszebb eseménye. Soproni Hírlap, 1943. dec. 30.–1943. máj. 31.–jún. 2-i erdélyi szereplésére vö. Ssz. 1982, 299.

120 (Megjegyzés - Popup)

Csanády Sándor levele Becht Rezsőnek. Sopron, 1970. dec. 21. Gépiratmásolat (letétként) D. archívumomban. Csanády Sándor igen jelentős szerepet vállalt a Dorosmai-művek gondozásában. Erről így ír: „...igen kevesen voltak olyan meghitt baráti viszonyban velem, mint én. Akkor én is alkotóerőm teljességében voltam, 8–9 folyóiratnak állandó munkatársa, a 30-as és 40-es években. Minden meséjét előbb megmutatta, mielőtt szárnyukra eresztette volna ... Ott bábáskodtam minden könyvének összeállításánál.”

121 (Megjegyzés - Popup)

Radó Ferenc írása. 1966. december 23.

122 (Megjegyzés - Popup)

Becht Rezső: Dorosmay János (1896–1966). Ssz. 1971, 282–285.

123 (Megjegyzés - Popup)

Művei: Tücsök-dalok (Versek). Arad, 1922; Hegyoldalon (Versek, allegóriák). Arad, 1927; Mert szent a lant (Versek, allegóriák, mesék). Arad, 1926; Én szeretem az egyszerűséget (Versek). Sopron, 1928; Kis mesék nagyoknak, Sopron, 1936; Ferde magyar tornyok között (Aforizmák), Sopron, 1940; Akinek nem inge, ne vegye magára (111 mese). Sopron, 1942; Mesék, aforizmák. Sopron, 1943; Fabeltjes voor grote mensen. Tielt (Hollandia), 1953; Fabeloj (eszperantó nyelven). Bp., é. n.

124 (Megjegyzés - Popup)

A Veszprém megyei vonatkozásokat ld. Tölgyesi József: Egy elfelejtett írónk, Dorosmai János. Napló, 1983. jún. 4.